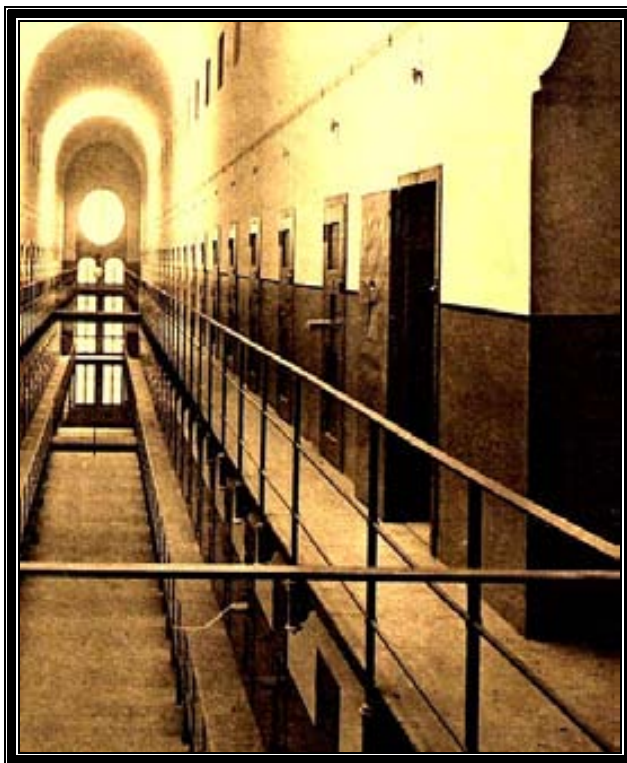

NORMATIVITZACIÓ A LA PRESÓ MODEL DE BARCELONA ABANS DE 1936

Autor: Òscar Montero Pich

Directora: Annette Mülberger Rogele

Tesi doctoral

Programa de Doctorat de Història de la Ciència

Centre d'Història de la Ciència (CEHIC) – Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

Barcelona, maig de 2014

A la Clara Victòria dels Àngels Joana,

Ets un tresor!

La foto de portada són 46 cel·les per pis (vista interior),
de la Presó Model de Barcelona. Correspon al llibre de
Cerveto (1910), referenciat a la bibliografia.

Índex

Índex	2-5
Indexació de fonts	6
Arxius consultats	7
Pròleg	8-11
Capítol 1. Introducció	12-33
1.1 Introducció	12-14
1.2 D'altres investigacions entorn a la Model i al tema penitenciari.....	15-19
1.3 Importància i vigència de la investigació.....	19-21
1.4 Qüestions proposades en la recerca	21-24
1.5 Definició de conceptes bàsics.....	25-30
1.6 Referències bibliogràfiques i distribució de capítols.....	30-33
Capítol 2 Les lluites polítiques i socials a Barcelona de principi de segle XX en el context històric de la presó Model	34-74
2.1 Introducció	34-35
2.2 El pas del segle XIX a XX a través de la pintura de Ramon Casas	35-41
2.2.1 Les lluites obreres a principis de segle XX	41-46
2.3 Barcelona sota el govern de la Mancomunitat	47-53
2.4 La construcció de la ciència hegemònica a Catalunya: la burgesia i el procés d'institucionalització mèdica	53-60
2.6 La dictadura de Primo de Rivera i la 'dictablanda' (1923-1931).....	61-68
2.7 La Segona República (1931-1936)	69-73
Resum	73-74

**Capítol 3. L'evolució del correccionalisme a Barcelona:
planificació i organització de la Presó Model..... 75-98**

3.1 Introducció	75-76
3.2 Abans de la presó Model: l'evolució del Correccionalisme a Barcelona (1833-1882)	76-80
3.3 El correccionalisme i els models penitenciaris	80-84
3.3.1 El correccionalisme a Espanya: El cas de la Presó Model de Barcelona	85-86
3.3.2 La defensa de l'aïllament cel·lular a la Presó Model de Barcelona	87-90
3.3.3 La reforma real i la reforma sobre el paper (1904-1914): el pas a un sistema mixt i progressiu	90-92
3.4 Altres aspectes organitzatius de la Model: arquitectura, vestuari, religió i esbarjo	92-96
Resum	97

Capítol 4. Els protagonistes de la normativització 98-140

4.1 Introducció	98-99
4.2 L'obra de Pere Armengol i Cornet: la introducció del catolicisme i el mètode Bertillon a la presó Model	99-104
4.3 Els patronats de presos que intervenen en la correcció de presos a la Model (1904-1931)	104-106
4.3.1 Com es regien els patronats?	106-107
4.3.2 Principals vies de finançament dels patronats	107-108
4.3.3 Patronat de Presos i lliberts (1916)	108-110
4.3.4 Patronato de Libertos y de la Infancia Abandonada (PLIA)	110-111
4.3.5 Altres formacions religioses: Companyia de Jesús	111-115
4.3.6 El Patronat de Presos de Sant Vicenç de Paül (1889)	115-119
4.3.7 El 'judici' dels patronats: el pres corregible i l'incorregible	119-125
4.3.8 Els patronats religiosos i la recerca científica	125-128
4.4 L'Estat de dret: de la prevenció a la defensa social	129-132
4.5 Joaquim Fuster i els tests sobre la moral del delinqüent (1929-1935)	132-136
4.6 La tipologia del presoner a la Model	136-138
Resum	138-139

Capítol 5. La lluita per la moral: el procés de normativització. 140-173

5.1 Introducció	140-142
5.2 La psicologia com a mecanisme de normativització	142-147
5.2.1 La funció de la presó dins la societat disciplinària El treball i l'aïllament en la reconversió productiva del presoner	147-150
5.3 Tècniques per a la identificació i classificació del delinqüent a la presó Model: el sistema Bertillon	150-154
5.3.1 Tècniques de registre criminològic: utilització i fonts de la tècnica antropomètrica.....	155-157
5.4 Classificacions i configuració de tipologies a través de la utilització del test	157-158
5.4.1 La cosificació de la moral i l'ús de l'estadística en els tests de Fuster	158-159
5.4.2 El factor de correlació en els estudis de Fuster	159-163
5.5 Resistències.....	163-168
5.5.1 La resistència moral de l'anarquista.....	168-172
Resum	172

Capítol 6. La normativització sexual a la presó Model de Barcelona: discursos i teories al voltant de la sexualitat del delinqüent 173-209

6.1 Introducció	173-174
6.2 El correccionalisme i la qüestió sexual: el concepte d'inversió	174-175
6.2.1 L'estudi psicològic de l'invertit segons l'antropometria de Soler i Roig	175-178
6.3 El correccionalisme i la qüestió sexual: l'orde de Sant Vicenç de Paül i la campanya contra els invertits	178-182
6.4 Estudiant l'anormalitat sexual: alguns experiments psicològics a la presó Model.....	183-184
6.4.1 L'estudi de tipologies relacionades amb la sexualitat del delinqüent: el qüestionari de Woodworth i la tesi de Fuster (1929-1931).....	184-189
6.4.2 L'estudi de tipologies relacionades amb la sexualitat del delinqüent: l'homosexual com a toxicòman i degenerat (1931)	189-193
6.4.3 L'estudi de tipologies relacionades amb la sexualitat del delinqüent en els darrers treballs	

de Fuster (1934 i 1935)	193-197
6.4.4 El paper de l'Estat en la normativització sexual la connivència entre psiquiatria i estat en els treballs de Fuster	197-198
6.4.5 El codi penal de 1928 i les classificacions delictives de Fuster.....	199-202
6.5 La sexualitat a través dels presoners anarquistes	203-206
Resum	207

Capítol 7. La normativització política a la presó Model de Barcelona: discursos i teories al voltant de la ideologia del delinqüent..... 208-242

7.1 Introducció	208-209
7.2 La construcció del delinqüent polític: els anarquistes segons Lombroso	209-212
7.2.1 Resposta de l'anarquisme a les tesis de Lombroso sobre el delinqüent polític.....	213-217
7.3 El correccionalisme catòlic i la qüestió obrera	217-218
7.3.1 Les observacions antropomètriques de Soler i Roig sobre el moviment obrer	218-233
7.3.2 La 'profilaxis social' com a solució al 'problema social' segons Soler i Roig	223-225
7.3.3 Mesures antropomètriques, pensament correccionalista.....	225-227
7.3.4 El debat sobre l'actuació del patronat de presos a la Model durant els anys 30.....	228-231
7.3.5 Els visitadors amb els presos polítics	231-235
7.4 Els experiments de Fuster i la qüestió ideològica	235-242
Resum	242

Conclusions 243-268

Annexos..... 270-273

Bibliografia 274-299

Contraportada 300

Indexació de fonts

1. Imatge1. Recuperat de: <http://elmercatdesantantoni.blogspot.com.es/2012/03/la-presos-model.html>
2. Imatge 2. Recuperat de: Memòria gràfica restaurada digital <http://www.memograp.cat/index.html>
3. Imatge 3: Font: <http://arteninona.files.wordpress.com/2008/03/20bcasaselgarrotvil.jpg>
4. Imatge 4: Font: Museu del Cau Ferrat, Sitges. Imatges impreses en l'article de Brad Epps (2006).
5. Imatge 5: Font: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sortida_de_la_process%C3%B3_del_Corpus_de_l%27esgl%C3%A9sia_de_Santa_Maria.jpg
6. Imatge 6: Font: <http://www.xtec.cat/~jarrimad/contemp/casas.html>
7. Imatge 7 Font: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/Semana_Tr%C3%A1gica_%281909%29.jpg
8. Taula 1: Font: Document H, 1882. Arxiu Nacional de Catalunya
9. Imatge 8: Recuperat en <http://mtvo-lasmentiras.blogspot.com.es/2011/04/la-modeloprisio-barcelona-anos-1936.html>
10. Imatge 9. Font: Albó, 1904. Annexos. Gran rotonda central. Capella Alveolar.
11. Taula 2: Font: "Descripción y funcionamiento de la cárcel celular de Barcelona". Cervero, 1910. p.30
12. Imatge 10: Font: Arxiu del TSJC. Caixa 39 i 41.
13. Taula 3: Font: Prova de Fernald-Jacobshon (Fuster, 1929); Qüestionari de Woodworth (Fuster, 1930); La prueba de penalización de delitos (Fuster, 1931); La prueba de las 'P' (Fuster, 1932).
14. Imatge 11: La imatge s'ha aconseguit a través de la web www.nodo50.org/briega/?q=node/2030.

Annexos

1. La temptació de l'home. Fotografia de Joan Palau. Recuperat de: <https://sites.google.com/site/barcelonamodernistaisingular/clastre>
2. Els caps d'anarquistes, de Santiago Russinyol. Museu del Cau Ferrat, Sitges. Imatges impreses en l'article de Brad Epps (2006).
3. Plànols de les seccions frontal de la cel·la i els lavabos de la presó Model. Font: Armengol i Cornet (1888).
4. Fotos de Will i William West. Font: Bertillonage. Part 2: the decline. Washington County Historical Society Font: <http://www.wchsmn.org/content/2012/09/bertillon2.php>

ARXIUS CONSULTATS

Aquesta recerca s'ha pogut realitzar, en gran part, a partir de la troballa de fonts primàries en diversos arxius dispersats. L'**Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)**, disposa de tot el material relatiu als patronats de presos de l'ordre de Nostra Senyora de la Mercè, que correspon bàsicament a la documentació de l'ordre de Sant Vicenç de Paül, encara que conté alguns referents de la Companyia de Jesús. També de diversa documentació relativa a la gestió quotidiana i d'alguns llibres de registre de la presó Model de Barcelona. El fons de Pere Armengol i Cornet (PAC), complementa aquesta col·lecció en relació a les fonts originals. Per contra, l'**Arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya (ATSJC)**, actualment en trasllat, encara resta per classificar, fet pel qual no s'han pogut obtenir més documents, que sospitem, possiblement contingui l'arxiu. Amb tot, algunes troballes han servit per aprofundir en la secció antropomètrica de la presó Model, i obtenir algunes fotos de l'antic registre identificatiu. L'**Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona** conté fonts primàries respecte a la reglamentació interna de la gestió penitenciària, mentre que el **Pavelló de la República** podem documentar la revista 'Reixes', fets pels propis presidaris durant el 1930. D'altres arxius i biblioteques (**Biblioteca Arús, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, Biblioteca de Catalunya, Biblioteca de Ciències Socials de l'Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), Biblioteca de Medicina de la Universitat de Barcelona (UB), Biblioteca de Montserrat** complementen la recerca d'una forma més o menys considerable.

PRÒLEG

En aquest espai presentaré una breu reflexió que no pot tenir cabuda en el cos de la tesi doctoral. Dita reflexió és conseqüència d'algunes tendències polítiques contemporànies que, com a historiador de la ciència, fa que estableixi un paral·lelisme entre les actuacions del passat i el present. És doncs, un espai on cal posar un parèntesis al to acadèmic que vol mantenir la resta de la tesi. Sense aquesta reflexió de caire filosòfic em fa l'efecte que els historiadors esdevenim com la figura d'Èdip, el gran descobridor d'enigmes que quedà atrapat pel seu propi enigma: *no hi ha més cec que aquell que no hi vol veure*.

Hi ha un tema cabdal en la tesi que he mirat de tractar curosament i amb objectivitat: la normativització a través dels mecanismes de poder per tal de dirigir el comportament humà i la resistència a aquest poder. La qüestió ens ha acompanyat al llarg dels temps, modificant-se segons la moral i les necessitats de cada lloc, de cada època, de cada societat. Les classes de psicologia social a la Universitat de Belgrano, a Buenos Aires, em van ensenyar que parlar de normativització és parlar del que som, també del que volíem ser. D'allò que desitgem i del que ens han fet desitjar. Crec que en el fons, la tesi respon a aquest dilema que esdevé universal, complex, i tanmateix crucial pel desenvolupament de les societats humanes.

Més enllà, però, d'un judici moral que he intentat evitar a tota costa, el que no puc deixar de veure és que, actualment, podem observar actuacions en el camp dels codis penals que podrien fer pensar que el procés de normativització descrit per Foucault (1979) es manté vigent: l'intent de criminalització de la protesta ciutadana, per exemple, podria encabir-se en un templeig del poder per guiar el nostre pensament i el nostre comportament en base a una ideologia. No entrarem

a debatre en el fons de la qüestió que faria massa feixuc aquest pròleg. Tanmateix, em sembla oportú ressaltar que alguns d'aquests intents de normativització han fet sorgir un conjunt de *resistències* que permeten visualitzar alguns canvis en l'àmbit de la psicologia i la psiquiatria.

Un cas present il·lustra prou bé aquest fenomen: l'avantprojecte de llei contra l'avortament de 2013. En aquesta nova reforma de l'avortament el govern espanyol havia sospesat que les dones embarassades que poguessin avortar ho fessin sota la prescripció i el consentiment de personal psiquiàtric. Dit consentiment atorgava un gran poder de decisió a la psiquiatria. No obstant això, diverses associacions psiquiàtriques, La AEN (Associació Española de Neuropsiquiatria), la SCPSM (Societat Catalana de Psiquiatria i Salut Mental) o la AMSM (Asociación Madrileña de Salud Mental) difongueren diversos comunicats oposant-se frontalment a tal mesura: “La funció paternalista que s’adjudica als psiquiatres en l’avortament s’hauria d’entendre a altres decisions importants en la vida de les mares, cosa que podria conduir a l’estigmatització de les dones que avortin” (Blanch citat en Gallardo, 2014). Els comunicats, explicitaven com, històricament, s’havia utilitzat la psiquiatria com un element de poder per controlar la població mitjançant mesures disciplinaries amb una base moralista: “Desde su nacimiento la psiquiatría ha constituido uno de los elementos del poder para controlar a la población mediante medidas de disciplinamiento, especialmente en el ámbito de la libertad sexual”¹ (AMSM, 2013).

¹ “Desde la AMSM, en calidad de profesionales de la salud mental, queremos recalcar nuestro rechazo desde otro ángulo más, el del papel represor que se nos confiere. Desde su nacimiento la psiquiatría ha constituido uno de los elementos del poder para controlar a la población mediante medidas de disciplinamiento, especialmente en el ámbito de la libertad sexual (hasta 1973 defendimos que la homosexualidad era una condición patológica, y aún hoy se mantiene en discusión la validez de nuestros conceptos acerca de los trastornos sexuales y de género). Durante todo este tiempo han resultado fundamentales los movimientos sociales reivindicando dichas libertades sexuales (insistimos, con mucha frecuencia cercenadas invocando nuestro criterio profesional), movimientos que han discurrido paralelos a la evolución de nuestra especialidad, la reforma psiquiátrica etc, que nos han llevado a entender nuestra profesión como un cuidado a la población, y no como una coacción moralista” (AMSM, 2013).

Crec que aquestes petites resistències són senyals que no hauríem de perdre de vista. Suposen un canvi d'orientació en les relacions entre el poder i les ciències psi que allunyen el fantasma totalitzador d'un procés de normativització al qual Foucault hi ha dedicat diverses obres. Cal veure la importància del que representen aquests comunicats.

Feta aquesta meditació, vull agrair l'ajuda inestimable que algunes persones m'han prestat al llarg dels anys en que he estat realitzant la recerca.

Les arxiveres Rosa Maria Cruelles i Mireia Bo, de l'ANC, per la seva dedicació i haver-me facilitat la feina en tot moment, supervisant-me i donant pistes sobre la possible localització d'uns documents que tractaven especialment sobre els patronats de presos.

A Emma Sallent, per la seva disposició a ajudar-me en tot moment i haver contribuït a buscar algunes de les definicions que apareixen a la tesi, termes mèdics la majoria difícils de localitzar. A Pepe Pardo i Mònica Balltandre, tots dos s'oferiren a col·laborar, revisar o supervisar algunes parts de la tesi. Malgrat que al final no ha estat possible que us poguéssiu lliurar cap capítol, el vostre oferiment no se m'ha passat per alt. A Jaume Sastre, perquè la seva tesi ha estat un referent en algunes parts i perquè els seus consells sobre Foucault van ser valuosos. També aprofito per donar les gràcies a tots els membres de les xerrades d'estudiants d'història de la ciència (XECH): no els nombraré perquè són molts. Les seves valoracions i preguntes sempre m'han portat a valorar nous camins, nous interrogants.

Algunes de les fotos que apareixen a la tesi tenen una petita història que mereix ser explicada. La foto que a la tesi apareix classificada com a Imatge 2, correspon a un arxiu anomenat Memòria Gràfica Restaurada. La foto corresponia al fons de Guillem de Plandolit, que persones com Miquel Planella i Xavi Martínez han rescatat de l'oblit en caixes a punt de ser llançades al contenidor. La tasca

d'aquests restauradors i amants de la fotografia històrica, amb seu a la Seu d'Urgell, mereix ser destacada.

Per últim destacar la feina conscient i metòdica que la directora de la tesi, Annette Mülberger ha realitzat durant prop de tres anys i mig en la meva investigació. Una feina pacient i analítica que ha servit per recordar-me constantment com s'ha de fer recerca científica. Agraïxo la confiança que m'ha dipositat en tot moment, així com espero que em perdoni els maldecaps que li hagi pogut ocasionar al llarg del procés relacionats gairebé sempre amb la poca prudència amb la que escrivia. En aquest sentit, em faig responsable de tots els errors formals que pugueu trobar al llarg de la tesi.

“Hechas para tratar con mitos, las cárceles de hoy, por mucho que se modifiquen, siguen fracasando frente a las resistencias de los hombres que las pueblan”²

Mª Jesús Miranda (1979)

CAPÍTOL I. INTRODUCCIÓ

Imatge 1. La Presó Model de Barcelona.

Imatge aèria de la presó Model. Es pot apreciar com el conjunt penitenciari resta rodejat de camps sense edificar. L'edifici consta de sis dependències rectangulars que convergeixen en una gran rotonda central.

La tesi que presentem té com a objectiu l'anàlisi d'un *procés de normativització* basat en diferents teories criminològiques vers al presoner. Aquesta finalitat l'hem concretat física i temporalment en la presó Model de Barcelona, des de la seva

² Miranda, Mª Jesús (1979). El ojo del poder en: Bentham, J. *El panóptico*. Genealogía del Poder. Madrid: Ediciones de la Piqueta.

planificació i fins l'any 1936. L'estudi de la normativització, entès com un procés amb diverses fases, fou efectuat per uns agents concrets que participaren activament a través de tècniques exploratòries que cercaven sondejar l'interior del presoner amb objectius diferents. La tesi busca identificar els agents, avaluar la seva metodologia i estudiar les circumstàncies històriques en les que es desenvolupen.

D'aquesta manera, pretenem examinar diferents procediments normativitzadors al voltant de la delinqüència realitzats des de diferents entitats. Per una banda l'Església Catòlica i la Psiquiatria, mitjançant les inspeccions dels patronats religiosos i les investigacions del psicòleg Fuster Pomar. Per l'altre, l'Estat, entès com a entitat que legisla, executa o modifica normes tant per a la presó com per a la societat. Tots tres agents, centren la seva activitat en el pres, el qual també s'ha inclòs com a part activa del procés normativitzador, atès que respondrà utilitzant diferents estratègies al discurs sobre la criminalitat. Altrament, les diferents teories criminològiques a les que ens referim (l'antropometria, la fisiognomia, l'antropologia o la psicologia criminal) resten tractades al llarg de la tesi, especialment en els capítols VI i VII. Així mateix, l'estudi de les inspeccions ens permet observar un seguit de tècniques d'exploració utilitzades vers al reu, generant un registre on es reflexa el pensament dels agents correctors.

En un altre ordre de coses, l'estudi local de les institucions i persones al voltant de la gestió quotidiana de la Model de Barcelona, permet analitzar un entramat de relacions, mecanismes i problemes concrets al voltant de la correcció de presos, que algunes tendències historiogràfiques han etiquetat d'exercici local o de *microhistòria* (Avendaño, 2005, abril 25; Herran i Simon, 2009; Serna i Pons; 1993). Aquest tipus d'anàlisi pot comportar alguns problemes historiogràfics, com els citats per Herran i Simon (2009) sobre el creixent problema de fragmentació i provincialització dels estudis de casos. El principal problema resideix, segons els autors, en l'alt grau de nacionalització de les narratives en història de la ciència,

fet que comporta un empobriment de l'anàlisi històric de la ciència i a limitar i esbiaixar els seus resultats.

Tanmateix, hem procurat resoldre el problema de la fragmentació a través de l'estudi del cas de la Model des d'una perspectiva de caràcter internacional. En aquest sentit, la pròpia història de la presó Model ha servit com a referent per estendre i vincular aquests processos locals a d'altres casos més generals: sigui a través d'una avaluació dels sistemes penitenciaris europeus, be estudiant l'impacte d'algunes corrents psicològiques com el psicoanàlisi, o a partir de l'anàlisi del discurs criminològic de moviments intercontinentals com l'anarquisme.

Certament, la instauració d'un model cel·lular a la presó de Barcelona respon a un exercici de recerca internacional fet per la pròpia comissió de construcció de la Model. Aquesta recerca pretenia trobar el millor referent arquitectònic i el millor model penitenciar que pogués dur a terme d'una manera satisfactòria la correcció i la integració del reu, i la disminució de la reincidència. D'aquesta manera, podem associar la presó Model de Barcelona al panòptic de Bentham i a la filosofia liberal, estesa per Europa i Amèrica a partir del segle XVIII. De fet, correcció, integració i reincidència són elements carceraris que han tingut respostes diferents tant des de l'àmbit religiós europeu com des del quaquerisme nord-americà. També en el debat sobre el pres incorregible, un debat que es produí en el marc europeu, s'importaren diverses idees de França, Anglaterra o Itàlia, sobre la deportació, la pena capital o l'eugenèsia envers el criminal reincident. És doncs, raonable, considerar des d'aquest punt de vista, que la tesi ha abordat un assumpte local amb paràmetres internacionals que el mateix anàlisi dels mecanismes correctors exigia tenir en compte.

1.2 D'altres investigacions entorn a la Model i al tema penitenciari

La tesi ha tingut en consideració un seguit de publicacions i investigacions que malgrat no girar exclusivament sobre la normativització del pres, tenien la presó Model de Barcelona com a eix principal. Així, sobre l'estudi de la presó Model, s'han de distingir tres investigacions: per un cantó, l'obra de Pelai Pagès (1996), tot i que s'ha centrat exclusivament sobre el període de la guerra civil, ens proporciona dades i interpretacions que han servit per entendre la complexitat del context sociohistòric i la tipologia del presoner al marge de la legalitat vigent. Sobretot perquè creiem en la idea argumentada per Pagès (1996) que en determinats moments, el microcosmos de la Model de Barcelona reflectia exactament la situació sociològica a Catalunya.

Per l'altre, l'estudi realitzat per un conjunt d'historiadors coordinats per Solé i Sabaté (2000), que revisava la política penitenciària de la Model des del seu naixement, accentuant sobretot els problemes quotidians de governabilitat. En aquesta línia, s'ha fet servir les parts corresponents a la seva època, la de Cañellas i Torán (2000), l'estudi del qual es fixava en el règim penitenciari i en l'empremta sobre la presó de les protestes sindicals de començament de segle XX. I la part d'Oriol Junqueres (2000), centrada en la gestió diària des de la I Guerra Mundial, l'impacte del pistolisme resolt autoritàriament per la dictadura de Primo de Rivera fins a la proclamació de la República.

Un tercer llibre sobre la Model, realitzat per Rosario Fontova (2010) relata les primeres presons a Barcelona i l'encarcerament d'alguns presoners rellevants políticament. Cal dir que aquests dos últims estudis sobre la Model apunten, com hem mencionat, a les ordes religioses no tant en l'anàlisi de seva estructura, sinó en l'administració de les tasques diàries³.

³ En la tesi s'han usat els termes 'orde' i 'ordre'. Són correctes ambdós vocables i s'han d'agafar com a sinònims. Tanmateix, el mot 'orde' és més encertat si parlem de companyies o societats com la de Sant

Pel que fa a l'actuació dels patronats de presos, hem observat una manca d'estudis que parlin d'aquestes entitats poc tractades pels historiadors. Nuñez (2008) se'n fa ressò d'aquest buit entre els historiadors. En el seu estudi sobre patronats de presos a Espanya i Argentina, l'autor es refereix a la importància encara 'oculta' dels patronats de presoners i lliberts en la gestió del centre i la normativització de l'altre. Per aquest fet, hem intentat aportar més llum pel que fa als orígens i la configuració d'una sèrie de patronats entorn a la presó Model de Barcelona vinculades a la diligència de Pere Armengol i Cornet (1837-1896), principal promotor de la construcció penitenciària.

En l'àmbit psiquiàtric, les investigacions del psicòleg i psiquiatre Joaquim Fuster sobre la moral delictuosa, es poden emmarcar en una tradició d'estudi criminològic del delinqüent a Espanya, que ha estat estudiat profundament per historiadors de la ciència com Huertas (2008), conjuntament amb Campos Marín i Martínez-Pérez (2000) o Álvarez (1987). Convé destacar que, la investigació realitzada en aquesta tesi, al marge d'aportar llum sobre la figura poc considerada de Fuster i donar rellevància a uns estudis força originals, reflexiona sobre la connivència del psicòleg amb la legalitat del règim primo-riverista i del republicà. Així mateix, matisa algunes consideracions al voltant del eclecticisme dels seus treballs i la relació amb Emili Mira.

Altrament, pel que fa a l'examen del paper de l'Estat, s'ha procurat basar l'estudi en fons primàries com els mateixos codis penals de 1928 i 1933, amb una interpretació tant des del moment històric, en figures de juristes com Jiménez de Asúa (1934) o Teruel Carrerero (1949) com des de la perspectiva de la historiografia actual, a partir de l'anàlisi històric sobre els mecanismes de l'estat en la defensa de la societat que realitza Pedro Trinidad (1991). Totes aquestes fonts i investigacions prèvies sobre els agents involucrats en la normativització del

Vicenç de Paül, al ser més específic en el seu significat de societat religiosa aprovada per l'autoritat eclesial, i que viuen sota l'observança d'una regla (Orde, 1998).

presoner a la Model han permès examinar els mecanismes usats com a tècniques de correcció del reu.

En aquest mateix marc, no podíem deixar al marge la crítica al poder de Michel Foucault, adés a través de l'anàlisi del panòptic de Bentham i la translació del seu model a la societat contemporània (Foucault, 1979; 1975/2002), adés des del procés i els mecanismes que el govern ha emprat per tal de sotmetre i controlar la població dins d'un règim liberal burgés (Foucault, 1979b). Aquesta crítica de Foucault al poder i al procés de normativització, ha estat examinada per un exèrcit d'historiadors des de la seva publicació i fins a l'actualitat, des de diverses variants sociològiques, psicològiques o des de l'epistemologia. Bona prova d'això, són les tesis de Jiménez Alonso (2010), una revisió històrica i foucaultiana sobre la construcció psicosociològica de la 'subjectivitat', i la de Gómez Sánchez (2004), més encarada vers el moviment feminista. Ambdues tesis examinen la significança del procés normativitzador i utilitzen els termes emprats tan per Foucault com per post estructuralistes com Rose (1990) o Danziger (1990) per analitzar els seus respectius camps de treball. Cal dir, respecte a això, que hem preferit usar la historiografia de Foucault com ho fa Gómez Sánchez (2004), en el sentit més generós, utilitzant alguns dels seus termes i analogies per tal d'analitzar el cas pràctic de la presó Model sense arribar necessàriament a les seves conclusions.

D'altra banda, per l'estudi metodològic dels tests de Fuster, s'ha tingut en compte les obres de Gould (1981/2007), i Horn (2006). Tots dos autors mostren unes característiques fàcilment observables en la manera de procedir del psicòleg català. De l'anàlisi de Gould (1981/2007), convé subratllar que s'ha tingut en compte específicament la part dedicada a les correlacions matemàtiques així com alguns conceptes que s'utilitzen en estadística com graduació o reificació. Hem deixat de banda, doncs, la part d'anàlisi històric dels tests que proposa l'autor.

Finalment, tant els mecanismes psicològics com els agents que hi participen, es refereixen a uns subjectes, els presoners, que reben els diferents discursos criminològics, però que, tanmateix, també en creen i interpreten segons la seva pròpia pràctica social. Tot i que ha estat impossible posar veu i rellevància als presos comuns, és a dir, els presos sense una significança política i ideològica que rarament deixaven senyals del seu pas per la presó (al marge de la seva fitxa policial), sí podem afirmar que s'ha donat veu a un col·lectiu que historiogràficament, com diu Artières (2006) ha estat ignorat per l'historiador. La raó és perquè, segons aquest autor, potser es creia que era un element passiu al discurs criminològic. En aquest sentit, el llibre de Becker i Wetzell (2006) *Criminals and their scientists*, i sobretot els apartats de David G. Horn i Philippe Artières, ens parlen dels criminals comuns i la seva relació amb la criminologia del segle XIX.

Al marge d'aquesta afirmació, la recerca ressalta com la concepció del presoner actiu en relació a les polítiques de correcció penitenciàries, té molt a veure amb la ideologia del propi reu. Com veurem en els capítols finals de la tesi, el discurs polític i sexual dels presoners es correspon, bàsicament, a presos anarquistes, comunistes i transvestits. Cal insistir que si la tesi s'ha centrat en ells, ha sigut, primordialment, perquè es tracta de presoners que han deixat un registre documental més important, tant per part dels agents correctors com per part d'ells mateixos, a través de cartes de protesta o revistes fetes pels propis presidiaris (Presó Model de Barcelona, 1930).

En aquesta tasca d'analitzar l'activitat documentada del presoner, s'ha procedit a seleccionar i descriure la documentació textual i visual dels reclusos que havien passat per la Model. Alguns relats penitenciaris escrits per personalitats com l'escriptor Pous i Pagès (1909), han servit per examinar l'ambient carcerari de la primera dècada del segle XX, especialment després dels fets de la setmana tràgica. D'altres, més polítics, com les memòries d'Ángel Pestaña (1933), o

subratllant aspectes més costumistes, com les del periodista Francisco Madrid (1926) donaran testimoniatge del seu pas per la presó durant els anys 20 i 30, complementades per apunts personals d'altres presoners com Joan Montseny, Germinal Esглеas, Jordi Arquer o un presoner que escriví sota el pseudònim de 'G'.

Tot plegat, ha servit per compondre una radiografia des del punt de vista del presoner polític durant els primers trenta anys de vida de la presó Model. Aquestes fonts han estat així mateix contrastades a partir de la historiografia centrada o bé en els presoners o bé en l'anarquisme. Historiadors centrats en l'anarquisme, com Molero-Mesa i Jiménez-Lucena (2013; 2013b), Navarro (2004), Oyón (2004), Girón (1999; 2002) o Cleminson (2004; 2008) juntament amb Vázquez (2011) han permès estudiar més a fons el perfil del presoner anarquista des de diferents àmbits (moral, sexual, polític). L'exercici ha permès visualitzar la construcció d'un discurs alternatiu i contraposat al discurs normativitzador de les classes dirigents.

1.3 Importància i vigència de la investigació

D'altre banda, un estudi sobre la normativització del presoner ens condueix a fer una sèrie de reflexions que permeten visualitzar la rellevància del treball. Fet i fet, el tractament de presos i la seva rehabilitació a la societat són prou actuals com per considerar la investigació d'aquesta matèria, tot i que històrica, força útil. Aquesta consideració entre passat i present es pot realitzar perquè va precedida per una qüestió transcendent en totes les societats modernes; això és la justícia, la seva administració i la seva actuació. La translació de problemes que es qüestionaven ja al segle XIX, al voltant de què fer amb la delinqüència, quina era la millor fórmula per minorar-la i sobretot, de què havia de servir una presó, posava en el centre d'atenció el problema del sistema judicial i penal, la gestió del

qual generava i genera greus conseqüències per a la societat. No deixa de ser paradoxal que, aquestes reflexions, presents vivament en els moviments reformadors penitenciaris del segle XIX, són, encara avui, difícils de contestar i només a partir d'una meditació sobre la qüestió penitenciària es podrien trobar vies que proposin respostes adequades als reptes plantejats en el futur.

De manera paral·lela, aquesta tesi intenta aportar llum sobre diverses institucions poc estudiades en investigacions presents. Un exemple, com hem esmentat anteriorment, és l'anàlisi que es fa dels 'patronats de presos', corporacions que s'originaren al voltant de la presó Model. Aquesta tesi les posa en relleu a través de l'estudi de la seva estructura, organització, formes de subvenció i objectius. L'anàlisi, a més, posa de manifest les observacions fetes als presoners per les ordres catòliques, realitzades com un estudi psicològic.

Al mateix temps, s'han posat en relleu diverses figures que esdevenen cabdals per a l'estudi de la normativització a la presó barcelonina. Entre elles, i com a principal promotor de la Model ressalta la figura del jurista Armengol i Cornet. Tot i que no és pas una figura desconeguda dins la òrbita del reformisme penitenciarí espanyol, aquesta investigació ha posat de manifest l'enorme influència que tingué Armengol en la constitució del correccionalisme a la presó Model a través de la implantació de l'ordre dels paüls a la presó. També s'ha profunditzat sobre el seu pensament, pròxim al corrent conservador catòlic, cosa que ha permès ressaltar i conèixer diferents posicions del jurista català pel que fa a l'evolució humana, el lliure albir o les posicions de les escoles antropològiques italianes respecte al delinqüent.

Anàlogament, la tesi posa al descobert la figura de Roig i Soler, metge adjunt a la cambra antropomètrica de la presó Model, un personatge clau per entendre la línia de pensament correccionalista i profundament catòlica que tractà d'adjuntar el pensament i el diagnòstic mèdic amb els paràmetres de la religió catòlica.

L'obra que deixà Soler i Roig, fins ara poc o gens estudiada, evidencia clarament el pensament correccionalista catòlic vers el tractament dels presoners amb connexions sindicalistes. Així mateix, l'anàlisi dels tests de Joaquim Fuster mostren una singular recerca de la moral que fins ara no s'havia examinat. Si bé, alguns autors (Pérez-Delgado i Mestre Escrivá, 1994) s'havien fixat en la tesi de Fuster (1931), no s'havia estudiat en conjunt el seguit de tests psicològics que realitzà a la presó Model a un gran nombre de delinqüents per tal de investigar la falta o anestesia moral dels delinqüents.

En relació a l'anàlisi dels tests psicològics de Fuster, cal destacar que se segueixen en l'actualitat investigacions amb una base biològica que enllacen patrons de comportament humans amb determinades àrees del cervell reguladors de la nostra conducta i la seva relació amb l'ordre social. Un exemple paradigmàtic, són les investigacions de Joaquin Fuster fill, actualment a UCLA (EUA), i que no deixa de ser, com ell mateix reconeixia, una herència de les investigacions del seu pare: "Parece mentira lo poco que se ha adelantado en un siglo. (Mi padre) tenía razón en muchas cosas que otros no vieron y creo que es hora de reavivar nuestro interés sobre el tema de la delincuencia, sus factores genéticos y sociales, y la metodología psicológica con ellos" (comunicació personal, 3 de juliol 2012). Un anàlisi com el nostre podria aportar una visió de conjunt i històrica de les investigacions que han versat sobre els comportaments anomenats 'antisocials', sobretot, per advertir la connivència que pot establir-se, conscient o inconscientment, entre el poder polític i la psiquiatria, vincle que pot resultar tendencios a l'hora d'establir categoritzacions.

1.4 Qüestions proposades en la recerca

Aquesta reflexió al voltant de la correcció del presoner, les mesures per controlar el seu comportament i, en el fons, la manera d'administrar justícia a la societat,

formen el preàmbul sobre el que giren els plantejaments i les qüestions d'aquest treball. La reflexió, de caire filosòfic, es vincula estretament amb la història de la ciència en la mesura que la investigació prenia forma en un espai i uns protagonistes amb una visió de la ciència d'una època concreta.

La presó Model de Barcelona es constituí així com a eix central sobre el que giraven una sèrie d'interrogants. En primer lloc, si bé alguns historiadors havien parlat sobre la presó Model i el correccionalisme, semblava oportú preguntar-se: com, qui i de quina manera s'articulà aquesta doctrina que pretenia la readaptació del delinqüent en la gestió diària de la Model de Barcelona? L'aportació d'aquesta pregunta aportaria més coneixement sobre les pràctiques de correcció als presoners de la Model. Sabíem per fonts primàries i estudis recents (Albó, 1904; Fontova, 2010; Cañellas i Torán, 2000) que l'educació moral dels presos s'havia encarregat a algunes ordres religioses. Quedaven, però, buits per complementar: quines ordres religioses? Hi participava personal laic en aquesta correcció? Era un personal entrenat especialment per moralitzar el pres? Realitzaren algun tipus de distinció entre els presos? Quin fou el rol de l'Estat en aquesta i en d'altres decisions i quin era el grau d'implicació de les autoritats penitenciàries? Conjuntament, es conformaven els objectius que havien de resoldre el quids de les qüestions anteriors i que obligaven a fer una recerca local tenint en compte els referents nacionals i internacionals amb que necessitava assentar-se la investigació.

D'altres preguntes versaven sobre el model normativitzador de la presó Model i el seu funcionament. Examinar quins models arquitectònics i quins règims penitenciaris estaven sent estudiats. Saber si la llei penitenciària facilitava, dificultava o ignorava la implementació d'un sistema normativitzador per reintegrar el reu a la societat. Amb aquest objectiu s'intentava així mateix identificar els principals problemes criminològics que preocupaven als promotors de la presó Model.

Aquest tipus de qüestió posava un altre focus en els presoners que se saltaven la legalitat vigent: Com van ser les experiències dels reclusos en relació als mecanismes que pretenien normativitzar-los? L'anàlisi del perfil del presoner de la Model implicava fer un anàlisi històric per conèixer la història local, els esdeveniments i moviments que canviaren els sistemes de govern al llarg del segle vint. En aquest cas, la història de Catalunya representava un marc històric complex i complicat, però perfilava una de les preguntes més profundes de la recerca: hi havia un reflexa o vinculació entre els esdeveniments exteriors polítics i ideològics, amb el procés normativitzador dins de la presó? Més enllà de l'estudi de Pagès (1996) dels anys de la guerra civil, preteníem abastar un període previ i més extens, aportant nova informació al voltant de les relacions entre el que succeïa a dins i a fora de la Model.

Així doncs, calia reconèixer els esdeveniments històrics que succeïren a Barcelona per tal de veure si les excepcionalitats locals tingueren un pes decisiu o no en el nombre de presoners i en la major o menor activitat correctora. En quan al presoner, i donades les característiques històriques de Catalunya, calia estudiar la tipologia del presoner anarquista. Identificar quina era la seva posició dins de la presó, si era tractat o no especialment per les autoritats penitenciàries i així mateix, si també fou o s'intentà corregir o bé disposava d'una altra classificació que el diferenciava de la resta de presoners. S'havia, doncs, de descriure l'actuació dels agents normativitzadors i la resposta del presoner anarquista a la seva pròpia correcció, fet que s'ha intentat contestar des de l'anàlisi de pràctiques o actituds explícites dels presoners que representessin una resposta més o menys explícita a aquesta correcció.

La resposta evidenciava noves qüestions sobre els agents que participaven en la normativització. Per descriure'ls, calia identificar-los. Esbrinar com estaven organitzats, com es finançaven, qui els composaven, els seus objectius i els mètodes que empraren per tal d'aconseguir les seves fites. Examinar si hi havia

relació entre els agents correctors i com va ser amb el pas del temps. Estudiar les classificacions que feien servir pels reus. Identificar quina era la línia que feien servir per dividir ho *normal* de ho *anormal* o *patològic*. Observar si hi havia diferents fases o passos per normativitzar al presoner i quines propostes plantejaren per corregir-lo (enviament a colònies agrícoles, o camps de treball, tractaments en annexos psiquiàtrics...).

Aquesta última qüestió, l'estudi dels agents portava a fer-nos més preguntes sobre l'objecte en sí que volien normativitzar: era la moral del delinqüent? La ideologia política? La seva sexualitat? I què volien interioritzar en el presoner? Una altre moral? Una altre ideologia? Una altre sexualitat? Això ens portava a observar detalladament la connivència, és a dir, la complicitat moral, l'entesa secreta i subordinada, entre l'estat i els agents normativitzadors. L'estat, apareixia així com a executor de la llei, com a poder capaç de coaccionar a través d'un codi penal. Fer aquest exercici, permetria descobrir finalment, els discursos de diversos actors al voltant de la sexualitat, de la política, de la llibertat de l'individu i per suposat, de la delinqüència i les seves causes.

Imatge.2: Senyor davant la Presó Model de Barcelona. La foto pertany a la col·lecció de Guillem de Plandolit. El mateix Plandolit sembla ser el subjecte de la foto, a mode d'autoretrat. Pel tipus de fotografia, segons els autors de la web www.memograf.cat, la foto s'hauria realitzat pels volts de 1915.

1.5 Definició de conceptes bàsics

Pel que fa als termes utilitzats en la tesi, paga la pena clarificar i detallar alguns dels conceptes que apareixen al llarg de la tesi que per la seva interpretació poden portar confusions. Els dos primers, sens dubte, són els termes 'correccionalisme' i 'normativització'. Ambdues idees es refereixen i parlen d'un millorament, o adreçament, que en el cas d'aquesta tesi es vincula al comportament del presoner. No obstant, cal distingir els termes tant pel seu origen com per la seva utilització. Quan parlem de 'correccionalisme' en la tesi, ho fem en el sentit que han expressat autors com Burillo (2011), Téllez (1998) o Roldán (1988), que han tractat el tema profundament des d'un context europeu i espanyol, i que es refereixen al correccionalisme com a una doctrina que pretén la

readaptació social del delinqüent en establiments especials. A Espanya, i en el cas concret de la presó Model, aquest terme està molt lligat a postures i valors de la societat pròxims a la doctrina cristiana catòlica, com veurem més detalladament en el capítol III.

Pel que fa a la 'normativització', utilitzem el terme d'una forma generosa, fent referència a un procediment pel qual s'intenta una progressiva transformació del presoner cap a uns estàndards de conducta basats en uns valors determinats i que es corresponen als interessos d'una classe social determinada. Foucault (1979; 1979b), parlà d'uns valors morals condicionats als interessos de la societat burgesa amb la finalitat de persuadir a les classes treballadores per tal de preservar els seus mitjans de producció. És a dir, en última instància, segons l'autor, la normativització s'emprava 'de dalt cap a baix' tractant d'imbuir a la societat treballadora un sistema de valors associats al conservadorisme burgès que protegís i no qüestionés les formes de producció capitalista burgesa.

No obstant això, hem preferit agafar el concepte de normativització en un sentit més lliure, sense atribuir-li a priori uns valors determinats ni una classe social concreta. Es tracta, doncs, com ja hem definit abans, d'una activitat per mesurar i modular el comportament humà, influenciada pel context historicosocial, cosa que hem tractat de explicar vastament en el capítol V. En el cas concret que exposem, aquesta activitat estigué condicionada per la lluita entre les classes dirigents i les classes treballadores, fet pel qual els mecanismes de normativització, d'acord amb les observacions de Foucault (1975/2002; 1979) es visualitzen més fàcilment en llocs com la presó. En aquest context de lluita social, les persones considerades criminals per la legalitat vigent, eren enviades a presó on havien d'acatar una disciplina penitenciària, sota una normativa i un procediment reglamentat, que intentava 'fer reflexionar' al reu dels actes que l'havien dut a la presó. A mesura que el temps de condemna es va complint, els presoners poden *beneficiar-se* de certs serveis com les visites dels patronats, la lectura de revistes, la instrucció

educativa i moral o la instrucció d'oficis amb l'objectiu de *facilitar* al presoner a seva integració social. És per tot això que utilitzem la noció 'procés de normativització', per designar la diferent activitat reeducadora del reu en el seu pas per la presó.

D'altre banda, quan parlem de tècniques psicològiques, també ho fem emprant generosament el terme de Rose (1990), en referència a aquells mecanismes, derivats de principis científics, dirigits a la descoberta de la interioritat de l'individu amb intenció de modificar-lo o reeducar-lo. Per aquest motiu, tant Rose (1990) com Foucault (1975/2002) associen les tècniques a disciplines com la psicologia i la psiquiatria, que en connivència amb l'estat, els atribueixen finalitats perverses.

En relació a la psicologia i a la psiquiatria, convé destacar que sovint, en la tesi, ens referim a elles amb el terme 'ciències psi', terme usat per Foucault (1975/2002) per parlar, entre d'altres coses, dels règims de veritat. Amb aquest concepte ens referim a aquelles disciplines que atenyen a la naturalesa humana, entre les que situem no solament la psicologia i la psiquiatria sinó també a la pedagogia, la sexologia o la criminologia, entre d'altres. Foucault les defineix com a disciplines que velen pel control i la reforma psicològica de les actituds i del comportament dels individus, ajustant-se als interessos de l'estat/govern.

Trobem també alguns conceptes que per la seva sinonímia lèxica o de sentit, poden portar equívocs al lector. Així els vocables *arquetipus*, *tipus*, *prototip* o *tipologia*, hom els anomena indistintament segons la tercera accepció de l'enciclopèdia catalana (Tipus,1998). Tot i això, hem intentat cenyir-nos a la terminologia que empren els parlants en cadascun dels corrents, escoles o àmbits de pensament. Així, per exemple, Lombroso utilitza el mot *tipus* per referir-se a l'exemplificació més perfecta d'una espècie, inclús per referir-se al *tipus* criminal, que l'antropòleg italià conformà amb diverses mesures antropomètriques (Lombroso, 1894).

D'altres vocables que cal clarificar tenen a veure amb els subjectes històrics. Així, quan parlem de 'classe burgesa' o fem considerant específicament a l'alta burgesia i a les classes dirigents burgeses, aquelles que pel seu poder adquisitiu podien influenciar en les esferes de poder i en les polítiques socials. No és objecte d'aquesta tesi identificar o establir quin grau de participació real tingueren la mitjana i petita burgesia entorn als conflictes socials i l'escala de valors en la que s'emmirallaven, perquè suposaria entrar en un terreny ple de matisacions que faria la investigació inabastable. No neguem, però, que existien. Amb tot, ens avenim a la crítica exposada per Solà (1993), que: "la marginació fins fa ben poc d'aquesta qüestió en tota la historiografia europea s'explica, en part, per la incidència arreu de l'esquema marxista" (Solà, 1993, p.433), el qual considera que no existeix pas una classe mitjana degut a la polarització entre burgesia i proletariat, *consubstancial* al capitalisme. Com Solà (1993), creiem que el terme burgesia pot resultar un esquema massa simplificador. No obstant, si en aquest treball utilitzem el terme 'classe burgesa' o 'classes dirigents' és perquè estem d'acord amb la idea, esbossada per historiadors com Oyón (2004) o Abelló (2010), d'una línia divisòria molt nítida que marcaven les classes socials. Aquesta premissa, facilita la recerca i ens ajuda a aportar claredat en la investigació central sobre la normativització a la presó Model.

D'altre banda, quan parlem d'"autoritats", ens referim exclusivament a les persones amb càrrec polític al marge del règim on l'exerceixin. Succeeix el mateix amb les 'classes treballadores' o 'classe proletària', l'anàlisi del qual queda supeditat al seu pas per la presó i com subjecte històric en les lluites sindicals per la millora de condicions laborals. En aquest sentit, donem prioritat a l'anàlisi del moviment anarquista sobre d'altres moviments obrers o sindicals. Aquest fet es justifica perquè, com remarca Navarro Navarro (2004), el moviment anarquista era qui marcava un discurs moral més accentuat respecte d'altres moviments obrers. En aquesta tesi ens interessa ressaltar aquestes diferenciacions contrastades entre

ideologies, perquè és en aquest combat on podem veure més diàfanament com es subjuga els règims de veritat que interessa al govern enfront d'altres *veritats*.

En aquesta línia de *veritat*, cal advertir també la nostra concepció a la referència de 'ciència hegemònica', un recurs que hem anat utilitzant al llarg de tots els capítols. Tant les estructures de la pròpia ciència com a generador de coneixement com les relacions de la ciència amb el poder i la societat, han estat estudiades profusament per diversos autors; Bordieu (2000), Habermas (1989), Pestre (2008) i d'altres. Pel que fa aquesta tesi, ens hem inclinat per prendre part dels conceptes utilitzats per Foucault (1979b), l'anàlisi del qual hem intentat explicar en el capítol V, i que articula la 'ciència hegemònica' com un sistema institucional que delimita, emmotlla i exclou pràctiques i discursos. Foucault (1979b), argumenta com aquesta *hegemonia* s'aconsegueix a través de sistemes de referència bibliogràfica, biblioteques, centres de documentació, laboratoris o instituts de recerca on s'exerceixen pràctiques de naturalesa formativa. Tot plegat conforma una armadura institucional en el que Foucault (1979b) hi vincula el poder, o millor dit, una estructura de poder que relaciona aquest coneixement amb la societat a través de les seves formes per legitimar-lo, socialitzar-lo i distribuir-lo⁴.

D'altres aspectes com el de 'pràctica científica' o 'comunitat científica', termes relacionats amb la ciència hegemònica, els hem utilitzat d'autors com De Certau (1980/1999) o Pestre (2008) a partir de l'estela deixada per Thomas Kuhn al voltant d'una de les accepcions del significat de *paradigma*. En aquest sentit creiem que 'comunitats científiques' no només ho són aquelles que practiquen i busquen coneixement científic, sinó també aquelles altres que, a través de la resignificació de conceptes, modulen el coneixement sobre teories científiques ja

⁴ Habermas (1989), per contra, posa limitacions a l'aclapament d'aquesta socialització que per Foucault arriba al subjectivisme a partir de l'autocontrol. Un assaig interessant on es veuen reflectides aquesta i d'altres posicions respecte a la 'ciència hegemònica' la trobem en l'article de Adames (2007).

assentades per traslladar-lo a un terreny més procliu als seus interessos. En aquest últim cas, però, hem preferit parlar de les pràctiques científiques. Acceptant aquest significat tan ampli, podem parlar en aquesta tesi de 'comunitat científica catalana', i al mateix temps de pràctiques científiques dels patronats religiosos o dels grups anarquistes.

1.6 Referències bibliogràfiques i distribució dels capítols

Pel que fa a les referències bibliogràfiques, hem cregut convenient classificar els arxivadors i sumaris per matèries relacionades amb l'estudi de la tesi per tal facilitar la lectura i la recerca per part del lector. La gran majoria pertanyen al fons del (PAC) i el de Ntra. Sra. de la Mercè, de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC). D'aquesta manera hem procedit a catalogar una sèrie d'arxius que porten com a nom 'Document', tot seguit d'una lletra per diferenciar-los. Cadascun d'ells es troben a l'índex bibliogràfic d'acord amb els indicatius donats per l'ANC i seguint així mateix les pauta de l'APA (American Psychological Association).

Respecte a la datació dels documents, cal subratllar que no sempre s'han pogut datar cronològicament. Amb tot, s'han datat aquells manuscrits els quals disposàvem d'alguna referència temporal. Quan no ha estat possible, s'ha optat per posar el signe (n.d.), seguint la terminologia de l'APA.

En quan a la distribució i orientació de la tesi, la investigació es va vertebrar a partir de qüestions clau que ajudaven a fer una dissecció clara de les hipòtesis. En primer lloc, el capítol II, ubicar al lector en el període de la tesi, a partir d'un anàlisi historicosocial des de finals del segle XIX fins al començament de la guerra civil. Val a dir, que aquest anàlisi s'ha realitzat conscientment a partir de la descripció que ens donaven els quadres de Ramon Casas (1866-1932), les escenes dels quals, creiem que transmeten un ambient difícil de relatar en

paraules i que incideixen en la lluita ideològica que es vivia al carrer. Per un altre cantó, s'ha posat en relleu d'altres elements històrics per a l'estudi de la normativització i dels seus agents, com la conformació de la ciència hegemònica a Catalunya, el procés d'institucionalització de la Mancomunitat o les conseqüències de la repressió dels sindicats durant la dictadura de Primo de Ribera.

El capítol III respon a la qüestió del lloc, de l'espai físic on es realitza la normativització dels presos, i que respon al nom de 'Cárcel Celular de Barcelona', avui coneguda com a Presó Model de Barcelona. Bàsicament, s'examina la empremta del correccionalisme en l'articulació i l'evolució arquitectònica penitenciària. Així mateix, els diferents models penitenciaris d'arreu del món, en relació directa a la proposta de la comissió tècnica de la presó per construir un model racional i apte per a la reforma del presoner. D'aquesta manera es posa en evidència algunes reformes teoritzades sobre el paper i les influències que pogueren rebre de l'exterior en la aplicació final de les mesures correctores sobre els reus. Val a dir que en aquest capítol s'han recopilat fons originals de la planificació de la Model dispersats en diversos arxius, i aporta una visió de conjunt que fins ara romanía inèdita.

El capítol IV, dedicat principalment als 'agents normativitzadors', presenta els protagonistes històrics que en algun moment van participar del procés normativitzador a la presó Model. L'anàlisi prosopogràfica de Pere Armengol, màxim promotor de la construcció de la Model, i en menor mesura, de Ramon Albó, ens porta a l'estudi de les relacions dels reformistes amb l'estat. Armengol i Albó també ens introdueixen en l'anàlisi profund dels patronats religiosos. La part dels patronats de presos, copiosa en quant a informació, dóna un volum força més alt que el dedicat a d'altres agents normativitzadors. Tanmateix, aquesta desigualtat queda justificada per la necessitat historiogràfica al voltant del coneixement dels patronats catòlics que operaven a la presó. També s'inclou la veu de l'estat a través dels codis penals, així com la figura de Joaquim Fuster,

amb una descripció dels principals tests realitzats a la Model. Finalment, s'ha inclòs una primera tipologia dels presoners, en especial la del presoner anarquista.

En el capítol V, hem intentat explicar la qüestió mateixa del que anomenem *procés normativitzador*. Què és i què s'entén per normativització, a quina finalitat respon i sobretot, com funciona i a través de quins mecanismes opera. D'aquesta manera s'intentava establir una definició clara que pogués facilitar-nos la interpretació del que enteníem com a correcció del presoner. Per aconseguir-ho ens hem servit de la historiografia al voltant de la idea de panòptic que Foucault i d'altres post estructuralistes, utilitzen per esbossar una crítica a les estructures de poder. Així mateix, hem examinat com i de quina manera s'utilitzà el sistema Bertillon, mètode identificatiu a partir de les mesures antropomètriques. De manera paral·lela ens hem fixat en la disciplina del treball com a mètode moralitzant i la qüestió dels presos incorregibles, tots ells signes que vinculen la normativització amb les tècniques d'identificació i classificació del delinqüent.

Aquesta aproximació criminològica, ens permet alhora posar èmfasis en dues qüestions. La primera fa referència tant al marc teòric com a la metodologia emprada en els tests per Fuster en els tests psicològics sobre la moral criminològica. La segona es centra en el concepte de *resistència*. Aquest concepte és clau en la tesi per entendre el grau d'èxit que tingueren les mesures correctores, i sobretot, per entendre allò que particularitza en especial el procés de normativització a la presó Model de Barcelona des de començaments de segle XX fins a l'inici de la guerra civil.

Els dos últims capítols, el focus es centra específicament en dues qüestions; la qüestió de la sexualitat en els presoners queda recollit en el capítol VI, mentre que en el capítol VII ens centrem en la qüestió política del presoner. Ambdues normativitzacions es relacionen tant amb la moral com en la ideologia. Totes dues

matèries resulten determinants pels agents correctors en la prospecció que fan de la intimitat del reu alhora de conformar una tipologia del criminal. Així, en el capítol VI, observem en primer lloc, la preocupació de les ordes catòliques pel que fa a la homosexualitat dins de la presó, i la campanya que engegaren per prevenir d'aquest *mal* a la societat. Una segona part mostra un anàlisi del tractament que feu Fuster al voltant de la sexualitat, especialment de la homosexualitat, a través dels tests i les seves conclusions. En tercer lloc, ens centrem en la legislació penal que fa l'estat sobre la sexualitat i per últim, donem veu al discurs sobre la sexualitat dels presoners anarquistes. En aquest sentit, com veurem, el discurs dels presoners anarquistes, força actiu, es manifesta explícita i diligentment contra la moral burgesa dins mateix de la presó Model.

Pel que fa al capítol VII dedicat a la normativització política, segueix un ordre diferent. Observem d'entrada, la visió que es feu del criminal polític des de l'antropologia positivista italiana, representada per Césare Lombroso, específicament concentrat en la figura de l'anarquista. Ens semblava interessant adjuntar la resposta anarquista al discurs que els criminalitzava, sobretot perquè alguns dels seus autors foren també empresonats a la Model, cas de Montseny o Pestaña. Seguidament detallem i analitzem la visió del correccionalisme que en aquest cas, presenta la particularitat d'estar representada per la figura del metge antropomètric de la presó, el doctor Juan Soler i Roig. És interessant, i m'atreveria a dir, un assoliment d'aquesta tesi, observar una visió conjunta del grau d'intervenció del metge en la causa correccionalista sobre la qüestió obrera. Analitzarem a continuació les *visites* dels patronats catòlics als presos polítics i els seus respectius informes. Per últim, s'estudia la qüestió ideològica i política en les investigacions de Fuster. Aquest anàlisi metodològic dels tests que realitzà Fuster, ens serveix alhora per resoldre algunes qüestions al voltant de la seva pròpia ideologia i la connivència, per tant, dels seus treballs amb la legalitat vigent.

“Este anarquismo barcelonés es, de raiz, fundamentalmente, típicamente catalán. Aquí lo hemos hecho y aquí ha crecido. La semilla fue sembrada por igual en las tierras de Europa y América. Si ha resultado precisamente en este trozo del Mediterráneo que su fruto haya sido particularmente generoso, alguna razón tiene que haber”⁵

Planes, 1934

CAPÍTOL II

LES LLUITES POLÍTQUES I SOCIALS A BARCELONA DE PRINCIPÍ DEL SEGLO XX EN EL CONTEXT HISTÒRIC DE LA PRESÓ MODEL

2.1 Introducció

Correspon aquest capítol descriure el context historicosocial en el qual s'ubica la presó Model de Barcelona. Amb aquest objectiu hem intentat sintetitzar un ample i complexa espai històric ple de fites particulars. D'aquesta manera, hem pogut lligar els moviments, les idees, les lleis i les tensions que s'anaren creant ideològicament a mesura que avançava el segle vint, amb els usos i funcions específics de la presó Model, supeditats al mateix temps, a la legalitat temporal de cadascun dels règims i períodes històrics que l'afectaren. Cal dir, d'entrada, que és una tasca enredada. Així com l'inici de la guerra civil espanyola (1936-1939), marca nítidament el final del període estudiat en la tesis, hem preferit no fixar una data concreta que marqués l'inici. Això és degut, principalment, perquè molts dels processos dels que parlem: correccionalisme, anarquisme, modernisme o

⁵ Planes, Josep M^a. (2013/1934). Los gángsteres de Barcelona. Vitoria-Gasteiz: Ikusager. p.92.

catalanisme, no tenen un mateix punt de partida en el segle XIX, i sovint s'entrellacen.

D'altre banda, volem senyalar la dificultat que comporta una síntesis semblant, on esdevenen diferents processos culturals i moviments polítics molt lligats a la cultura. És per això, que l'aproximació al context de finals del segle dinou i principis del vint s'ha volgut tractar des d'una visió humanista. D'aquesta manera, l'anàlisi de la primera part que inclou l'impacta de l'anarquisme i els moviments obrers a finals de segle dinou, el món burgés català, i l'inici del moviment regeneracionista s'ha volgut tractar a través de la pintura de Ramon Casas. Pensem que les seves pintures ens situen i ens ajuden a entendre un ambient intricat, plural i amb diversitat de lectures.

Un cop desembrollat l'estudi de tants moviments, el capítol es torna més analític es centren exclusivament en els successos històrics i el seu reflexa en la Model. Així, el període de la Mancomunitat serveix per estudiar el paper del metge com a *expert* enfront de la nova administració catalana. La dictadura de Primo de Rivera ens serveix per analitzar la supressió dels sindicats i institucions catalanes i el discurs regeneracionista que marcà part de les polítiques de repressió, visibles penalment a la presó Model. El nou marc legal de la II República, expressat en el codi penal de 1933, accentuarà les diferències entre republicans, sindicalistes, cenetistes i faistes en un profund desacord moral i polític que acabà esclatant durant la guerra civil espanyola.

2.2 El pas del segle XIX al XX a través de la pintura de Ramon Casas

Ramon Cases (1866-1932), pintor modernista, cobejat per la burgesia catalana a finals del segle XIX, pintà un seguit de quadres que mereixen la nostra atenció per introduir-nos a l'ambient de l'època. Cases pintà al 1894 **Garrot vil**, sobre

l'ajusticiament d'un reu a Barcelona ocorregut l'any anterior. El jove ajusticiat era Aniceto Peinador, i s'executà per assassinat, com prèviament havia sigut executat Isidor Mompert i Santiago Salvador⁶. Salvador (1862-1894), anarquista aragonès, adquirí notorietat internacional després de llançar dues bombes Orsini al Liceu, contra un públic majoritàriament burgès, provocant la mort a 22 espectadors i ferint-ne a 35⁷. Com a conseqüència d'aquest atemptat es declarà la llei marcial a Barcelona, i en el procés per esclarir els fets, es detingueren 415 presumptes anarquistes, molts de les quals s'autoinculparen després de ser torturats per la policia. En el procés, s'executaren sis detinguts fins a trobar, finalment, a Salvador (Avilés, 2013, pp. 283-297).

La dura mesura havia estat aclamada per la premsa conservadora de l'època, reclamant una justícia venjativa en ares de posar fi a una alarmant comesa anarquista (El atentado del Liceo, 1893). El garrot vil no s'havia fet servir a Barcelona en trenta anys⁸. La seva execució pública causà un fort revolt popular que Cases intentà plasmar panoràmicament (Brad Epps, 2006).

⁶ Durant el judici, Salvador, va dir que havia comès l'atemptat per venjar l'execució de l'anarquista Paulí Pallars, afusellat l'any anterior per l'intent frustrat d'assassinat del general Arsenio Martínez Campos. Finalment, Salvador fou executat a garrot vil públicament (Permanyer, 1990, novembre 6).

⁷ Una 'orsini' és una bomba esfèrica eriçada amb petits cilindres, cadascun dels quals conté un detonant compost normalment de fulminat de mercuri, i esclata quan un d'aquests cilindres contacta contra alguna superfície (Avilés, 2013, p. 282). Antoni Gaudí (1852-1926), esculpí a la portalada del claustre del roser una figura malèfica, 'el diable donant una bomba orsini a un obrer' (Annex 1), escultura que exemplifica la preocupació de l'autor i de la societat per l'esclat de la violència cada cop més sistèmica i violenta a Barcelona.

⁸ Segons definició enciclopèdica, el 'garrot vil' és un instrument utilitzat per executar els [condemnat a mort](#). Consisteix en un "collar de ferro que per mitjà d'un cargol estreny el coll del reu fins a provocar-li la mort per [asfíxia](#), alhora que el pot arribar a desnucar. La variant denominada 'catalana', inclou un punxó de ferro que penetra pel clatell i destrossa les [vèrtebres](#) cervicals del condemnat" (Garrot, 1998).

Imatge 3: Garrot Vil. Ramon Casas (1894)

El lloc escollit per fer l'execució era el Pati dels Corders, junt a la presó de la Reina Amàlia, l'actual plaça Folch i Torres, al barri del Raval.

L'atemptat del Liceu, evidencià l'eclosió d'un fenomen mundial, el terrorisme anarquista⁹. Per algunes autores, com Abelló (1984), aquestes accions són l'expressió individualitzada d'algunes corrents de pensament anarquista. Per d'altres autors com Avilés (2013), les accions terroristes particulars foren l'estratègia escollida per alguns grups d'anarquistes cap a mitjans de la dècada de 1880, a partir del fracàs de l'anarquisme d'organització coordinada: "frente a la actuación abierta se imponía la clandestina y frente a los medios de fin pacíficos se imponía la violencia de los atentados" (Avilés, 2013, p.274). Altres autors com Fernández Gómez (2011), posa en dubte tant la magnitud dels atemptats

⁹ El fenomen del 'terrorisme anarquista' és tractat àmpliament per Avilés (2013), autor que afirma que els anarquistes foren a occident els pioners d'un tipus d'estratègia violenta que cataloga com a terrorisme. Per altre banda, actualment comencen a sorgir publicacions posant èmfasis en l'acusada campanya de desprestigi per part dels poders vigents, sobre moviments com l'anarquisme, per tal de poder actuar amb més duresa contra aquests grups (Fernández Gómez, 2011).

anarquistes com els conceptes que s'utilitzen avui en dia per parlar de l'anarquisme. En tot cas, segons Abelló (1984), les accions d'atemptats anarquistes es poden llegir també com la expressió violenta a la frustració davant del fet que no es produïa la revolució teoritzada.

Amb el que sí coincideixen la majoria d'autors, és que Barcelona, fou juntament amb París, un dels llocs escollits per l'assaig de l'acció individualista anarquista: "entre 1884 i 1890 estallaron en Barcelona veinticinco artefactos, en su mayoría en empresas o viviendas de patronos" (Avilés, 2013, p.275). Segons Avilés, els atemptats anarquistes a Barcelona contra empresaris i burgesos o seus empresarials, foren continus, i alimentà la necessitat entre les classes dirigits que calia més mà dura per reprimir els moviments obrers, tant en les lleis com en els mètodes policials. Al 1893, l'atemptat contra Martínez Campos, personatge de gran relleu polític, senyalà, segons Avilés (2013) un salt qualitatiu en els objectius assenyalats pels anarquistes.

Un any després, foren les bombes al Liceu les que provocaren un altre ressò internacional del moviment anarquista català i una imatge que s'instal·laria en l'imaginari col·lectiu durant dècades associant anarquisme amb violència i desordre (Epps, 2006, p.23). Aquesta imatge d'una Barcelona vinculada a l'anarquisme més violent, reforça la idea traçada al llarg d'aquest capítol, de la especificitat sociohistòrica de la ciutat catalana en el seu context local.

Santiago Rusiñol (1861-1931), els familiars del qual resultaren ferits en l'atemptat al Liceu, pintà per la ocasió uns famosos retrats, anomenats popularment els 'caps d'anarquistes', una sèrie de retrats robot dels encausats¹⁰. Hi ha certa

¹⁰ Santiago Rusiñol i Prat, fou escriptor, pintor, dramaturg i col·leccionista català, un dels màxims representants del modernisme català, i autor de 'L'auca del senyor Esteve', un dels grans clàssics del teatre català (Ferrer, 2013).

polèmica al voltant d'aquests retrats i de la manera que Rusiñol els retratà¹¹. La controvèrsia gira entorn de la intencionalitat de l'autor a l'hora de pintar els retrats-robots realitzats com a estudis fenotípics¹²: "en que depressions, protuberàncies, bonys, asimetries i altres trets exteriors del crani suposadament corresponien a funcions cerebrals interiors" (Epps, 2006, p.26). El quid de la qüestió és el propòsit o no de l'autor d'acostar-se a un prototipus d'anarquista criminal teoritzat per Lombroso. Amb tot, tal i com evidencia Epps (2006), els caps d'anarquistes dibuixats per Rusiñol, tenen trets individualitzats. No són intercanviables. Això podria ser indicatiu que només fossin estudis psicològics. El número 10 és Santiago Salvador i, segons Brad Epps, Rusiñol el dibuixa atractiu. La fascinació per l'anarquisme del modernisme adquirí trets ambigus. Potser, esmenta l'autor, només és llegible a través del discurs dominant d'aleshores (Epps, 2006, p.27).

Imatge 4: Alguns caps d'anarquistes pintats per Rusiñol (1893)

El número 10, a l'esquerra, és Santiago Salvador. Actualment, aquests retrats es poden visitar al museu Cau Ferrat de Sitges. Es poden observar més retrats en l'Annex 2.

¹¹ Segons Brad Epps (2006), podria ser indicatiu de certa apropiació burgesa en la composició del quadres que, en el cas dels pintors, generà anys més tard, alguns debats entorn a l'objectivitat de la composició: alguns autors com Juan José Lahuerta, hi veuen un influx del positivisme i dels protocols frenològics de Césare Lombroso, d'altres com Isabel Coll, només un intent d'estudi psicològic. Brad Epps (2006), argumenta que els dibuixos servien per avançar en la recerca criminal, lligada a l'especulació psicològica i al judici moral. Segons l'autor, Lombroso, en subratllar el caràcter i el tipus eliminava gran part de la individualitat convertint-los en prototipus. D'aquesta manera, els individus caracteritzats com a criminals, delinqüents, degenerats eren gairebé intercanviables. En el cas que presentem dels 'caps d'anarquistes', Rusiñol no disposava a penes informació sobre els inculpats en el procés del Liceu.

¹² Brad Epps usa el mot 'fenotípic' per referir-se a un conjunt de caràcters visibles, tal i com deduïm per la definició posterior que fa dels retrats de Rusiñol.

Al 1896, després d'un període de relativa calma des de l'ajusticiament de Salvador, esclatà una altre bomba en el pas de la processó de Corpus, en el carrer de Canvis Nous de Barcelona, deixant un rastre de sis morts i quaranta-quatre ferits.

Ramon Casas ho plasmà en el quadre de 'La processó sortint de Santa Maria del Mar'. L'artista no composà el moment tràgic de l'explosió. Ens dibuixa els moments previs al cerimonial on les autoritats civils, militars i eclesiàstiques es disposen a avançar juntament amb: "la imagen, casi abstracta, de las niñas que salen de la iglesia vestidas para su primera comunión" (Avilés, 2013, p.299).

Per aquest atemptat es detingueren i executaren set anarquistes, entre ells, Antoni Nogués i l'italià Tomàs Ascheri¹³. En represàlia a les execucions de Montjuïc, l'any a sobre fou mort a trets el president del consell de ministres espanyol Cánovas del Castillo per un altre anarquista italià, Michelle Angiolillo. Cánovas del Castillo havia impulsat una política de repressió molt dura no sols contra els anarcosindicalistes, sinó contra els moviments nacionalistes, tant interiors com exteriors d'ultramar.

Per un altre cantó, autors com Ealham (2005) o González Calleja (2005), relacionen l'onada de violència anarquista de finals del segle dinou i la pèrdua de les últimes colònies espanyoles amb el descrèdit de la restauració i el conseqüent debat sobre la legitimació de l'estat espanyol.

¹³ Antoni Nogués, anarquista català, fou acusat de ser coautor amb cooperació directa en l'atemptat de Canvis Nous, perpetrat per Tomás Ascheri el 7 de juny de 1893. Segons el 'diccionari biogràfic del moviment obrer dels països catalans', tots dos foren condemnats després d'un llarg procés: "conegut com el procés de Montjuïc, ple d'irregularitats, falsedats i cruels tortures" (Martínez de Sas et al., 2000, p.980).

Imatge 5: La processó sortint de St.Maria del Mar (1896)

La bomba esclatà instants després que la comitiva entrés al carrer de Canvis Nous.

D'altre banda, la pèrdua de les darreres colònies d'ultramar, al 1898, fou vist pels intel·lectuals de la Restauració com la conseqüència d'un problema que ja no només era polític, també era genètic i comprenia a la mateixa raça espanyola. Aquest esquema ha estat explorat per alguns autors, com Álvarez Uría (1983), que narren com la idea de 'decadència biològica' es traslladà a l'esfera social. Segons l'autor, aquesta transferència no va ser anecdòtica, i resulta fonamental per comprendre tota la problemàtica regeneracionista que va marcar Espanya durant els anys de canvi de segle, i fins la dècada dels anys trenta (Álvarez Uría, 1983).

2.2.1 Les lluites obreres a principis del segle XX

Ramon Casas, altre cop, exemplificà amb un quadre l'ambient del primer decenni del segle vint. En 'La càrrega' (1902), un dibuix a l'oli, el pintor plasmà una càrrega de la guàrdia civil contra els manifestants durant la vaga general que

començà a mitjans de febrer a Barcelona. La vaga, organitzada pels anarquistes per reclamar la jornada de vuit hores i millores salarials, fracassà davant la intransigència patronal a negociar qualsevol canvi, fet que fou recolzat per la premsa conservadora, que considerava la vaga general un sense sentit i accentuà la profunda divisió entre els vaguistes (Últimos sucesos, 1902).

Imatge 6: La càrrega (1902)

'La càrrega' és també conegut amb el nom 'Barcelona, 1902'. Tant la imatge fabril del fons, com el personatge ferit per la càrrega no es corresponen amb cap succès real. El quadre fou una recreació sociohistòrica, alhora que una denúncia de Casas, per la brutalitat de la guàrdia civil en els enfrontaments contra els manifestants. Actualment el quadre de Casas es pot visitar al Museo de la Garrotxa d'Olot.

Simultàniament, s'obria l'any 1902 la presó Model de Barcelona, situada en els marges d'una ciutat que rebia fluxos constants de població immigrant atretes per la industrialització catalana. La vinguda de una gran quantitat de mà d'obra, principalment de províncies limítrofs, provocà problemes urbanístics transformant

el paisatge de les anomenades 'corones' de Barcelona en assentaments marginals de barriades obreres (Serra i Ràfols, 1926). Segons Oyón (2006), les condicions socials d'aquests treballadors, generalment emigrants analfabets, els predisposava a simpatitzar amb el sindicalisme obrer. A mesura que les lluites sindicals creixien, gran part dels defensors dels moviments obrers; sindicalistes obrers, advocats sindicalistes, republicans catalanistes o lerrouxistes, entraren i sortiren freqüentment de la presó, durant el primer decenni del segle vint (Cañellas i Torán, 2000).

Un dels capítols més representatius de començaments de segle XX i que, per historiadors com Teresa Abelló (2010) o Josep Termes (2009), il·lustra millor el clima social que es vivia a la Barcelona noucentista són els successos de la setmana tràgica, ocorreguda al 1909. Creiem convenient aturar-nos per conèixer alguns trets d'aquest episodi particular de la ciutat de Barcelona, sobretot perquè tingué una repercussió directa a la Presó Model, tant en el nombre de detinguts, alguns dels quals deixaran testimoni del seu pas per la presó com Pous i Pagès (1909), com en el caràcter anticlerical que prengué la revolta. L'escenari dels fets, la Barcelona de 1909, és descrita pels historiadors com: "Una ciutat burgesa, menestral i proletària amb identitats molt marcades, que feia que convivessin realitats contrastades" (Abelló, 2010, p.337). Existia la Barcelona pròspera de la burgesia oposada a la ciutat proletària, pobra, combativa, associada a les bombes i els conflictes socials, en la qual es palpava un permanent ambient revolucionari. Aquesta Barcelona de finals del primer decenni del segle vint, creixia a ritme accelerat, superant el mig milió d'habitants: "dues tercers parts del qual eren obrers assalariats, la majoria analfabets, que treballaven en condicions dures" (Abelló, 2010, p.337). Aquesta situació, a més, s'agreujava per la negativa dels governs a assumir un cert grau de reformisme social.

Una gran majoria d'historiadors (Dalmau, 2010; González Calleja 1998; Termes,

2009), coincideixen a definir l'anomenada setmana tràgica com d'una protesta popular que derivà en una revolta espontània i acèfala, deixant enrere un centenar de morts i una setantena d'esglésies, col·legis i convents cremats. Alguns, però, com Termes (2009) incideixen en el fet de senyalar que els fets de la setmana tràgica no foren cap revolució, ni obrera, ni social sinó més aviat una mostra d'anticlericalisme irracional (Termes, 2009, p.13). Coincideixen, no obstant, en descriure que el conflicte estava ja larvat en les protestes contra l'enviament de tropes al nord d'Àfrica: "El malestar es manifestà amb més intensitat a Barcelona en el moment en que el govern intensificà els reclutaments i decidí cridar reservistes, majoritàriament catalans" (Abelló, 2010, p.337).

El cas és que a finals de juliol de 1909, els sindicats canalitzaren aquest malestar a través de la vaga general proclamada pel dilluns dia 26 del mateix mes, i, a partir de l'èxit aconseguit, la vaga derivà en moviment insurreccional, incoherent, fora de tot control polític i sense uns objectius definits: "Fou una setmana de desordres, incendis, barricades i càrregues contra l'exèrcit" (Abelló, 2010, p.338). Al cap d'una setmana justa, la revolta sembla que arribà a la fi, i aleshores començà una repressió dura i indiscriminada. El govern presidit per Antoni Maura, mantingué l'estat de guerra a tota la província de Barcelona, suprimí les garanties constitucionals, imposà la censura a la premsa i clausurà societats obreres i laiques (Abelló, 2010). La brutal repressió, encapçalada pel ministre de governació Juan de la Cierva, portà una gran quantitat d'arrestats a la presó Model i suscità una onada de protestes internacionals que provocaren la caiguda del govern de Maura. Entre els encausats es trobava Ferrer i Guàrdia, el consell de guerra del qual és celebrà a la sala d'actes de la presó Model, judici que el condemnà a mort la vigília del 13 d'octubre de 1909¹⁴ (Corominas i Murtra, 2004).

¹⁴ La personalitat de Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909) ha estat estudiada per diversos historiadors (Avilés, 2006; Abelló, 2010; Solà, 2010). Per lo general coincideixen a dir que fou una figura del tot polèmica, que provocà admiració i animadversió per parts iguals. Fundà un centre educatiu, l'Escola Moderna, creà una editorial i milità activament en projectes de transformació política i social que el portà a tenir complexes relacions amb anarquistes, sindicalistes, maçons i lliurepensadors. Se l'ha vinculat amb els atemptats contra

L'aspecte que ens interessa subratllar en la tesi, és el caràcter anticlerical de la setmana tràgica, moviment definit com una: “enorme manifestació d'odi popular contra l'Església catòlica” (Termes, 2009, p.35).

De fet, les reaccions contra les ordres religioses, tal i com documenta Termes (2009) o Fontova (2010), sovintejarien des de 1835¹⁵ i acabarien en la virulenta persecució antireligiosa de 1936. Aquest sentiment anticlerical, vinculat a les nombroses publicacions de caire republicà i anarquista que escandalitzaven a sectors conservadors i benpensants, semblen bons indicadors que permetrien entendre la vehemència amb que els sectors catòlics i conservadors, amb patronats que operaven a la presó, proposaren les correccions morals dels presoners.

Capítols com els de la setmana tràgica, al marge de particularitzar la història de Catalunya, demostrarien el caire de bipolarització ideològica entre sectors tradicionalistes i conservadors d'un cantó i reformistes, liberals o progressistes de l'altre, fragmentats en partits republicans, anarquistes o socialistes. Polarització que adquirí tons dramàtics a mesura que avançà el segle XX. Josep Termes (2009) posa l'accent en el radicalisme d'algunes publicacions republicanes i anarquistes que actuaven de forma sectària contra la religió catòlica, mentre que alguns documents dels patronats religiosos (Document A, 1905-1912), mostren la mateixa intransigència ideològica vers els que no professaven la religió catòlica¹⁶.

els reis al 1906, perpetrat per Mateo Morral, raó per la qual Ferrer i Guàrdia estava en el punt de mira de la policia espanyola. La majoria d'historiadors també coincideixen en dir que Ferrer s'executà per exemplificar la mà dura contra els qui representaven els organitzadors dels aldarulls de la setmana tràgica, malgrat que queda demostrada la seva poca o nul·la participació en tals successos (Abelló, 2010).

¹⁵ Precisament, la crema del convent dels paulistes convertiria la seva seu en la 'presó vella' coneguda com a 'presó Amàlia' per estar situat al carrer Reina Amàlia.

¹⁶ “Que tots aquells que en los diaris y seminaris, fan propaganda antirreligiosa son llogicament enemichs de las ordres relligiosas per que aquestas descubriran llurs enganys i no podrian continuar lo seu modo de viure aprofitantse de la ignorancia i bestiessa dels seus lectors. (...) PER TANT: Quant veyeu un que parli de la conveniencia de abolir les ordres relligioses, e ncare que sigui un ministre, un diputat o un regidor, teniu per segur que's tracta d'un que posseeix bens mal adquirits o li fan goig los bens dels altres, o de un que viu de una manera llisensiosa o de un invertit o que's tracte d'un vividor que vol viure explotant la bestiessa i las

Al marge, queden qüestions que els historiadors, encara avui, tracten de resoldre respecte a la societat barcelonina de 1909, preguntes com per què s'atacaren sobretot escoles i centres religiosos i no les fàbriques, els bancs i d'altres centres de poder, com s'explica la passivitat dels espectadors i de les forces d'ordre públic davant dels incendis dels convents o per què entre els jutjats i condemnats aparegueren ben pocs lerrouxistes i anarquistes si foren acusats com a responsables dels aldarulls (Roig Rosich et al., 2010).

Imatge 7. Fotografia de la ciutat de Barcelona (1909).

Vista panoràmica de Barcelona durant la setmana tràgica on es poden observar diversos convents cremant.

Els anys posteriors a la repressió exercida per la setmana tràgica, no foren especialment agitats ni pel que fa al nombre de vagues ni als de detinguts, encara que els problemes, utilitzant la terminologia de González Calleja, 'estarien soterrats' fins al quinquenni de 1917 a 1923. Aquest panorama es reflectí en la Model, que entrà dins d'una dinàmica de funcionament estable entre els anys 1913 a 1915 (Cañellas i Torán, 2000, p.72).

passions del poble" (Document A, 1905-1912).

2.3 Barcelona sota el govern de la Mancomunitat (1914-1924)

Entre els anys 1915 a 1917, al mateix temps que s'anava desenvolupant la Mancomunitat i les seves polítiques, la població a Barcelona experimentà diverses vagues que afectaren a tot el territori, i que es reflectiren en la Model: "Els conflictes de tota mena que afectaran la societat catalana ompliran la Model de presos governatius, de presos preventius i de presos sota jurisdicció militar" (Junqueres, 2000, p.76)¹⁷. Els problemes quotidians que assetjaven a la població passaven bàsicament per unes dures condicions de vida; llargues jornades de treball, salaris baixos, i l'alça dels preus, especialment dels lloguers a partir de la fi de la primera guerra mundial.

En aquest context, la desocupació començà a ser vist com un problema social que calia donar resposta: "L'obrer sense feina deixà de ser considerat un captaire que per la seva latent perillositat social requeria la caritat o la repressió o una combinació de les dues coses" (Balcells et al., 1996, p.410). Altrament, la consideració vers l'obrer aturat estigué condicionada pel factor macro històric de l'esclat de la revolució russa al 1917 i la política d'expansió del model de comunisme soviètic a la resta del món (Moreno-Cullell, 2010). La revolució bolxevic, suposà un verdader punt d'inflexió en les aspiracions dels moviments obrers europeus¹⁸. A Espanya, el projecte d'emancipació obrera fou compartit per

¹⁷ Abans de la guerra civil espanyola, era molt comú la figura del 'pres governatiu', conseqüència de les atribucions conferides al governador civil, durant l'estat d'alarma, estat decretat pel govern on alguns drets quedaven 'eliminats'. Normalment l'ordre no especificava el motiu de la detenció, tan sols es detallava que el detingut era 'perillós per l'ordre social'. Altrament, els 'presos sota jurisdicció militar' són aquells ordenats per una autoritat militar i els 'presos preventius', en aquest cas, responen a una mesura cautelar de presó abans de ser jutjat per una autoritat judicial (Hidalgo Luque, 2008).

¹⁸ En aquest sentit, les memòries 'Historia de 9 meses de prisión', de Mario Anguiano (1931), propietari d'una empremta a Madrid, detingut en la vaga general realitzada al 1917, corroboren aquesta apreciació sobre l'atmosfera que es respirava a les grans ciutats espanyoles, que presagiaven una imminent revolució obrera. A la presó, Anguiano coincidiria amb Julián Besteiros i Largo Caballero, detinguts per convocar la vaga de 1917. El fet que fossin posats en llibertat al cap de poc i que una multitud de gent al carrer els mostrés el seu suport al carrer, poden ser interpretats com a senyals del suport majoritari a les reformes socials que demanaven els sectors liberals, republicans i anarquistes. Ángel Pestaña (1933) també ho senyala en el seu llibre de memòries: "hay otro factor que influyó poderosamente en el desarrollo del terrorismo en Barcelona,

organitzacions obreres com la CNT o la UGT, que utilitzaren les vagues generals com a instruments de pressió vers les classes dirigents. Paral·lelament, l'administració catalana intentà suplir l'amenaça a través de treballs públics, obres públiques, treballs temporals per la col·lectivitat o per una renovació del sector professional, projectes que indiquen per alguns autors com Balcells una evolució cap al modern estat del benestar social, encara que abans: "a Espanya caldrà passar per l'intervencionisme autoritari" (Balcells et al., 1996, p.410).

L'estratègia en política social, de la mancomunitat basat en l'evolució cap al modern estat del benestar social, havia d'anar adreçat a tres fronts: cases barates, assegurances socials obligatòries i el recolzament a la jornada de 8 hores. Es tractava d'una política social dirigida a ancians, malalts i desocupats, i no només a dones, invàlids i infants. Segons Monés (1977), l'ambiciós projecte social i educatiu, era vist com el camí per incorporar la classe obrera al sistema polític i social desviant l'atenció dels conflictes sorgits des de les relacions laborals. El que particularitza el cas a Catalunya i el fa diferent a la resta de l'Estat Espanyol, és que la Mancomunitat, a través del catalanisme, aconseguí canalitzar una part de l'eufòria revolucionària que es vivia, i la traslladà a un terreny més procliu als seus interessos.

Potencià així, la transmissió de valors, d'uns valors referencials de la burgesia – la pàtria, la religió i la família – per normativitzar-los i expandir-los entre la població com a via d'integració ideològica, política i social (Monés, 1977, p.38). D'aquesta manera, la burgesia catalana pensava recuperar no només cert control social de les seves institucions, també volia invertir el seu paper menystingut per la burgesia i aristocràcia espanyola.

Als anys posteriors de la gran guerra, el mapa europeu canvià ràpidament.

que desvió la atención de muchos jóvenes hacia otra forma de expresión de sus energías, y que vigorizó (...) la concepción anarquista del atentado personal: fue la revolución rusa" (Pestaña, 1933, p.65).

L'enfonsament de l'Imperi Rus, Alemanya i Austríac, i el dret d'autodeterminació contemplat en els 14 punts de Wilson incità a un conjunt de nous estat a aconseguir la seva emancipació política (Balcells, 2010). A Espanya, simultàniament, la monarquia s'enfrontava a dues causes, en aparença no lligades. La reclamació de més autogovern per part de la Mancomunitat, aprofitant el nou context i ordre mundial, i el triomf de les esquerres. Totes dues raons suscitaven el temor d'Alfons XIII que acabessin provocant la demanda d'abdicació tal i com ja estava succeint en un conjunt de territoris europeus: Rússia (1917), diversos territoris alemanys (1918), Hongria (1922)... (Pérez Casanova, 2012). Els temors de la monarquia no eren infundats.

Al 1919, mentre la Mancomunitat empenia la seva aposta per l'estatut d'autonomia, la força del anarcosindicalisme català va quedar demostrat durant la vaga de 'La Canadenca' (Riegos y Fuerzas del Ebro), empresa que subministrava l'electricitat a gran part de la ciutat de Barcelona. La vaga es convertí, segons Moreno Cullell (2011b), en el conflicte més llarg i important de la història catalana. Es perllongà un mes i mig, i aconseguí l'aturament del 70% de la indústria local barcelonina, bona part de la catalana i la pertorbació de la vida quotidiana. La paralització dels serveis fou gairebé total (Moreno Cullell, 2011b). Al contrari de la vaga de 1902, aquesta vaga sí donà efectes sobre la població obrera. L'estat intervingué a petició de la mateixa empresa i començà un procés de negociació on accediren a la major part de les reivindicacions obreres, com la pujada de sous i l'establiment de les vuit hores i la readmissió dels obrers acomiadats. Malgrat tot, la tensió viscuda fins a la fi de la vaga entre patronal i sindicats constituí un punt d'inflexió en les relacions entre burgesia i classes treballadores, iniciant-se tot seguit una radicalització de les lluites socials a Catalunya que portà a la patronal a la recerca d'altres solucions no legals, posant el punt de partida del pistolisme (Balcells, 2001).

Situats en dos plànols, doncs, es poden observar diferents forces sobre el tauler

de joc: el moviment obrer que és encapçalat per la radicalitat de les propostes de la CNT, la gran burgesia, que tem una revolució obrera sota la influència de la URSS, però que també tem la supeditació a l'estructura subordinada de l'estat i una tercera força, el catalanisme, que més que constituí un moviment vertical, es converteix en un moviment transversal¹⁹.

Bengoechea (1998), assenyala que les classes dominants percebien l'amenaça de perdre-ho tot: els diners, les fàbriques, els béns immobles i fins i tot, les seves vides. En aquest sentit, la patronal catalana, operà en tres direccions diferents: en primer lloc, s'apropà a organitzacions paramilitars com la del sometent²⁰, creant els sindicats lliures. Aquests nous sindicats actuaven d'acord amb els interessos de la patronal i en contra de la dels obrers, contrarestant així la força de l'anarcosindicalisme. En segon lloc, posà en marxa el mateix sistema vaguístic invertit que usaven els obrers, i començà a tancar periòdicament les fàbriques, fenomen que es coneix com a *locaut*. I, finalment, en tercer lloc, pressionà a l'estat

¹⁹ El paper del catalanisme com a força o moviment transversal que traspassà les fronteres socials, molt marcades durant els anys del pistolisme i els posteriors anys 20 i 30, es pot explicar a través de l'anàlisi dels dos blocs enfrontats. Segons Balcells (2001) i Tavera (1981), en primer lloc, dins del moviment obrer, si bé el catalanisme abraçà des de sectors obrers fins a la petita i mitjana burgesia, republicans i federalistes, en l'anarquisme, el seu rol resultà ambigu. L'organització sindical no s'agregà a les reivindicacions catalanistes perquè les considerava burgeses i, no obstant, acabades les estratègies revolucionàries, acabaren per pactar *transitoriament* i com a estratègia, amb forces independentistes, per acabar amb el règim monàrquic d'Alfons XIII. D'altres historiadors, com Ucelay Da Cal (1994), ho matisen, però. En el garbuix d'ideologies que sembla xocar en els esdeveniments dels anys 30, es pot dilucidar, no obstant, que les diferències ideològiques entre la petita burgesia radicalitzada dins d'un republicanisme més o menys nacionalista i els obrers anarcosindicalistes eren força més lligades del que podria semblar. La revolució era, abans que tot, una transformació moral i aquest acord tàcit és, segons per l'autor, el que fa possible l'acord entre l'anarcosindicalisme i els republicans cap al nou règim. Aquest apunt ens porta a plantejar, en segon lloc, les diferents postures entre la burgesia, que han estat recollides per la historiadora Soledad Bengoechea (1998, 1998b). Segons l'autora, existia, d'una banda, una petita i mitjana burgesia que basculà entre protegir-se d'aquesta amenaça i el sentiment catalanista que l'allunyava de la monarquia i del autoritarisme espanyol partidària de pactar, des d'una posició de força, amb els sindicalistes. I, de l'altre banda, la gran burgesia, que liderava la patronal, amb una ambició clara per penetrar dins la oligarquia castellana, que volien la supressió dels sindicats. Aquesta gran burgesia, acabà adoptant, segons l'autora, una posició d'intransigència cada cop més accentuat davant les reivindicacions obreres.

²⁰ El sometent fou una organització paramilitar catalana, d'origen medieval, creada a part de l'exèrcit per l'autodefensa de la terra en temps de conflictes. Al segle XX, el sometent actuà al costat de les autoritats en diverses ocasions, i contra els vaguistes o sindicalistes que s'enfrontaven als patrons. Durant la dictadura de Primo de Rivera, el general intentà d'estendre la figura del sometent a la resta de l'Estat, però no ho aconseguí. Foren dissolts com a cos per les Corts Espanyoles de 1978 (Sometent, 2013).

perquè posés al capdavant de governació civil a uns personatges, considerats per sectors sindicals, brutals, com la designació de Severiano Martínez Anido²¹ (Bengoechea, 1998; 2007).

La polarització entre patronal i sindicat donà, en l'opinió de Balcells (2001, 2009), el període més violent de la història contemporània de Catalunya a banda de la guerra civil. En l'anomenat *pistolisme*. Els sindicats lliures, amb el suport de la policia i les autoritats, van llogar pistolers a sou per assassinar els principals líders obrers. Per la seva banda, grups vinculats a la CNT van respondre amb atemptats contra les autoritats, patrons, encarregats de fàbrica i forces de l'ordre. La tensa situació social es traslladà també a la presó quan la patronal pressionà al govern de Madrid perquè canviés el director de la Model. D'aquesta manera, d'una situació de política conciliadora amb els presos socials, es passà al rigor disciplinari. Aquesta intervenció de la patronal, li permet deduir a Junqueres (2000) que, durant el pistolisme: “els presoners eren usats com un element per fer xantatge al moviment sindical” (Junqueres, 2000, p.95).

Durant el quinquenni més violent del pistolisme es produïren assassinats tan rellevants com el del president del govern Eduardo Dato, al setembre de 1921, el de Jaume Puyal, president de la patronal metal·lúrgica l'any anterior o l'assassinat del advocat laboralista Francesc Layret al novembre de 1920, líder del Partit Republicà Català. També homes compromesos amb algunes polítiques de la Mancomunitat, com Albert Barret, mestre de l'Escola de Treball, i president de Patrons Mecànics i Metal·laries, presumptament per la seva ideologia hostil a l'anarquisme²² (Balcells, 2001).

²¹ Segons Balcells, els primers 21 dies de mandat de Martínez Anido, es produïren 22 assassinats, i s'arrestaren a importants dirigents polítics com Lluís Companys, aleshores regidor de l'ajuntament de Barcelona, o Salvador Seguí, important sindicalista conegut com el noi del sucre (Balcells, 1964 citat en Junqueres, 2000, p.101).

²² Ángel Pestaña (1933), recorda en les seves memòries el capítol de Barret, considerant-lo, com tots els altres assassinats, injust: “Frente a esta complicidad colectiva, sólo unos cuantos resistimos a dar nuestra

En aquest sentit, i per copsar bé la realitat del moment és interessant fixar-nos en les xifres que donà el periodista Josep Maria Planes²³ (2013/1934) i que ajuden a entendre la particularitat de la violència a Barcelona. Segons Planes, el total de víctimes, entre morts i ferits, a causa de la violència produïda per la lluita de classes a Barcelona i poblacions properes va ser de 1027 entre 1910 i 1923 (Planes, 2013/1934, p.119). Balcells (2001) situa en 948 les víctimes entre el 1918 i el 1923, sexenni durant el qual la mitjana mensual de víctimes resulta de tretze.

Una de les conseqüències més controvertides del pistolisme és que els diversos episodis violents acabaren afectant directament a la justícia, i aquest fou un punt determinant en la *gangsterització* de la lluita. Balcells (2001), exposa que les coaccions als jurats o als testimonis, per jutjar atemptats socials sense la col·laboració dels quals no podia anar endavant l'acusació del fiscal ni la sentència dels jutges, sovintejaven durant la dècada dels anys vint: "El tema de la impotència de la justícia ordinària per a reprimir el terrorisme és de màxima importància, perquè la convicció de la impunitat preparava l'ambient en què es podia disculpar el terrorisme blanc" (Balcells, 2001, p.44)²⁴.

Aquesta gangsterització, analitzada per González Calleja y Del Rey (1995), va acabar sent un *modus vivendi* per alguns dels faistes que es dedicaren a l'acció directe, emparats per la organització sindical, però: "degradant-se progressivament fins a transformar-se en un *ghetto* aïllat en la seva pròpia lògica violenta, (...) cada cop més properes a la delinqüència comuna" (González Calleja

conformidad. Pero era igual (...) a las pocas horas, al día o a la semana siguiente, otro atentado, otro patrono, encargado o jefe de fábrica que caía muerto o herido gravemente" (Pestaña, 1933, p.72), opinió que contrasta les diverses sensibilitats que composaven l'anarquisme a Catalunya durant els anys del pistolisme.

²³ Josep Maria Planes (1907-1936), dramaturg i periodista nascut a Manresa. Arribà a ser director de la revista satírica 'El Be Negre'. A través de diversos diaris, com 'La Publicitat', denuncià les connexions entre la FAI i la CNT i els diversos crims comesos durant el pistolisme (Planes, 2013/1934). Un escamot de la Fai l'assassinà al 1936.

i Del Rey, 1995, p.37). Finalment, la violència social que sacsejà Barcelona especialment des de 1918, no fou aturada per la burgesia ni pels conseqüents estats de guerra, lleis de fugues o paramilitarització de grups antisindicalistes. Va fer falta un canvi en el règim, liquidant la restauració i constrenyent les llibertats civils per poder parar l'amenaça d'una revolució obrera que qüestionava l'ordre burgès (González Calleja i Del Rey, 1995). D'aquesta manera es procedí a la il·legalització del sindicat únic. Aquest període dictatorial prengué com a referència un regionalisme propi espanyol amb certs trets del feixisme italià.

2.4 La construcció de la ciència hegemònica a Catalunya: La burgesia i el procés d'institucionalització mèdica

Dins del context descrit de finals del dinou i principis del vint, es produí un moviment sociocultural a Catalunya, vinculat al catalanisme, que promogué la represa de nous projectes polítics. Bona part d'aquests projectes comptà amb la participació de la classe mèdica. L'anàlisi d'aquest moviment ens ajuda a entendre en primer lloc, el paper que jugà el metge en les institucions catalanes creades al segle vint, i en segon lloc, la conformació d'una 'ciència hegemònica' que s'anà articulant a través d'una xarxa institucional en paral·lel als interessos de les classes dirigents. Aquest binomi que proposem permet visualitzar amb claredat, l'estreta relació que existia entre institucions científiques i interessos polítics.

En aquest sentit, hi ha un consens força generalitzat entre els historiadors (Culla, 1981; Ucelay Da Cal, 1981; González Calleja, 2005), en situar l'origen del catalanisme polític en el marc del progressisme, i en figures com el dirigent republicà Valentí Almirall. També hi ha consens en la idea que la burgesia

²⁴ Balcells (2001) cita el 'terrorisme blanc' per referir-se al terrorisme emparat o promogut pel propi Estat.

catalana participà i s'aproprià d'aquest procés²⁵. La burgesia, segons aquests autors, va veure en el catalanisme l'eina necessària per: "expressar les frustracions i ambicions pròpies d'aquest sector social" (Moreno-Cullell, 2011, p.1). En aquest context es fundà al 1901 *La Lliga Regionalista*, la primera gran organització política catalanista després de la guerra de successió, recollint la sensibilitat burgesa i catalanista fermentada al llarg del segle XIX²⁶. El seu programari polític, manifestat en gran part en 'La nacionalitat catalana', d'Enric Prat de la Riba, restava lligat al moviment noucentista²⁷ i posava l'accent en la descentralització administrativa, a la par que intentava afermar: "la cohesió interna de la comunitat científica catalana i (...) aconseguir el seu reconeixement internacional" (Balcells, Sabater i Pujol, 1996, p.441). Segons aquests autors, aquesta projecte polític, pretengué redreçar el territori mancomunat, i comptà amb el suport de reconeguts metges i científics com August Pi i Sunyer (1879-1965) o Ramón Turró (1854-1926).

Les connexions entre les reivindicacions polítiques de la burgesia catalana amb el catalanisme mèdic, són els eixos sobre els que han treballat els historiadors Pardo i Martínez (2006), fruit del qual recuperaren el terme de *catalanisme mèdic*²⁸. Així, el catalanisme mèdic es defineix, segons aquests autors, com a un moviment intel·lectual i professional format per un grup de metges, farmacèutics i veterinaris, principalment a l'entorn de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències

²⁵ Segons Moreno Cullell (2011), malgrat la tendència uniformadora de l'estat espanyol al llarg del segle XVIII, a Catalunya es produí paral·lelament una situació de canvi socioeconòmic estretament lligat a la cultura. Aquest procés de recuperació cultural, nascut al segon terç del segle XIX, és conegut com *la renaixença*, i es podria definir com un moviment cultural i de conscienciació nacionalista sorgit en el sí de la burgesia catalana, en el marc dels canvis provocats per la industrialització del país, i emmarcat en el context general del romanticisme literari i artístic.

²⁶ Per contra, "les esquerres es fragmentaven en posicions de republicanisme espanyol, republicanisme catalanista, socialisme i anarquisme" (Moreno-Cullell, 2011, p.1).

²⁷ Moviment literari i artístic català, definit per Eugeni d'Ors des de les pàgines del diari 'La veu de Catalunya', a principis de segle XX, contraposat al modernisme, i basat en l'actitud cívica d'exaltació de la cultura i del catalanisme. Es tracta bàsicament d'un moviment dirigit per la burgesia i lligat a la política d'ordre i seny de Solidaritat per Catalunya (Generalitat de Catalunya, 2012).

²⁸ El terme 'catalanisme mèdic' ja apareixia en la revista 'Annals de Medicina' cap al 1932 (Pardo i Martínez, 2006).

Mèdiques, durant el primer terç del segle XX. Aquest col·lectiu restaria vinculat al catalanisme polític i a la seva demanda de més autogovern per Catalunya. Així mateix, promogueren la creació de noves societats mèdiques (Sindicat de Metges de Catalunya, Associació de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, la Mutual Mèdica...) que havien de recolzar les propostes i els debats exposats des del catalanisme mèdic²⁹ (Pardo i Martínez, 2006).

En aquesta línia, podem observar com els interessos d'uns i altres van teixint un sistema institucional, de recerca i documentació, que va conformant l'armadura institucional a la que feia referència Foucault (1979b), i que hem esmentat en la introducció per referir-nos al concepte de *ciència hegemònica*. Aquest plantejament, institucional, administratiu i polític, reivindicat per la burgesia catalana i influenciat pel col·lectiu mèdic, acabà assumint el poder tant en la Mancomunitat com en la República. Sabaté (2011/1993) interpreta que aquestes connexions es pogueren donar perquè: "El col·lectiu mèdic català de finals de segle, (...) tenien característiques estructurals: nombre alt de metges, certa autonomia econòmica, prestigi social i organització científico-professional" (Sabaté, 2011/1993, p.38). D'aquesta manera, metges com Bellido i Golferichs (1880-1952), Josep Maria Roca i Heras (1863-1930) o Jaume Queraltó (1868-1932)³⁰, entre d'altres, prenen unes directrius per accentuar la voluntat de fer tasca original arrelada al país i projectada al món: "Era el vessant científic del catalanisme que pretenia crear ciència nacional" (Sabaté, 2011/1993, p.34)³¹.

²⁹ Altres exemples d'institucions que es crearen foren; la Cooperativa de Consum, el Laboratori de proves d'Higiene, la Societat de Biologia de Barcelona, l'Institut d'Orientació Professional, la Facultat de Medicina, juntament amb una expansió de més biblioteques i hospitals; Clínic, Creu Roja, Maternitat... (Pardo i Martínez, 2006).

³⁰ Bellido i Golferichs fou president de la Societat de Biologia de Barcelona i membre d'Acció Catalana Republicana. Roca i Heras, prestigiós dermatòleg i membre d'Unió Catalanista i Queraltó, autor de la primera revista mèdica en català i membre de Renovació Republicana.

³¹ Tot i que, aquest fet no s'acabà d'executar sota cap programa polític concret, es pot documentar un treball organitzatiu previ, explícit i laboriós, on la Mancomunitat intentava articular el procés de desenvolupament tecnocientífic i pedagògic per aconseguir una posició al mateix nivell que les restants nacions europees. El

Una forma d'entendre de quina manera *l'elit mèdica* acabà liderant la classe política a Catalunya és a través de l'anàlisi de la Mancomunitat de Catalunya. En aquesta línia, la Mancomunitat (1914-1924) ha estat objecte d'una revisió historiogràfica per diversos autors (Balcells, Pujol i Sabater, 1996; Sabaté, 2011/1993) que ha portat a corregir la imatge esbiaixada de simple organisme administratiu. Per contra, ha reforçat d'altres interpretacions, com la seva opció pel gradualisme possibilista, entès com una certa ambigüitat política que permetia connectar el partit amb diverses sensibilitats socials i nacionals. Aquests autors també convergeixen a admetre que va ser un dels primers passos de recuperació d'autogovern català en la història contemporània.

Balcells (2010), un dels historiadors que més profundament ha tractat els orígens i les polítiques de la Mancomunitat, afirma que fou el nacionalisme burgès, organitzat políticament en la Lliga Regionalista, que començà a construir les bases d'un estat. Segons aquest autor, el projecte autonomista es començà a modelar a partir de la fundació d'institucions catalanes que poguessin assumir les competències traspassades a la Mancomunitat –obres públiques, cultura i assistència –, per dirigir polítiques pròpies que arribessin a tot el territori català (Balcells et al., 1996).

Tanmateix, a l'iniciar-se l'aprovació del projecte mancomunal, el govern espanyol tan sols traslladà les competències derivades de la beneficència. És doncs a través d'aquesta política sociosanitària com es poden detectar les principals línies mestres del pensament mancomunal, adreçades a obtenir una millora de les condicions en salut pública que incloïa els àmbits de la psiquiatria, la higiene mental i la higiene moral (Sabaté, 2011/1993). Amb aquesta fi, Prat de la Riba

model alemany d'aleshores, molt marcat per les necessitats de la Gran Guerra, hauria estat el model a seguir per la seva ràpida innovació tecnològica introduint el mode de producció industrial basat en la concentració de la recerca. Trobem referències en 'L'obra realitzada 1914-1923', i en 'Beneficència i Sanitat.', ambdues obres de la Mancomunitat de Catalunya 1923. Nosaltres l'hem referenciat en l'obra de Bellido i Golferichs (1929) i de Pi i Sunyer (1911).

encarregà diversos informes sobre la situació de beneficència a Catalunya, entre els quals figuraven els realitzats per Martí i Julià (1861-1917), aleshores director de l'Institut Frenopàtic de les Corts, Joan Alzina Mellis (1879-1979), director del Manicomi de Salt o Tomàs Busquet Teixidor (1883-1964), inspector provincial de la Diputació de Barcelona. Els informes, al marge d'assenyalar la sífilis, l'alcoholisme, la tuberculosi i l'alienació com a principals causes a combatre per l'acció de govern (Balcells, Sabater i Pujol, 1996), inclouen els primers intents de la institució a quantificar les pèrdues econòmiques i humanes que generava la insalubritat³². Aquesta administració de la salut en el camp social fou el motor de polítiques encaminades a gestionar i promocionar la higiene laboral o l'assistència social integrada, que donaria pas a la prevenció organitzada (Sabaté 2011/1993).

En aquest sentit, la interpretació d'autors com Sabaté (2011/1993) o Balcells (Balcells et al., 1996), accentuen la importància i l'interès per la higiene pública realitzada des de Catalunya. Aquest matís el trobem en relació a d'altres assajos, com el de Campos Marín et al. (2000), que rebaixen aquest interès tot i que el context al que es refereixen és l'espanyol (Campos Marín et al., 2000, pp.155-157).

Amb tot, i segons l'esquema seguit per aquests autors, coincideixen a assenyalar com la política d'higiene profilàctica tenia la intenció d'analitzar el medi social per intervenir en l'entorn de les classes obreres, procurant normativitzar mesures higienicomorals que operessin en els seus costums i estils de vida: "Buena parte de las campañas sanitarias contra la sífilis, el alcoholismo o la tuberculosis no se limitaban a los aspectos hereditarios del problema [sino que] introducían elementos como la moralización de las costumbres" (Campos Marín et al., 2000,

³² Part d'aquests intents estadístics es reflecteixen en un quadre dels malalts visitats al dispensari de la presó Model (A.H.N., Sección Guerra civil, Salamanca, Lligall 93/4, núm.9; citat en Pagès, 1996) en què es destaquen malalties com la sarna, la tuberculosi, la furunculosi i l'existència d'èczemes. Totes elles es podien vincular a la manca d'higiene, mentre que la sífilis i l'espermatorrea eren malalties de transmissió sexual. El que més amoinava de la vida a la presó, però, segons Pagès (1996), eren els malalts mentals amb patologies agressives.

p.187). D'aquesta manera, les polítiques d'intervenció higièniques promogudes principalment per metges, es justificaren, en part, com a solució a la decadència de la raça espanyola. Això propicià un auge del *degeneracionisme*, explicació psiquiàtrica que vinculava la decadència al declivi hereditari, fet que, segons els autors, legitimaven el discurs intervencionista de l'estat (Campos Marín et al, 2000).

Altrament, a Catalunya, el discurs intervencionista de l'estat sota la direcció *d'experts* en l'àmbit sanitari anirà lligat al projecte polític de la Mancomunitat. En aquest sentit, com s'ha mencionat prèviament, els càrrecs que ocuparen reconeguts científics esmentats abans, com Pi i Sunyer, Ramon Turró o Gustau Pittaluga (1876-1956), posa de manifest el grau d'implicació del sector medicocientífic en la construcció de la Mancomunitat i en les mesures tecnòcrates que ambicionaven (Balcells et al., 1996). Sense voler endinsar-nos en les estratègies de normativització i moralització social a Catalunya, objecte massa ampli per a l'estudi en aquesta tesi, ens interessa ressaltar el discurs mèdic dels projectes sobre polítiques sanitàries que encapçalà el catalanisme mèdic en el període de la Mancomunitat³³. Aquesta síntesi ens permetrà argumentar posteriorment el rol desenvolupat per psicòlegs i psiquiatres a la presó Model que analitzarem al llarg de la tesi.

En aquesta línia citarem dos exemples d'un mateix document elaborat al 1919, durant el 3r Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana (CMBLC). Tots dos exemples, il·lustren aquesta actitud intervencionista. En el relat, titulat 'Sífilis

³³ Caldria puntualitzar, segons les fons primàries que hem pogut examinar, que la intervenció del metge no només en la vida pública i política sinó en la vida privada, realitzant el paper de guardià de la societat, no és pas una postura d'una tendència política concreta. Valentí Vivó (1841-1924), de tendència republicana i amb àmplies simpaties per l'anarquisme, també participà en la postura altament idealitzada del paper del metge: "El médico usufructúa su salud, la mejora en bien de la prole, junta su experiencia a la ajena, con espíritu de sacrificio y peligro de morir para salvar el contagiante y al agresivo. La superioridad profesional y civil del sanitario médico para comparar demográficamente la heredad sana y morbosa, es indiscutible" (Valentí Vivó, 1919, p.155).

matrimonial' (1919), el doctor Roig Raventós proposà mesures com el *carnet prenupcial*, una recomanació que exemplificava el binomi entre moral i normativització. En aquest cas que exposem, el doctor relatava el succés d'una criatura amb 'ascitis'³⁴. Després de descartar alguns diagnòstics, el doctor investiga possibles trastorns o petjades en la família: "Malgrat les dades negatives, vaig parlar secretament al pare per si havia tingut qualche manifestació venèria, i va respondre negativament" (Roig Raventós, 1919). Tot i la negativa, el doctor insisteix fins a aconseguir la confessió del pare: "Quan ja havia començat la història clínica del cas, s'obre la porta, entra el pare i confessa haver tingut sífilis" (Roig Raventós, 1919).

El document descriu tot seguit el tractament del "fill delator de la sífilis paterna", basat en injeccions de mercuri i ingesta de iodur potàssic; no gensmenys, la criatura mor al cap de pocs dies. Interessa esmentar alguns arguments de l'article. En la narració clínica del cas, el doctor explicita que el pare havia estat prèviament tractat de sífilis, raó per la qual "El metge li ha donat permís per contraure matrimoni" (Roig Raventós, 1919). Segons el relat, el metge sembla supervisar la unió matrimonial en el cas que un dels cònjuges hagués estat infectat de sífilis. Tanmateix, intuïm que es tracta d'un pressupòsit que potser funcionà en alguns cassos, però que no arribà a ser oficial. És a dir, que potser existí en la pràctica mèdica algun tipus de control coercitiu i en certa forma moral, però que no tingué una correspondència administrativa concreta. Aquesta conjectura l'observem a través del relat del doctor Roig Raventós, quan proposà mesures higienistes com el carnet prenupcial, mesura que obligava tothom a visitar el metge abans de contraure matrimoni i que es justificaria tant per la mort del nadó infectat com per l'afecció nerviosa que podria desenvolupar el pare (Roig Raventós, 1919).

³⁴ 'L'ascitis', en català normativitzat 'ascites', es una afecció greu produïda per l'acumulació de líquid serós, d'un color groc pàl·lid, en la cavitat abdominal, al peritoneu, que provoca una inflamació de l'abdomen, dolor i dificultat de respiració. De múltiples causes, la cirrosi hepàtica sembla ser-ne una de les més comunes (Ascitis, 2012).

Un altre cas que podríem dir que exemplifica la *medicalització* de la vida conjugal des de les institucions catalanes, el trobem altre cop en la mateixa ponència de Roig Raventós (1919). En ella, el doctor exposà que, en la visita a una altra família, diagnosticà un *wasserman* feblement positiu al pare de família, fet pel qual prohibí que la família agafés una dida per alletar el nen³⁵: "La sífilis matrimonial, molt freqüent, té gran transcendència social no sols per la quantitat de fetus que es perden, sinó per la gran quantitat de dides que s'infecten" (Roig Raventós, 1919). L'argument el portà a justificar davant del tercer congrés de metges de llengua catalana, la necessitat quotidiana de fer la prova de wasserman sempre abans d'acceptar una dida.

Tots els arguments que descriu el metge i que justificaven un cert control sanitari sobre les famílies, s'adscriuen dins de l'anàlisi del paper del metge en la tasca de moralitzar, higienitzar i *normalitzar* els individus i el conjunt de la societat, en aquest cas, utilitzant la culpabilitat del pare a qui acusen de no ser responsable, no sols de la seva salut, sinó de la salut de la resta de la societat. Aquests arguments, per alguns autors (Huertas, 2008), ens situen en unes coordenades ètiques enormement conservadores i classistes. Tanmateix, altres autors com Álvarez (2004) assenyalen que la mesura d'intervenció del metge en la vida conjugal entrava dins l'òrbita d'alguns metges anarquistes. Aquest argument provaria, segons l'autora, que totes les visions mèdiques, almenys en l'Espanya dels anys 20, es recolzaven superficialment en un punt de vista biològic (Álvarez, 2004, p.869).

2.6. Dictadura de Primo de Rivera i la 'Dictablanda' (1923-1931)

³⁵ *Wasserman*, es refereix a la prova per al diagnòstic de la sífilis creada el 1906 pel bacteriòleg August Von Wasserman (1866-1925), (Frequet, 2008).

Hi ha un consens (més o menys general) entre els historiadors (Bengoechea, 1998, Borja de Riquer, 2007, Cassasas, 1983, Cervera, 1984), en parlar del règim dictatorial de Primo de Rivera, no com a règim feixista sinó de prefeixista o bé d'un règim amb elements feixistes. En tot cas, és un moviment inspirat en el feixisme italià però amb prous elements diferenciadors per particularitzar-lo com a un moviment pròpiament espanyol. D'altres autors matisen aquestes particularitats, així per Junqueres (2000) si bé no és un règim especialment sanguinari, sí és folgadoament repressor des dels seus inicis: "moltes persones amb antecedents com a presos socials i polítics foren detingudes i ingressades temporalment a la Model, amb l'objectiu d'expulsar-les, poc després, de la ciutat" (Junqueres, 2000, p.116)³⁶. Altrament, per la historiadora Anna Cervera (1994), Primo de Rivera no era Mussolini: "sinó més aviat un patriota tradicional i conservador, molt influït pel regeneracionisme" (Cervera, 1994, p.20). Endemés, aquesta autora considera que es fa difícil reconèixer un ideari clar en 'Unión Patriótica', el partit únic que unificava diverses forces dretanes durant el règim primo-riverista³⁷.

També hi ha força consens entre els mateixos historiadors, en senyalar el recolzament tàcit de la Lliga al cop d'estat del general Primo de Rivera. Els dirigents del partit conservador no sols estaven al corrent de les pretensions del

³⁶ Un altre clarificació al respecte de la categorització del presoner. Al marge de la legalitat amb que un individu entrava a presó, existia també una classificació presidiària encara que aquesta, com veurem en d'altres capítols, és relativa i depèn de l'interlocutor. Així i tot, el pres social al que es refereix Junqueres (2000), tenia relació amb delictes socials tipificats (impremta, reunió clandestina, propaganda, homosexualitat...). El pres polític, segons definició actual de Amnistia Internacional, és aquell pres empresonat perquè les seves idees suposen una amenaça pel sistema polític establert, sigui de la naturalesa que sigui (Amnistia Internacional, 2012).

³⁷ Historiadors com Gil Pechorromán (1994) argumenten que la dictadura de Primo de Rivera governà el seu període fundant un partit *no partit*, 'Unión Patriótica', on s'englobaven diferents ideologies. Aquest fet, fou un dels motius pels quals després no es formés un partit de dretes unificat que pogués contenir a les esquerres. Casualment, com remarca Gil Pechorromán (1994), el cop d'estat del general va endarrerir el desenvolupament d'una dreta autoritària que plantejava des de feia una dècada la necessitat de resoldre la crisi social i política a Espanya al marge de l'acció política, sobretot, després de l'impacta que va tenir la revolució bolxevic de 1917 a Rússia.

general sinó que li donaren suport (Borja de Riquer, 2007). Primo de Rivera havia sondejat una possible intervenció militar de l'estat, convocant part de la burgesia catalana i del sometent, buscant la seva complicitat en la solució armada. En el rerefons, el recolzament de la burgesia catalana, sobretot l'alta burgesia, es subjectava en una necessitat de respondre autoritàriament a les pretensions dels moviments obrers i a l'escalada de violència social concentrada, sobretot, a Barcelona.

Un cop fet el cop d'estat, i havent aplanat el suport de les classes dirigents, Primo de Rivera posà en el punt de mira les institucions catalanes de la Mancomunitat. Aquest fet, segons Balcells (Balcells et al., 1996), és força controvertit: el recolzament tàcit de la Lliga no va ser suficient per a la supervivència del projecte mancomunal, i va anar acompanyada d'una depuració ideològica del funcionariat, la supressió del català i la revisió de bona part de les institucions³⁸. Primo de Rivera tenia en el punt de mira l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i les institucions que el giravoltaven (Balcells et al., 1996). Tot i les depuracions realitzades, Primo de Rivera acabà suprimint la Mancomunitat dos anys més tard. Aquests fets provarien per Balcells (Balcells et al., 1996), que el règim veia en el catalanisme un factor desestabilitzador que amenaçava tant la seva ideologia, com els interessos de l'alta burgesia més conservadora. Per altre banda, l'assassinat al 1924 del botxí de Barcelona, Rogelio Pérez Cicario, a mans d'anarquistes fou el detonant perquè Primo de Rivera clausurés els sindicats i suprimís 'Solidaritat Obrera', un dels màxims òrgans d'expressió de la CNT³⁹. D'aquesta manera, l'habitual solució

³⁸ Es suprimí així el Consell de Pedagogia, l'Escola d'Alts Estudis, l'Escola Superior de Bells Oficis, l'Escola d'Infermeres, l'Escola Montessori i el Laboratori Psicològic. Foren depurades les Escoles de Treball, l'Escola de Biblioteques, i el Laboratori General d'Assaigs. El Laboratori de Psicologia Experimental, dirigit per George Dwelshavers fou revisat i el seu director, destituït, originant una dimissió en bloc de 150 professors. És conegut la animadversió que sentien dirigents d'Unión Monárquica Nacional contra certes institucions experimentals, com el Laboratori d'Experimentació o l'Institut d'Orientació professional: "Es preciso que no se inviertan importantes cantidades en experimentos de psicología recreativa, y en otras pomposas instituciones de muy discutible valor" (Balcells et al., 1996, p.237).

³⁹ Rogelio Pérez Cicario fou el botxí de l'audiència de Barcelona (1912-1924). Fou assassinat a 1924 per anarquistes, poc després de l'execució dels responsables d'atracar la Caixa d'Estalvis de Terrassa. El succeí Federico Muñoz Contreras, qui després d'executar a l'anarquista Andrés Aranda Ortiz, fou assassinat per

militar va tancar, un cop més, el cicle de protesta al carrer, aconseguint parar, temporalment, els conflictes provocats per les desigualtats socials (Ealham, 2005, p.105; González Calleja i Del Rey, 1995).

Amb la il·legalització dels sindicats, la CNT va romandre totalment desorganitzada, convertint-se en: “una caricatura casi. A la mínima expresión. Y a provocar una crisis interna que no ha terminado aún o que quizá termine escindiéndola” (Pestaña, 1933, p.87). El mateix Ángel Pestaña explica com, paradoxalment, després de il·legalitzar-la, els treballadors assumiren passivament la seva sort, desvinculant-se de la seva quota sindical i, fins i tot, acostant-se als sindicats patronals⁴⁰. Aquesta observació de Pestaña, podria ser un indicatiu del cansament de les classes treballadores sotmeses a una continua tensió des de feia dècades, en la seva lluita per una millora de les condicions laborals. A partir d’aleshores, els anarquistes es fixaren dos objectius: la reorganització sindical i la fi de la dictadura. Ara bé, tot i que els anarquistes tenien aquests dos objectius clars, les estratègies foren diverses i fluctuaren entre la improvisació i la supervivència com a grup clandestí.

Així doncs, durant 1924, la principal estratègia fou l’enfrontament revolucionari directe, amb els intents de l’assalt a la caserna de les antigues drassanes barcelonines i els intents a Vera de Bidasoa, que acabaren amb fracàs. Aquest fracàs acabà sent un punt d’inflexió. A partir d’aleshores, entre el 1924 i 1926, es produí un acostament a grups més *polítics* en els que hi figuraven els nacionalistes catalans d’esquerra, radicalitzats a partir de 1918-1919, amb comeses com els de Prats de Motlló o el complot del Garraf⁴¹ (Ucelay, 1981).

membres de la FAI en un bar, al 1935. (La situación social en Barcelona, 1934; Carles, 2002).

⁴⁰ Ángel Pestaña (1866-1937), fou una de les figures més destacades de l’anarcosindicalisme espanyol i català. Ingressà a la CNT de Barcelona, col·laborà al diari "Tierra y libertad" i fou director de "Solidaritat Obrera" (Guzmán, 2012).

⁴¹ El complot del Garraf, una conspiració realitzada per independentistes catalans, pretenia volar el túnel per

Començà aleshores un debat intern en el sí del grup anarquista que duraria més enllà de 1930, amb la dictadura ja acabada, sobre la col·laboració política. Aquest debat també fou ben present a la Model de Barcelona, i es troben documentades en les memòries de dirigents (presos) com Pestaña (1933) o en revistes editades dins la mateixa presó Model⁴² (Presó Model de Barcelona, 1930). A partir de 1926, la CNT s'uní indistintament amb republicans, constitucionalistes i militars descontents per desestabilitzar el règim. Mentre la FAI⁴³, paradoxalment, proclamava la seva aversió a tots els estaments polítics.

Altrament, pel que fa a l'evolució dels sectors dretans durant la dictadura primo-riverista, cal citar la 'Asociación Católica Nacional de Propagandistas' (ACNP). Mitjançant els seus *sindicats grocs* (sindicats catòlics), actuaven amb accions propagandístiques, entre les que es trobaven la indiferència cap al parlamentarisme. Tot i que, com remarca Cervera, (1994) la dreta catòlica, entestada en el seu propi projecte, mai es va implicar en les dictadures, una facció d'aquesta associació catòlica s'adjuntà amb el sometent a l'inici de la dictadura. D'aquesta manera, participà en el projecte primo-riverista de crear un sometent nacional. Val a dir que Primo de Rivera, s'autoproclamà regeneracionista, un corrent que, al marge de trencar amb el sistema de cacic de la Restauració, defensà tot un sistema de valors morals que es consideraven perduts o minorats,

on havia de passar el rei Alfons XIII. L'intent frustrat, va acabar amb la detenció i la condemna a mort dels seus integrants. Junqueres (2000), relata com la condemna aixecà una onada de solidaritat sense precedents, tant a dins com a fora de la Model (Junqueres, 2000, p. 125-126). Fins i tot narra una suposada trama per alliberar els presos gràcies a la gestió de presos socials interns com Peiró o Pestaña, que acabà fallint. Els fets de Prats de Molló, respon a una tentativa d'invasió militar des de la Catalunya Nord, dirigits per Francesc Macià, al 1926.

⁴² 'Reixes', fou una revista editada pels mateixos presos socials de la Presó Model. Escrit a mà, en català i castellà i amb una editorial que subratllava sempre el to respectuós dels articles, participaren diversos presos polítics amb un perfil ideològic molt variat. Precisament per això, podem analitzar a través dels seus escrits quin foren els pensaments i les estratègies dels presoners que encara no havien gaudit de l'indult del general Berenguer ni de la República.

⁴³ En aquests anys de reorganització interna i controvèrsies a raó de la influència de l'anarcosindicalisme francès i de teòrics anarquistes argentins, sorgirà al 1927 una facció més radical i netament apolítica, la FAI, Federació Anarquista Ibérica (Tavera 1981).

com la masculinitat, la carència d'energia vital o l'excés de sensibilitat (Cleminson, 2011). Aquest projecte de sometent, recolzat per les classes altes i la Lliga de Cambó, tenia la filosofia de vigilar la moralitat pública: "amb la finalitat de separar de la societat els individus indesitjables" (Cervera, 1994, p.17).

Part d'aquesta filosofia de 'vigilància de la moral', la trobem també en el discurs dels patronats catòlics dedicats als presos de la Model. A partir dels últims anys del règim primo-riverista, podem observar una acció més determinant dels patronats catòlics de presos tant pel que fa a la persecució de *sodomites*, com en la inspecció del perfil ideològic del presoner, assumptes que tractarem en els propers capítols de la tesis⁴⁴.

Un dels esdeveniments que més exemplificaren el mandat de Primo de Rivera, fou l'Exposició de Barcelona de 1929. Aquesta exposició, postergada dues vegades al 1917 i al 1923, finalment es celebrà al 1929. Havia de ser sobretot una mostra de la nova industrialització catalana, accentuant les indústries elèctriques. S'espanyolitzaren alguns noms i símbols; el que havia de ser Iberano passà a ser el poble espanyol, es construí la plaça Espanya amb un monument al·legòric a Espanya i Catalunya, i al 1928 s'enderrocaren les 4 columnes de Puig i Cadafalch.

L'esdeveniment coincidí amb una *última* gran repressió de Primo de Rivera sobre Barcelona, abans de la seva dimissió. Tal i com relata Junqueres, a finals de maig de 1929: "La policia de Barcelona procedí a la detenció de moltes persones amb significació política com els catalanistes Lluís Companys, els germans Aiguader (...), els socialistes Escorsa i Arellano; o els cenetistes Pestaña, Peiró, Arín, Abella, Foix, i els germans Vidal. A més, també foren detinguts els presidents de

⁴⁴ Els patronats religiosos utilitzen diversa terminologia per referir-se a individus homosexuals, entre els que cal destacar el terme *invertit* o *sodomita* (Document N, s.d.). Cal mencionar, com veurem en els propers capítols, que el terme *invertit* s'usa preferentment per mencionar transexuals.

tots els ateneus de la ciutat” (Junqueres, 2000, pp. 131-132). Aquesta dada ens resulta particularment interessant, atès que fou en aquestes dades quan s’iniciaren a la presó Model els estudis psicològics amb tests sobre la moral del delinqüent de Joaquim Fuster amb la col·laboració d’Emili Mira (Fuster, 1929; 1930; 1931).

No obstant això, el període dictatorial de Primo de Rivera no aconseguirà resoldre els conflictes socials ni econòmics de l’Espanya de la restauració. La confluència de diversos agreujants com les desavinences entre els propis militars, la devaluació de la moneda o les revoltes estudiantils i del professorat a la universitat, farà caure la dictadura (Cassasas, 1983).

Amb la dimissió del general Primo de Rivera al gener de 1930, el rei Alfons XIII encarregà la formació d’un govern al general Dámaso Berenguer (1873-1958). Militar amb força experiència, havia participat a la guerra de Cuba i a la del Marroc. Tenia la missió de normalitzar la situació política després de sis anys de dictadura i restablir l’ordre públic. Per fer-ho, segons Borja de Riquer (2007), Berenguer intentà tornar els aparells de l’estat (policia, sindicats, sistema parlamentari...) a la dreta conservadora perjudicada per la dictadura, en detriment de la dreta més radical, adherida al règim.

La intenció del general Berenguer era crear un espai electoral favorable a nous partits de dreta allunyats de la línia dictatorial. Per contra, la dreta radical, que havia estat adherida entorn a Unión Patriótica, intentà organitzar-se. Per una banda, els primo-riberistes s’agruparan a l’entorn de UMN (Unió Monàrquica Nacional) amb José Antonio Primo de Rivera, fill del general Primo de Rivera, com a cap visible de la nova formació. També es crearen d’altres grupuscles que competien en l’espai deixat per la dictadura, com Legionarios de Diós o Acción Popular, que basculaven entre l’ideari feixista italià i els valors tradicionals espanyols (Gil Pechoromán, 1994). En aquest sentit, i a proposta del rei, el

general Berenguer intentà que Francesc Cambó (1876-1947), l'home fort de la Lliga Regionalista a Madrid i ministre de diversos governs espanyols, formés part del govern nomenant-lo ministre. Però Cambó refusà la oferta del rei adduint greu malaltia⁴⁵ (Borja de Riquer 2007).

Al marge d'aquesta estratègia, segons Gil Pechorromán (1994), el general Berenguer anuncià mesures com la intenció de realitzar eleccions generals, la readmissió de professors depurats pel règim primo-riverista i la legalització de sindicats. Malgrat tot, es repregueren les protestes al carrer i s'incrementà la pressió popular contra la figura del monarca. En l'editorial 'La España de hoy', publicat a la revista 'Reixes' de la presó Model (1930), expressava el malestar general així: "Lleva siete meses de mandato con poder absoluto y bien poca cosa o nada ha hecho para el restablecimiento de normalidad política que tanto el preconiza por doquier (...) La hacienda pública cada dia va mas hacia la bancarrota (...) La burguesia provoca conflictos. Los sindicatos libres amenazan" (Presó Model de Barcelona, 1930).

A l'abril de 1930, Berenguer cedí a les pressions i legalitzà els sindicats únics. També declarà un indult per la majoria de presos polítics, però haurà de passar un any més fins que a la Model no hi hagin presos d'aquesta naturalesa (Junqueres, 2000). Els diversos debats que es donen a la presó entre els presos políticosocials d'aleshores, giren entorn a la formació d'un partit polític d'esquerres capaç d'enfrontar-se a partits polítics *burgesos* com els de la Lliga (Presó Model de Barcelona, 1930). Articles com 'l'actuació des del carrer' o editorials com 'contra les detencions governatives' (Sic!), criticaven la mentalitat policíaca que encara imperava durant la transició de Berenguer, i al mateix temps, donaven un

⁴⁵ Tanmateix, al 1930, Cambó articulà una gran plataforma per crear un nou partit reformador conservador, el Partido de Centro Constitucional, fundat al març de 1931, plataforma dominada per la Lliga, naixia amb la intenció de fer-se amb l'hegemonia dins del conjunt de les classes dominants espanyoles (Borja de Riquer 2007). Això obligava a no secundar la causa nacionalista. Cambó, doncs, es convertí en un símbol del continuisme monàrquic i del conservadorisme.

cert toc d'atenció als sindicalistes de l'exterior recordant-los la poca eficàcia que provocava l'abstenció política dels treballadors (Presó Model de Barcelona, 1930). Aquest sentir d'alguns presos polítics era un reflex dels debat que s'estaven produint dins del moviment obrer de Barcelona.

Aparegueren així, dos terrenys de lluita en el camp de l'esquerra: la revolucionària i la possibilitat electoral. Els anarquistes, malgrat organitzar-se ràpidament, arrossegaven certes pugnes internes que trigarien a cicatritzar⁴⁶. Els republicans, per la seva banda, no eren gaire conscients del pes real que tenien en la població després de set anys de dictadura. Comptaven amb força recolzament entre la població rural, en bona part, gràcies al recolzament d'ERC a les propostes de reforma agrària que defensava la Unió de Rabassaires. També disposaven d'una figura de gran prestigi: Macià (Ucelay da Cal, 1981).

A l'agost de 1930, els partits republicans s'uniren en el Pacte de Sant Sebastià, en contra de la dictadura de Berenguer i a favor de l'abstenció a les eleccions generals del març de 1931. La pressió dels grups d'esquerra, finalment, aconseguí la dimissió de Berenguer i la proclamació d'eleccions municipals un mes després de les fallides eleccions generals. Així, les eleccions del 14 d'Abril de 1931 es convertiren en un plebiscit sobre l'acceptació o no de la República (Ucelay Da Cal, 1981).

⁴⁶ Dos homes clau dins de l'anarquisme, Àngel Pestaña i Joan Peyró, exemplifiquen prou bé les tensions internes de la CNT. Tant un com l'altre, des de diferents posicions, intenten dissuadir a la base anarquista de fer accions directes que posessin en perill el nou ordre i advocaven per la participació política (Tavera, 1981). Les tensions que això provocava en el sí dels moviments obrers es poden veure en alguns articles de 'Reixes', dedicats a Àngel Pestaña. Així, Jordi Arquer escrigué: "Quin és el pensament de Pestaña? Davant la seva inestabilitat ideològica, ens inclinem pero a creure que Angel Pestaña es un oportunista de l'obrerisme que coqueteja impúdicament amb totes les tendències" (Presó Model de Barcelona, 1930) (Hem traduït literalment la cita, sense correcció ortogràfica).

2.7. La Segona República (1931-1936)

El context internacional en el que nasqué la II República Espanyola (abril de 1931), semblava anar una mica contracorrent a la tendència europea d'establir dictadures, tan de dretes com d'esquerres; l'Itàlia feixista de Mussolini, el nacionalsocialisme de Hitler a Alemanya, el desenvolupament dels plans econòmics quinquennals de la mà de Stalin... Aquesta contradicció feu que: "Els fets espanyols (...) aviat s'esbombaren internacionalment" (Ucelay Da Cal, 1994, p.20).

L'arribada de la República posà esperances en els sectors més reprimits per la dictadura, a l'hora d'establir un nou marc de llibertats polítiques, sindicalistes i de premsa. Un dels primers gestos del govern republicà fou l'amnistia de molts presoners sentenciats per delictes de premsa i l'abolició del codi penal de 1928, posant en vigor el de 1870 (Guitart, 1998). Tanmateix, segons Junqueres (2000), no fou una amnistia ni absoluta ni consensuada atès que sorgiren dubtes entorn a la seva classificació: "Els sectors conservadors els consideraven simples delinqüents comuns; els sectors més progressistes els consideraven presos polítics; i els anarcosindicalistes (...) els anomenaven presos socials" (Junqueres, 2000, p.136).

La crítica sobre l'amnistia feta pels presoners en la revista 'Reixes', corroboren però matisen a Junqueres. En elles s'expressa un malestar en veure que l'indult es feia, segons la revista, als catalanistes però no als obrers (Presó Model de Barcelona, 1930). Un dels primers amnistiats, però, segons Guitart (1998), fou Joan Peiró, director des de 1930 de 'Solidaridad Obrera', en un gest que es pot interpretar com una concessió a la llibertat de premsa. Amb tot, les noves lleis aprovades pel govern socialista-republicà en quan a ordre públic, Llei del 15 d'agost de 1933, tot i ser menys restrictives que la de la dictadura, permetien les captures de les edicions impreses i acabà aplicant la mateixa duresa contra la

premsa anarquista⁴⁷ (Guitart, 1998). Aquestes tensions són, per Guitart (1998), un clar exemple de com les relacions entre el govern de la república i els cenetistes variaren aleshores entre el suport tàcit, i la desconfiança mútua⁴⁸.

En el marc català, un dels episodis que extremà les cada cop més separades postures entre republicans i sindicalistes fou la vaga de telefònica de 1931 i la de setembre del mateix any. Els anarquistes, a través de la premsa, carregaren contra la nova actitud bel·ligerant del govern, sobretot del governador civil Anguera de Sojo, i aquest respongué amb contundència acusant la CNT de voler destruir la República i portant una dura repressió, sobretot contra sindicalistes de la CNT, provocant 16 morts i més de 300 detinguts⁴⁹ (Bengoechea, 2007).

Aquest fet demostraria, com senyalen diversos historiadors, que la Generalitat Republicana no aconseguí evitar l'enfrontament amb l'anarcosindicalisme, malgrat reduir-ne la violència. El cert és que tampoc s'aconseguí un nou estadi en les relacions laborals ni l'estabilitat política (Balcells et al., 1996). Prova d'això, és que durant els disturbis de l'estiu del 31, les presons arribaren a estar tan plenes que els presoners foren portats a vaixells presons, pràctica recurrent en tot el període dictatorial i republicà, especialment durant els fets de 1934 (López Esteve, 2013). La vaga de setembre de 1931, separà més la distància entre republicans i anarquistes, crispats per episodis com els de Castillblanco, publicitats per la premsa anarquista, aleshores ja dirigida per faccions faistes, i que culminarien

⁴⁷ Enmig d'aquestes tensions, també hem d'entendre les tensions internes entre la FAI i la CNT, per fer-se amb el control de les juntes dels sindicats, el comitè regional i dels seus òrgans.

⁴⁸ Ucelay-Da Cal (1994), descriu els inconvenients dels diversos governs republicans a Espanya, primer el de Azaña i el PSOE que no era explícitament republicà, sinó obrerista, i després el govern de Lerroux, que governà amb una gran coalició catòlica (CEDA), que ja s'havia postulat com a reformador de la constitució republicana del 1931.

⁴⁹ La trajectòria política d'Anguera de Sojo es diversa. Si bé milità en el partit catalanista republicà, acabà a la Lliga, del qual dimití per formar Acció Popular Catalana, adherint-se després a la CEDA (Bengoechea, 2007).

amb la captura d'exemplars per part del fiscal i del governador civil⁵⁰.

És en aquest context, que es produí el motí a la presó Model de Barcelona al setembre de 1931. En aquest afer, estudiat per Oriol Junqueres (2000), diversos presoners *políticosocials* van iniciar una vaga de fam, obtenint una ràpida solidaritat per part de presos comuns i familiars a l'exterior. Finalment, el dia 2 de setembre diversos presoners s'amotinaren aconseguint el control de la presó per un període curt de temps, arribant a destrossar l'escola, els tallers, la capella i diverses cel·les (Junqueres, 2000). Aquest fet preocupà notablement a les autoritats civils i militars. A través de les pàgines de La Vanguardia, podem observar com l'alcalde de Barcelona, Aiguader, com el general Batet o el governador civil Anguera de Sojo, es presentaren a la presó Model per informar a la ciutadania que el motí estava sota control (Grave motín en la cárcel celular, 1931, setembre 3). Tot i que l'episodi no passà a més, el motí exemplificà les tensions irresoltes en el camp de les esquerres al voltant, sobretot, de la legalitat penal⁵¹.

Per un altre cantó, la dreta reaccionaria que havia quedat esbocinada i desil·lusionada per l'acatament legalista que feu el seu líder José María Gil Robles, a la República, contribuí a que molts grups reaccionaris abandonessin el partit. És d'aquesta manera, seguint la línia d'anàlisi de Gil Pechorromán (1994), que membres escollits com a diputats com Antonio Goicochea, acabessin escindint-se de la CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) i formant Estado Nuevo, que molt aviat es manifestà com un fracàs. Però també

⁵⁰ Els fets dels que es parlen succeïren a finals de 1931 a Castellblanco, Extremadura. En la dissolució d'una manifestació contra la contundència de la guàrdia civil, un dels guàrdies matà accidentalment un manifestant. La multitud acabà aleshores amb la vida dels 4 guàrdies civils, convertint-se en notícia a les portades de tots els diaris nacionals (Chaput, 2004).

⁵¹ En aquesta mateixa línia, el periodista Josep M^aPlanes, escrigué sobre la direcció de la presó Model, acusant-la de facilitar informació a Solidaritat Obrera al voltant dels registres de la presó. D'aquesta manera, l'autor insinua que els presos podien haver amagat el material per iniciar el motí (Planes, 2013/1934, p.151).

d'altres grups com les JONS (Juntas Ofensivas Nacional-Sindicalista), Falange Española, Fe de las JONS, els Carlistes i la seva ala més militar, el Requetè, o el Círculo Monárquico Independiente. Grups que cregueren esgotada la via dels comicis al no aconseguir un suport de masses. Al mateix temps, l'ascensió de la dreta al govern republicà de 1933, accentuà la frustració dels grups d'esquerra més radicals, especialment en el camp, on l'obstrucció a la reforma agrària anunciada es va traduir en una enorme tensió aguda. En el camp latifundista es parlava ja de guerra civil larvada (Bosch, 1996).

Poc després van tenir lloc els fets de 1934. Diversos historiadors (González Calleja, 1994; Culla, 2009; López Esteve, 2013) coincideixen a dir que una de les característiques més notables de la revolució d'octubre de 1934, conegut popularment com als *fets d'octubre*, va ser el caràcter semipúblic del complot. També subratllen el caràcter desigual de l'aixecament, amb dinàmiques regionals diferents i fragmentades i amb respostes també desiguals. Així, els llocs on el socialisme no va aconseguir temperar el moviment (Astúries, País Basc i zones fabrils de Catalunya), fou on més es deixà notar el moviment.

Amb tot, i a mode general, segons González Calleja (1994), els *fets d'octubre* del 34, es poden interpretar com a conseqüència dels diferents projectes i objectius polítics que particularitzaven els grups d'esquerra radicals, sindicalistes o socialistes. En tots ells, indica l'autor, persistia la idea de fer una revolució que satisfés les seves ambicions polítiques. El triomf de les dretes al 1933, sembla que alimentà, encara més, aquest desig revolucionari que es concretà a la tardor de l'any següent.

Per un altre cantó, l'historiador Culla (2009), interpreta la revolta com un gest de la petita burgesia republicana en el poder per consolidar la seva posició política i resituar la República en el seus postulats inicials. En aquest sentit, l'afirmació de González Calleja (1994) on argumenta que els anarquistes van optar per no

intervenir en una insurrecció que no era la seva, cobra un cert sentit. Tanmateix hi han d'altres historiadors, com Oyón (2006), que donen un perfil més popular, no sols a la revolta d'octubre, sinó en tots els alçaments protagonitzats a Barcelona durant els anys 30. Aquesta afirmació es basa, entre d'altres raons, en el fet que els barris obrers de les segones perifèries apostaven a fons per un canvi social, senzillament, perquè tenien menys a perdre (Oyón, 2006).

Aquest esquema revolucionari popular és també compartit per periodistes com Planes (2013/1934), on denuncià l'activisme sense precedents dels anarquistes, sobretot dels faistes. En una sèrie d'articles a 'La Publicitat' durant 1934, escriurà: "Hoy en día, cuando el anarquismo no constituye problema alguno en ninguna parte del mundo es, aún, el problema más vivo, más fuerte, de Cataluña y, de rebote, de España. ¿Por qué?" (Planes 2013/1934, p.92). Aquesta reflexió periodística, a més, corrobora un dels objectius d'aquest capítol en accentuar l'especificitat del marc local barcelonès en relació a la conflictivitat social.

El desenllaç als fets d'octubre de 1934 acabà altre cop amb una dura repressió que portà a la presó a 30.000 obrers (González Calleja, 1994). Paradoxalment, aquesta dura repressió, però, portaria al front popular a guanyar de nou les eleccions de 1936, i posà de manifest la polarització de la vida política, entre una esquerra obrera cada vegada més alienada de la República, i una dreta que començà a conspirar un alçament armat (Ucelay-Da Cal, 1994).

Resum

Des de l'últim terç del segle XIX i fins al 1936, conflueixen a Catalunya diversos moviments de caràcter obrerista i nacionalista que tenen Barcelona com a escenari principal de les seves reivindicacions. Això fou possible, en part, gràcies al caràcter industrial i cultural que es desenvolupà a Catalunya, convertint-se en

un pol d'atracció de mà d'obra barata. D'altra banda, el catalanisme mèdic s'alià amb els interessos del catalanisme polític aconseguint certa autonomia comunal en qüestions com la higiene moral o la psiquiatria. Tanmateix, la ideologia de l'estament burgès i eclesial, propietaris dels aparells de l'estat, xocà frontalment amb els valors i les idees polítiques que esgrimiren els moviments obrers. El resultat d'aquest enfrontament fou un període complex, violent, de vegades impulsiu, cruel i intransigent que tingué com a escenari els carrers de Barcelona. D'aquesta manera, el marc local sociopolític resulta clau per entendre la diferenciació de *l'altre*, la seva estigmatització i, en el cas dels moviments obrers, el seu empresonament. En aquest sentit, la presó Model de Barcelona es convertí en un reflexa de les actuacions a l'exterior.

“El patronato de presos y libertos, hoy por hoy, es gloria exclusiva de Barcelona en lo que a España se refiere”⁵²

Albó, 1904

CAPÍTOL III

L'EVOLUCIÓ DEL CORRECCIONALISME A BARCELONA: PLANIFICACIÓ I ORGANITZACIÓ DE LA PRESÓ MODEL

3.1 Introducció

L'any 1888 s'inaugurava al Parc de la Ciutadella, l'Exposició Universal de Barcelona. L'esdeveniment havia de contribuir a la millora de la ciutat en general, i accentuar la seva modernitat. Pere Armengol i Cornet (1837-1896), màxim impulsor de la reforma penitenciària a Catalunya, hi participà en representació de la *Dirección de Establecimientos Penales*, amb una mostra sobre tatuatges i petaques fets per presidaris (Document L, s.d.).

Mesos després, el mateix Armengol posava la primera pedra de la nova presó barcelonina amb un discurs que exalçava l'optimisme per la ciència penitenciària (Armengol, 1888). No obstant això, l'Ajuntament de Barcelona escrigué a Armengol per denunciar l'escassa efectivitat de les mesures reformistes plantejades a la Casa de la Correcció, centre per a menors delinqüents. Un altre carta, la d'un tècnic de la comissió per la Model, estimava que el projecte d'aixecar la nova presó costaria tres milions més i, anunciava que el règim de presó preventiva pels nens i pels presos preventius no podria ser cel·lular

⁵² Albó, R. (1904). La Prisión celular de Barcelona: Discurso leído en el acto de la inauguración de aquella, celebrado el 9 de junio de 1904. p.18

(Document L, s.d.). Aquestes dues missives ens porta a reflexionar: Com va ser el debat entre els experts en l'anomenada ciència penitenciària i la construcció i confecció de la presó Model? D'on van sorgir les noves concepcions arquitectòniques i els models de gestió penitenciari? D'on venia i com s'aplicava el règim cel·lular?

Aquest tercer capítol servirà per observar i estudiar l'espai penitenciari de la Model al qual farem referència al llarg de la tesis. Ens fixarem en el seu model de gestió que combina característiques locals amb models penitenciaris internacionals. En aquest sentit, veurem com la presó Model de Barcelona és fruit d'un intens treball de recopilació i reconceptualització sobre els millors prototipus penitenciaris europeus al llarg del segle XIX. La fórmula delinqüencial que pretenia reduir la reincidència no s'assentà únicament en el model arquitectònic. Ho feu també recolzat en el model organitzatiu, i en el fons, model filosòfic que envoltà un projecte de construcció ple d'expectatives. Aquestes expectatives havien de millorar no solament la vida quotidiana del pres, que arrossegava una imatge de penúria, duresa i follia des de l'edat mitjana; sobretot, havien de mostrar el triomf dels postulats racionalistes de les ciències penitenciàries que s'havien de traduir en una reducció de la reincidència i, en conseqüència, una millora de la gestió estatal (Burillo, 2011).

3.2 Abans de la presó Model: l'evolució del correccionalisme a Barcelona (1833-1882)

Tot i que la creació d'una nova presó a Barcelona ja s'esmentava en el Real Decret de 1881, amb l'objectiu explícit de millorar física i moralment al detingut, les portes de la presó Model no obriren fins al 1904 (Document H, 1882). Aquest endarreriment en l'obertura del penal, encara resulta més acusada si tenim en compte les reclamacions de millores a la presó fetes per diverses associacions de

la ciutat al llarg del segle XIX. Trobem així, una sèrie de demandes realitzades al 1848 per *la Societat Econòmica Amics del País de Barcelona*, que senyalaven la necessitat de trobar un nou espai penitenciari fora de la ciutat⁵³. L'entitat econòmica denunciava, a través d'una sèrie de missives, la seguretat, l'alimentació, l'educació moral, la classificació i, sobretot, la higiene dels mateixos presidis establerts a la ciutat (Document K, 1848).

Més i tot, Armengol cità almenys 3 presons abans de la construcció de la Model que, malgrat no representar un antecedent clar de la presó Model, sí les usà per fonamentar la necessitat de construir una presó amb millors condicions. Segons Armengol, existí una primera presó al carrer de la Boqueria amb Banyes Nous i Call, construïda per ordre de Marco Poncio Caton, que funcionà durant l'època romana. Una segona presó, en època medieval, situada a la Plaça de l'Àngel, prop de la Plaça del Rei, l'anomenat antic veguer, construïda per Felip II al 1590 i clausurada per una epidèmia de febre groga al 1821. I una tercera presó fruit de la desamortització del convent de l'ordre dels Paüls al 1833, anomenada popularment com a presó vella o presó Amàlia, per estar situada al carrer Reina Amàlia (Armengol, 1888, pp. 17-22).

Aquesta última presó, oficialment batejada amb el nom de 'Casa Municipal de Corrección', amb una capacitat menor a 300 presos, albergà homes, dones i nens majors de vuit anys. Aviat, però, va quedar desbordada. Les cartes del presidiari Carlos Denger, confinat a la presó d'Amàlia, confirmarien tant l'aglomeració com

⁵³ En la seva actual web (www.sebap.com), es defineixen com una corporació històrica, les activitats de les quals inicià l'any 1822. Avui encara continua vigent, i precisen que són una entitat d'interès públic. Els seus objectius, segons la mateixa font, han estat les de contribuir a definir els principals reptes del país mitjançant el debat i la interlocució amb d'altres agents socials, així com la promoció d'interessos econòmics. Entre aquests debats, al segle XIX, es trobaven temes recurrents com la higiene pública, l'habitatge obrer o la seva formació, la majoria sota d'una mirada conservadora. També han tractat el tema penitenciari: al 1859, l'entitat estudià un sistema de redempció de penes per treball, fundant el Patronat d'Expressoners. N'han format part prohoms com Fernando Lesseps, Duran i Bas, el doctor Robert i tants d'altres (Història d'Amics del País 1822, 2013).

les males condicions de salubritat. En elles, el presoner Denger relatava la duresa de la vida quotidiana dins d'aquella presó. Hi descriu amuntegaments de presidians de diferent índole, la convivència d'aquests amb menors de menys de deu anys, la corrupció del funcionariat, les vexacions i violacions que es produïen en els espais comuns i, en definitiva, l'enviliment que s'anava produint dels subjectes en el seu pas per la presó (Denger, 1878).

Aquesta imatge negativa de la presó Amàlia estava estesa en la societat burgesa barcelonina. Tant és així, que Armengol denuncià amb gran duresa la figura del *alcaide*⁵⁴ i el personal administratiu que governava la presó Amàlia: "Gravissimo inconveniente de ser gobernado por personas de todo ineptas é incapaces de comprender la importancia de su cargo" (Armengol, 1888, p.11).

Al marge que, com menciona Armengol, l'alcaide hagués estat torero o que s'hi realitzessin "festines y orgías", podem observar una lluita de poder entre l'alcaide, càrrec sustentat per la *Dirección General de Prisiones*, i la Junta Auxiliar de Presons, del qual formava part el mateix Armengol. Aquestes lluites es traslladarien anys més tard a la mateixa organització de la Model, com veurem en el capítol VI i VII. La mala imatge de la presó Amàlia, però, no era exclusivitat particular de Barcelona. Segons Roldán, era un arquetip retratat per pintors i escriptors i es corresponia a un model on les normatives internes no codificades regulaven la vida interna del presoner, en una mena de atzarosa arbitrietat entre el càstig o el benefici (Roldán, 1988, p.47).

A la mala imatge del funcionament interior de la presó Amàlia s'hi afegí la inseguretat de tenir una presó dins del nucli urbà barceloní, prop de les cases i la necessitat d'un nou reordenament urbà que permetés l'expansió de la ciutat (Fontova, 2010, p.11). Finalment, la instància d'una nova penitenciària, també es

⁵⁴ La figura del *alcaide* aparegué en els documents sobre la presó Amàlia de Pere Armengol (Armengol, 1888).

justificà per l'increment de la delinqüència que les classes dirigents catalanes vincularen a l'arribada d'onades migratòries (Montero-Pich, en premsa).

Aquesta nova presó, però, s'havia de construir amb una base filosòfica d'acord amb els nous aires europeus. Tal i com argumenten autors com Burillo (2011) o Roldán (1988) el correccionalisme, present a Espanya a partir del sexenni democràtic de 1868, potencià el reformisme dins de les institucions penitenciàries: "El correccionalismo, verdadera aportación del período republicano, supone un cambio de paradigma penitenciario, ya que (...) querrá poner todo el sistema en función de un único objetivo: la corrección del delincuente" (Burillo, 2011, p. 51).

Aquesta última finalitat fou assimilada per Armengol i Cornet en el seu llibre *La nueva cárcel de Barcelona* (1888), sobre la futura presó barcelonina i assumida pel moviment de reforma penitenciària que creà ell mateix junt amb Arenal. El que verdaderament preocupava a Armengol respecte a la nova construcció penal era l'assumpció d'un model de gestió capaç de corregir al delinqüent i corregir-ne la seva reincidència.

A tal efecte, Armengol revisà una sèrie de sistemes i models de gestió internacionals, destinats tots ells a substituir el règim d'aglomeració que imperava en la majoria de presidis d'Europa i Amèrica (Armengol, 1888)⁵⁵. La idiosincràsia d'alguns d'aquests sistemes correccionalistes, i els mecanismes correctors emprats a la Model de Barcelona serà un aspecte que desenvoluparem en propers apartats.

⁵⁵ Tot i així, cal distingir que no tots els integrants del moviment de reforma penitenciària combregaven amb la metodologia del moviment ni amb d'altres posicions: "sería erróneo transmitir la idea de un absoluto consenso entre todos los pensadores que participaban del 'espíritu' correccionalista" (Burillo, 2011, p.56).

Imatge 8. 'Barracas en la actual avd. de Roma, al fondo la cárcel modelo'. (1926) L'autoria de la foto l'atribueixen a Josep Mª de Segarra, segons Fontova (2010).

Vistes de la presó Model des del carrer Entença. Observem que la penitenciària estava rodejada de camps, però que a uns metres comencen a sorgir els primers barracons construïts per immigrants.

3.3 El Correccionalisme i els models penitenciaris

Abans de parlar de models de gestió penitenciaris, caldria primer clarificar a què ens referim. En aquest cas, ens decantem per usar el terme *sistema penitenciari*, per parlar de convivència i normativització dels presos, tal i com, ho fan autors com Téllez (1998) referint-se a sistemes com el *filadèlfic* o l'*auburnià*. En tot cas, l'aspecte que ens interessa descriure en aquest capítol és la relació dels sistemes penitenciaris amb la idea de correcció al presoner. A tal efecte, exposem a continuació aquells sistemes vinculats, sigui a nivell teòric sigui a nivell pràctic, amb la presó Model.

El sistema anomenat *Filadèlfia* semblà que fou originari de la penitenciària de Eastern State, a la ciutat de Filadèlfia, Pennsilvània (Estats Units). L'objectiu

primer i últim que perseguia el sistema filadèlfic era la penitència del reu a través de la reflexió, fet que s'aconseguia mitjançant el silenci. Val a dir, que en certs casos, s'ajudaven d'instruments per aconseguir el silenci complet del reu⁵⁶. Aquesta finalitat es recolzava, com puntualitza Roldán: "En [que] la mayoría de las sectas religiosas, el credo cuáquero – definits com una secta pacífica pertanyent a l'església anglicana – estaba contagiado de los principios del intimismo y la meditación" (Roldán, 1988, p.89). Aquest principis, continua Roldán (1988) necessitaven, per la seva pròpia essència, un espai que obligués al recolliment, i que es concretà en la cel·la. En aquest sentit, per Roldán (1988), la correcció filadèlfica no deixà de ser una assimilació de la meditació en solitari que ja postulaven algunes ordes monàstiques a través dels exercicis espirituals a l'Europa del segle XVI.

Precisament, l'aïllament *cel·lular* al que fem referència pot portar confusions. Si el tractem com a sistema, resulta gairebé indistingible del sistema filadèlfic. En realitat, però, quan parlem de *presó, fase o règim cel·lular*, es fa referència a l'aïllament del pres en una cel·la no compartida i no pas al sistema filadèlfic que hem definit anteriorment. El grau de temps que el presoner estigui aïllat, dependrà en major o menor mesura del sistema que s'implanti. És a dir, que podrem trobar presons que apliquen un sistema auburnià o progressiu, combinat, a més, amb una fase d'aïllament cel·lular. Aquest aïllament no és, segons els seus defensors, un càstig sinó que forma part de la rehabilitació moral del pres i el contraposaven al model d'aglomeració que fomentava l'adquisició d'habilitats delinqüencials (Albó, 1904).

Un altre sistema penitenciari pròpiament nord-americà, és el conegut com a *Sistema Auburn*. El sistema estava relacionat amb una fèrria disciplina quotidiana

⁵⁶ La comissió tècnica de la Model descrigué un mètode utilitzat a la presó de Manchester consistent en introduir una mena de màscara que bloquejava la parla del presoner (Document H, 1882).

que portava a penalitzar els penats amb càstigs corporals⁵⁷ (Téllez, 1998, p.77; Hughes, 2002, p.518). Aquest sistema es caracteritzà per ser un combinat entre el món del silenci i el del treball (Roldán, 1988). L'aïllament cel·lular continuà aplicant-se durant el descans nocturn però s'afegí el treball en comú – i en silenci –durant el dia.

Al marge de l'efectivitat del sistema, ens trobem amb dos interpretacions contraposades que expliquen la funció del treball en el sistema auburnià. Mentre que per Roldán (1988) el treball en aquest sistema, ja no té un objectiu de retribució per l'estat, sinó que adquireix una tècnica disciplinària per al penat, per Téllez, l'ideari del sistema auburnià no parteix de principis espirituals sinó: “de intereses económicos derivados de la producción de los talleres penitenciarios” (Téllez, 1998, p.74).

Tant el sistema Filadèlfia, basat en la concepció del silenci, lectura moralitzant i l'aïllament del presoner, com el sistema Auburn, recolzat en el món laboral són, per Burillo (2011), sistemes de procedència quàquera. Tanmateix, hi ha força controvèrsia en l'aplicació de la idea de correcció al pres *sense maltractar*. Ambdós sistemes reberen crítiques per part de filantrops, però també de correccionalistes, sobretot europeus, pels disturbis emocionals que causava als presoners i pels mètodes per aconseguir aquest silenci (Barros, 2013; Soler i Roig, 1916).

Robert Hughes, en el seu llibre 'The Fatal Shore' (Hughes, 2002) descriu com els dissenyadors de les institucions penals del sistema d'aïllament es van basar en el règim d'aïllament monacal tant per destruir la identitat del detingut, fent més fàcil

⁵⁷ Hi ha força documentació a internet respecte a la disciplina auburniana. Sembla que fou introduïda per Elan Lynds (1784-1855) l'any 1816, a les penitenciaris d'Auburn i de Sing-Sing. Entre els webs més citats pels historiadors trobem; www.trutv.com o www.correctionhistory.com.

el seu control, com per aixafar la *subcultura criminal* que va aflorar a les presons densament poblades. Afegeix que, els presos, en aquestes instal·lacions separades es reduïen a números. Els seus noms, rostres i històries passades quedaven eliminats.

El pres, en el seu aïllament: "No tenía visitas, no recibía cartas y no veía más rostros que el de sus guardianes" (Hughes, 2002, p.518). Els guàrdies i zeladors encarregats de supervisar-los no sabien ni els seus noms ni els seus crims, i se'ls prohibí parlar amb ells⁵⁸. Per tal fi, els presos anaven encaputxats en sortir de la cel·la i fins i tot portaven sabatilles que silenciaven els seus passos. El resultat, segons l'autor, va ser una obediència desconcertant i una desorientació passiva que va destrossar la *comunitat criminal* (Hughes, 2002)⁵⁹.

A partir dels sistemes, filadèlfic i auburnià s'organitzaren els anomenats *sistemes mixtos* que combinaven en menor o major mesura el treball, la reclusió individual i les millores d'internament penal d'una forma progressiva; d'aquí també el nom de *sistemes progressius*. Burillo (2011), considera que aquests sistemes mixtos, en plural, resten influenciats pel positivisme penal, partidari, com l'antropologia criminal, de la reeducació del pres i la individualització de la pena.

No obstant això, Roldán (1988) subratlla que una de les finalitats psicològiques que persegueixen els sistemes progressius és la desigualtat de condicions: "La

⁵⁸ Alguns presidis, encara usen actualment alguns d'aquests preceptes. Sobretot pel que fa a les presons de màxima seguretat, on el funcionaris no coneixen els crims ni els noms dels presoners (Cárceles, 2012).

⁵⁹ Tot i estar d'acord amb la idea de Hughes que el sistema d'aïllament absolut perseguia la destrucció de la identitat del reu, Téllez remarca la resistència i l'inventiva del presoner per intentar trobar espais de comunicació: "Para suplir la falta de comunicación verbal, los internos desarrollaron múltiples sistemas de comunicación verbal (por golpes, gestos, espejos...), con un código lo suficientemente amplio como para permitir la transmisión de la información que resultaba de interés dentro de la prisión" (Téllez, 1998, p.78). Efectivament. Les preocupacions expressades per Armengol (1888) respecte a la comunicació no verbal dels presoners posen al descobert que aquests espais de comunicació existien i s'expressaven de diferent forma, adaptant-se a les situacions del penal. Cañellas i Torán (2000) i Fontova (2010) parlen de l'ús de les canonades dels lavabos i de cops a les parets com a exemple d'aquest hàbit en la Model de Barcelona.

filosofía del sistema progresivo es la misma que la de los cabos de vara⁶⁰: el entendimiento de que el orden, en una vasta población de penados, sólo se consigue procurando que unos miembros se sientan desiguales a los otros" (Roldán, 1988, p.101). Amb tot, el que defineix per aquests dos autors l'anomenat sistema progressiu, són formes graduades dels processos, l'objectiu darrer del qual és preparar al reu per la seva integració a la societat. A partir d'aquí, i fins a l'actualitat, els sistemes de presons han anat girant sobre aquest objectiu.

Seguint amb aquest esquema, el *Sistema Crofton*, per exemple, és entès per alguns autors com un sistema englobat dins del sistema progressiu (Barros, 2013, p.488-489; Téllez, 1998, pp.80-82). Ideat per Walter Crofton (1815-1897) a meitat del segle XIX, aquest sistema afegia una fase intermèdia on el pres passava a un règim semiobert per treballar en tasques agrícoles, sense uniforme i amb permís de diàleg.

Altrament, Roldán (1988), no acaba de fer cap distinció entre els sistemes Crofton i Progressiu. Aquest fet es recolza en que, segons l'autor, a Espanya existia ja un sistema anterior al Crofton, anomenat 'Montesinos', aplicat al presidi de Sant Agustí de València. De caràcter progressiu, únic dins del règim penitenciari espanyol, permetia el treball a l'aire lliure, majoritàriament, en tasques agrícoles. Téllez (1998), en aquets cas, apunta que el sistema Crofton restà influenciat pel sistema espanyol de Montesinos.

⁶⁰ El 'caporal de vara' descrit per Roldán és aquell pres amb una certa autoritat vers els altres, que, en teoria, ajuda en les tasques de vigilància i coordinació de la presó. Te, per tant, un rang que li atorgava la mateixa penitenciària. Encara que sense saber-ne els criteris d'elecció, aquest acostumava a ser el presoner de major perillositat. Sembla ser que tindria relació amb el debat a partir de 1840, sobre la millor conveniència del personal altern de la presó, que mai s'acabava de desmilitaritzar, ni durant la I República ni durant la Restauració.

3.3.1 El correccionalisme a Espanya: El cas de la presó Model de Barcelona

Amb tot plegat, després d'enumerar els principals sistemes vigents en el món occidental, caldria preguntar-se quina fou l'aplicació d'aquests sistemes a Espanya. Segons Burillo (2011), els sistemes progressius, entre els que inclou el sistema de Montesinos, resultaven insòlits en el panorama espanyol. Malgrat l'excepcionalitat valenciana, a l'Espanya del segle XIX l'aposta dels correccionalistes més conservadors es decantà cap a un sistema d'aïllament continu per tot tipus de presoners. La principal raó, segons Burillo (2011), es centrava en el rebuig frontal que produïa qualsevol forma de vida comunitària que pogués tenir el pres: "La apuesta de los correccionalistas por el aislamiento absoluto, configuraba un sistema penitenciario extraordinariamente duro y muy en sintonía con las propuestas de los países más avanzados de Europa" (Burillo, 2011, pp.55-56). Cal tenir present, però, que aquesta aposta es produïa dins d'un debat reformista a favor del sistema Auburn, que permetia el treball grupal, o d'un sistema mixt, sistemes preferits per correccionalistes menys conservadors.

Quina va ser l'evolució, en concret, del correccionalisme en la planificació i l'aplicació del model penitenciari a la presó Model de Barcelona? La resposta requereix diverses i acurades explicacions. S'ha de senyalar que la Model es dissenyà per encabir, per un costat, la presó preventiva per aquells presoners que esperaven sentència, i, per aquells altres que tenien sentència ferma, el correccional. Tant Armengol (1888) com Albó (1904) van concebre ambdós règims com a cel·lulars: "El principio capital y fundamental adoptado en la construcción de esta nueva cárcel, ha sido el de establecer en ella el régimen de aislamiento" (Albó, 1904, p.8). És a dir, que els presoners havien de romandre en cel·les individuals, aïllats del contacte físic amb d'altres presoners.

Ara bé, tant el règim preventiu com el correccional havien d'estar regulades per sistemes disciplinaris diferenciats (Cañellas i Torán, 2000). Aquesta mesura es

recolzava sobretot, en que tant Armengol (1888) com Albó (1904), creien que els preventius restarien en aquesta condició poc temps. Per altre banda, Armengol (1888) ja havia deixat clar que apostava per un sistema de tipus auburnià pel correccional:

Este mismo sistema de separación pero modificado, cree la Junta ha de introducirse en la penitenciaría correccional, es decir el trabajo en común en talleres y el aislamiento de noche en las celdas, con lo cual podrían ser una verdad la disciplina, el trabajo, la higiene, la moral y la corrección (Armengol, 1888, p.32).

Un cop Armengol mor al 1896, i ja amb Albó al capdavant de la Junta local que dirigia la presó, el sistema penitenciari que es volgué implantar en el correccional fou el sistema Crofton: “se establecerá en él, con la base indispensable de la celda, el sistema irlandés ó de Croffton (Sic!), imitación, en su parte esencial, del organizado en Valencia por nuestro Montesinos” (Albó, 1904, p.14).

Cal dir, tanmateix, que un cop oberta la Model, un seguit de circumstàncies modificaren la planificació traçada al voltant de la correcció del delinqüent. En primer lloc, com reconeixia el mateix Albó (1904), el sistema Crofton no es podia aplicar encara al sistema penitenciari espanyol per una qüestió legal al voltant del treball fora del presidi. Per tant, fins que no es resolgués la qüestió legal, els presos quedaven sotmesos a l'aïllament cel·lular. En segon, tercer i quart lloc, la tardança en les obres de la part correccional de la presó, la lentitud de la justícia i l'augment de presos en períodes conflictius, feu que preventius i condemnats compartissin finalment el mateix espai (Cañellas i Torán, 2000; Fontova 2010).

En conseqüència, podem deduir que el sistema que s'aplicà a l'obrir la Model oscil·là entre l'aïllament cel·lular, i, a mesura que s'anaven obrint i incorporant tallers de treball a la presó, el sistema auburnià. A partir de 1914, finalment, es pogué iniciar un sistema disciplinari mixt.

3.3.2 La defensa de l'aïllament cel·lular a la Model de Barcelona

En darrer terme, estem d'acord amb Burillo (2011) que la defensa del règim cel·lular realitzada per Ramon Albó (1872-1955), durant la inauguració de la presó barcelonina, fou una aposta del correccionalisme més conservador. Representa en sí mateix una resposta a les crítiques que senyalaven la idea d'aïllament cel·lular com un sistema desfasat al segle XX (Burillo, 2011, p.173). Albó (1904), militant de la Lliga i advocat especialitzat en temes penitenciaris, justificaria aquesta aposta, com s'ha mencionat, per una qüestió legal: "Es celular la cárcel, ante todo, por la razón primaria y poderosísima de haberlo ordenado así la ley" (Albó, 1904, pp.8-9). No obstant això, acabà enumerant un seguit de característiques que convertien l'aïllament en la millor de les opcions:

- Era el règim oposat al sistema d'aglomeració: referint-se bàsicament al sistema que s'aplicava a la presó Amàlia.
- Disposava al presoner a la reflexió: La reflexió portava al penediment, previ pas a la renovació moral del pres.
- No perjudicava a la salut psíquica: Albó (1904) citava al metge de la presó belga, doctor Voisin, per afirmar que l'aïllament del pres no produïa alienació mental; no més que cap altre.
- Poder filtrar la influència *positiva*: En aquest últim cas, Albó també enumerà una sèrie de visites al presoner que allunyaven l'aïllament absolut: "siempre abierta al bien y a la virtud, cerrada solo para el vicio y la corrupción" (Albó, 1904, p.12). A tall d'exemple cità quines eren aquelles visites reglamentades que podien influir positivament al reu: les pràctiques religioses, la visita del sacerdot, la del metge, la de la família, i especialment, la visita dels membres del patronat de presos. Al marge d'aquestes visites, també podria gaudir de lectura recomanada i d'hores de

treball en algun dels tallers que s'havien d'iniciar a la presó (Albó, 1904).

És fàcil distingir, en aquest punt, la base correccional sobre el que giraria la correcció dels presoners. Albó (1904), marcà clarament el sentit catòlic en les mesures que haurien de renovar la moral delinqüencial. Si exceptuem la visita del metge, a la infermeria, i la de la família, als locutoris, la cel·la era un lloc tan sols permeable al sacerdot i als patronats de presos. Ambdós, amb una clara intenció evangelitzadora com veurem en els propers capítols. Aquestes visites es veurien reforçades per la única activitat permesa dins de la cel·la: la lectura. En aquest sentit, la junta local de la presó intentà controlar aquest hàbit a través de la supervisió d'un religiós que custodiava la biblioteca. Fora d'això, el treball i encara, la missa, constituïen els únics espais que trencaven la rutina dels presoners fora de la cel·la.

- El sistema d'aïllament era el sistema favorit del món *civilitzat*. Albó, citava Suècia, Noruega, Bèlgica, Holanda, Suïssa i d'altres països.

En relació a aquest últim punt, mostrem a continuació una taula a partir de la memòria que presentà la comissió tècnica oficial de la presó Model al març de 1882, fruit d'un viatge d'investigació realitzada pels tècnics penitenciaris (Document H, 1882).

La finalitat que volem aconseguir mostrant la taula, és reforçar la idea que l'organització interna de la Model fou un triomf del reformisme penitenciar més conservador. La memòria, senyalava diversos aspectes a tenir en compte en la construcció i en la organització de presidis, com el tipus d'arquitectura, el tipus de classificació, de treball o els càstigs i premis. És força visible la gran varietat de models que semblaven obrir-se en el panorama penitenciar d'Europa cap a la dècada del 1880.

Taula 1: llistat de les principals característiques tècniques observades en l' informe tècnic de la Comissió per la Model de 1882.⁶¹

Arquitectura	Panòptica Algunes construccions de Uk i Fr.	Circular Liverpool, Wakefield (Uk)	Octogonal Presó de Gant (Bèl)	Pentagonal Presó de Milà (It)	Rectangular Lyon (Fr) Pentonville (uk)
Sistemes (a mode general)	Cel·lular Suècia, Noruega, Portugal...	Crofton Irlanda, Suïssa, Dinamarca	Filadèlfia Algunes presons de Uk, Presó de Gant	Auburn Itàlia, Suïssa, Dinamarca	Categories⁶² França
Classificació i/o Separació	Menors 16 anys Algunes presons de UK	Moralitat Presó de Ginebra (Suï)	Reincidència Presó de Berna (Suï)	Durada de la pena Presó de Vaduz	Tipus de delictes Presó de Gant Presó de Lyon
Tipus de treball	Agrícola Suècia, Dinamarca	Tallers Presó d'Amberes (Bèl)			
Càstigs o premis	Cel·les d'aïllament Presó de Vaduz	Grillons, màscares. Presó de Manchester (uk)	+ hores de pati Suècia	Conferències Suècia Presó de Ginebra (Suï)	
Altres	Locutoris Presó de Lyon	Serveis religiosos Totes les presons	Serveis jurídics Presó de Lyon		

Font: Document H, 1882. Arxiu Nacional de Catalunya.

Índex de abreviacions: United Kingdow (Uk), França (Fr), Itàlia (It), Bèlgica (Bèl), Suïssa (Suï).

⁶¹ El document, a més, s'ha confrontat amb un altre estudi al voltant dels sistemes penitenciaris de diversos països europeus (La cárcel de Barcelona y los sistemas penitenciarios, 1877).

⁶² L'obra de l'higienista Santiago Cerveto, durant la primera dècada del segle XX, argumenta les especificitats del model francès: "Francia quiso experimentar el substituir la detención solitaria por la de clases o categorías (...) según la gravedad de les (sic!) crímenes ó delitos, según lo que hubiese de durar la pena (...) por todo lo que marcasse diferencias entre el delincuente, el delito y la pena á que fuese sometido. Cada categoría habitaría en un departamento aislado de los otros" (Cerveto, 1910, pp.34-35).

Interessa ressaltar els sistemes adoptats per països occidentals que recollí la memòria, i que contradiuen la versió d'Albó. Ramon Albó (1904) afirmava, com hem mencionat, que la pràctica totalitat de països *civilitzats* havien aplicat el sistema d'aïllament cel·lular. Tanmateix, si bé el sistema s'utilitzava a Suècia, Noruega o Portugal entre 1877 i 1882, també podem observar com aquest sistema no era, en el cas dels països escandinaus, un aïllament complet i el combinaven amb premis per bon comportament, o donant conferències (Document H, 1882). Per contra, els sistemes progressius ja s'utilitzaven en bona part de països europeus, com Holanda, Dinamarca, Irlanda o Suïssa.

En tot cas, podem observar com la memòria tècnica feu un ampli recull i inventari d'aspectes organitzatius penitenciaris europeus. De tots ells, la Junta de la presó acabà traslladant a la Model la idea de l'aïllament cel·lular, deixant en suspens l'aplicació d'un model progressiu en quan les lleis ho permetessin.

3.3.3 La reforma sobre el paper i la reforma real (1904-1914): El pas a un sistema mixt i progressiu

Tot i que com hem mencionat, el sistema amb el que començà a funcionar la Model fou, bàsicament auburnià, amb el pas dels anys, s'adoptà finalment un sistema més o menys progressiu que Albó considerava com el de Crofton: "El sistema progressiu s'articulava amb un sistema de premis i sancions regulats per la legislació de 1886 i 1901, que havia de valorar sobretot la capacitat d'integració del reclus en funció de la seva adaptació a la nova rutina carcerària" (Cañellas i Torán, 2000, p.43).

Sembla ser que aquesta capacitat d'integració era valorada, segons les autores, per un tribunal de conducta, que qualificava als penats segons conducta bona, regular o dolenta. Malgrat no esmentar en base a què aplicava el tribunal aquestes valoracions vers als reclusos, sí esmenten que la qualificació permetia o bé ser premiats, amb l'accés a treballs remunerats i d'altres beneficis, o bé ser

castigats (Cañellas i Torán, 2000, p.43). Els càstigs, com ho estipulava així el sistema progressiu, eren graduals segons la gravetat i anaven des de la privació del passeig (1-8 dies); privació de tabac (1-30 dies); privació de les comunicacions amb la família, fins a la incomunicació en una cel·la de càstig (Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona, 1904, p.30). Així mateix, les sancions eren proposades pel director de la presó i controlades per la Junta Local.

Amb tot, quan el pres entrava a la Model passava un període d'aïllament aparentment *curt*, d'entre un a tres mesos. Aquesta primera fase que continuava sent cel·lular, fou criticada per diversos mitjans republicans, com 'La Veu de Catalunya' o 'l'Esquella de la Torratxa' (Cañellas y Torán, 2000, p.23). Però també per diversos ex presidaris, com Pous i Pagès, escriptor empresonat a la Model pels successos de la setmana tràgica de 1909 que relacionaven la fase d'aïllament cel·lular amb casos de depressió i folia:

La feixugor de les hores mortes, inacabables, l'horrible tortura de les nits d'insomni; el furgar de l'idea fixa, fins que tota noció desapareix y sembla que la testa quedi buida; (...) y aquells regiraments d'ira que sotraguen els nervis revoltats, suggerint idees de suïcidi, fent passar pel cervell rams de folia (Pous i Pagès, 1909, p.120).

En una segona fase, anomenada *industrial*, se'l deixava comunicar amb la família i es posava a treballar en algun taller: "El 1913 funcionaven el d'espardenyeria, d'impremta i enquadernació i el d'oficis varis que aplegaven treballs de fusteria, cistelleria, xarxes de pesca, saquets de paper, sastreria i sabateria" (Cañellas i Torán, 2000, p.53). Depenent del comportament, anaven derivant el delinqüent a una sèrie de millores en les que s'encabia la fase 'educativa'. Les matèries que s'impartien eren cinc: una de moral, una altra de francès, una tercera de musica, una quarta d'higiene i una última anomenada elemental, destinada als presos analfabets. Totes elles eren diàries, però les de moral i higiene resultaven alternes per als reclusos a fi d'evitar l'aglomeració (Cerveto, 1910, p.32).

No hem d'oblidar, però, que el que diferenciava el Sistema Crofton - mencionat per Albó (1904) - del sistema aplicat a la presó Model de Barcelona, és que aquest últim no tenia règim semiobert o de llibertat condicionada (Roldán, 1988). Aquesta mancança, com hem senyalat anteriorment, fou legislada a partir de l'ordre de 1914, que regulà la llibertat condicional.

En absència d'aquestes ordenances que haguessin permès el sistema progressiu en la seva integritat, a la Model s'establí, segons Cañellas i Torán (2000), l'acció del Patronat de Lliberts, l'acció del qual permetia integrar el pres a la societat un cop alliberat. Tot i que les autores no parlen de com realitzaven aquesta integració, és possible que l'acció d'aquest i d'altres patronats realitzessin les fases intermediàries del sistema adoptat per la Model abans que el pres sortís de la presó (cerca de treball pel penat, contacte amb els familiars, ajuda econòmica pels trasllats...). Aquest supòsit cobra certa validesa si pensem que la junta local de presons estava composta per membres del patronat de presos, el sacerdot de la presó o el mateix Ramon Albó, entre d'altres. Com veurem en el proper capítol, una de les funcions que tingué la junta local de la Model fou promoure l'acció d'aquests patronats de presos, dins i fora de la presó. Aquesta tasca culminaria l'acció moralitzadora iniciada dins de la presó pel mateix patronat, a fi de rehabilitar el delinqüent a la societat (Document I, s.d.).

3.4 Altres aspectes organitzatius de la Model: arquitectura, vestuari, religió i esbarjo

Malgrat que no és objecte d'aquesta tesi descriure tots els detalls planificats sobre cadascun dels edificis penitenciaris, volem ressaltar els trets organitzatius que formaven part de la maquinaria que estructurava la correcció del reu. En aquest cas, resulta interessant observar la distribució d'alguns serveis: en l'edifici d'administració s'hi reservà un departament pel laboratori químic, junt a la sala

d'autòpsies que disposava la presó: "Otro para habitación del ejecutor de la justicia, y otro para las religiosas que tendrán á su cargo la vigilancia de las penadas correccionales" (Armengol, 1888, pp.32-33). *Les penades* que apareixien en els plànols inicials de la presó, havien de ser custodiades, segons la planificació d'Armengol, per personal religiós. Finalment, però, la nova presó només admeté homes. El gabinet antropomètric, la sala dedicada a la identificació del presoner, sí que fou una realitat al 1904, amb Joan Soler i Roig com a metge titular, i tres ajudants; García Conde, García Gómez i Martín de la Cruz Santamaría (Cerveto, 1910, p.25)

El número total de cel·les de la presó preventiva, s'havia previst de la següent forma: "Departamento de políticos distinguidos, 22; departamento de mujeres, 128, departamento de niños, 128; departamento de reos comunes, 544, enfermería, 56; total, 878" (Armengol, 1888, p.37). Per contra, la penitenciària correccional tenia capacitat per 350 cel·les per a homes i dones.

Sabem per Fontova (2010), que la capacitat inicial de la Model quan s'inaugurà al 1904, era de 675 places, 42 de les quals eren especials i 33 eren destinades a infermeria. La mateixa historiadora esmenta que en situacions socials complicades s'arribà a sobrepassar aquest nombre. Pagès, relata que a començaments de la guerra civil, s'arribà a superar els 8.000 i fins a 10.000 presos (Pagès, 1996, p.23).

Les cel·les eren espais de 4m x 2,4m d'ampla i 3,4m d'alçada mitjana (Cerveto, 1910, p.23). A més, disposaven d'un punt de mira: "de agujero muy pequeño por la parte de la galería, pero de ángulo muy abierto en la parte de la celda, de suerte que mirando por él se observe toda la celda" (Armengol, 1888, p.36).

Aquest mecanisme (Annex 3) permetia: "vigilar continuamente por los espiones de las puertas los actos de los presos y penados" (Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona, 1904, p.17). Armengol especificà

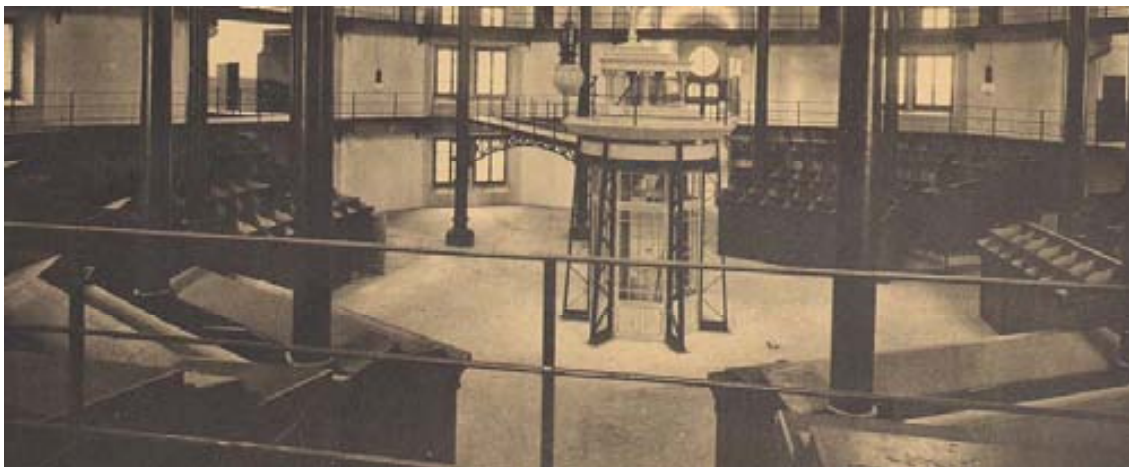
que, amb el número de cada cel·la, s'insertava un color que indicava la gravetat de la causa. No disposem de documentació que provi la senyalització dels colors, però sí que a partir de la sentència del tribunal, el penat passava al correccional abillat amb una americana i pantalons grocs amb rivets grocs, juntament amb un casquet (Cerveto, 1910, p.33).

La idea planificada per Armengol (1888) a partir dels plànols dels arquitectes Salvador Viñals i Domenech i Estapà, era la d'un edifici de tres cossos, administració, presó preventiva i una penitenciària correccional. S'havia deixat de banda l'arquitectura panòptica observat en algunes presons radials de França i Anglaterra, per bé que es decidí construir un pavelló central de forma panòptica (Document H, 1882).

Certament, un dels aspectes que es debateren i es remarquen més, fou l'exercici espiritual en la vida quotidiana de la presó subratllant la importància de celebrar la eucaristia al centre de la presó Model. D'aquesta manera, s'unia l'arquitectura a la funció moralitzadora. En aquest sentit, no deixa de ser paradoxal, que enlloc del vigilant previst en l'arquitectura panòptica de Bentham (1979), s'hi ubiqués a la Model el capellà exercint els exercicis doctrinals de la religió catòlica.

Es planificà així una capella alveolar en un dels pavellons centrals. Quedava dividida en 310 seccions on els presoners no podien veure's entre sí: "la primera en España, dividida en secciones (Armengol, 1888, p.34). La figura del capellà també quedà regulada. Era l'encarregat de vetllar el règim moral i religiós de la presó. Tot i que, segons Cerveto, permetia el culte a d'altres creences, sense especificar-ne quines, la religió que oficiava era la catòlica apostòlica i romana (Cerveto, 1910, pp.18-19).

Imatge 9. Gran rotonda central de la presó Model. Capella alveolar.

La imatge ens mostra els alvèols, compartiments similars als que fan les abelles i altres insectes semblants, en formar un rusc.

A través de testimonis com Mario Anguiano⁶³ (1874-1931), empresonat per la vaga general de 1917 a Madrid, i traslladat a la colònia penitenciària del Dueso, a Cantabria, o d'Àngel Pestaña (1933), encarcerat tant a la presó Model de Bilbao com més tard a la de Barcelona, podríem dir, però, que la missa dels diumenges era contemplada com un moment de certa relaxació, atès que els presoners aprofitaven per comunicar-se entre ells o es distreien amb una activitat que trencava la rutina diària:

Yo subí a misa desde el primer día, por varias razones: porque me di cuenta de que allí yo no era yo: yo era el numero 44, y tenía que hacer lo que me mandaran mis carceleros; porque me servía de distracción, allí, donde tan pocas distracciones había, y porque no me obligaban a oírla ni a mirar al cura (Anguiano, 1931, p.107).

En aquest punt, coincideixen Pestaña i Anguiano amb el relat que aporten les historiadores Cañellas i Torán (2000) al voltant de la missa de diumenge de la

⁶³ Mario Anguiano Anglés, fou director de l'Associació General d'Art d'Imprimir i propietari d'una impremta a Madrid, per la que treballà a favor de les vagues generals de 1911 i de 1917, sent empresonat en ambdues ocasions (Anguiano Anglés Mario, 2013).

presó Model. Tot i que, a la presó Model, els alveolars impedièn la comunicació entre presos, aquests aconseguïen comunicar-se a través de sons o durant el trajecte de la capella a les cel·les i viceversa (Cañellas i Toran, 2000).

El capellà, a més, compartia amb el mestre les classes d'instrucció en l'explicació de la doctrina cristiana a més de ser el responsable de la biblioteca de la presó. Aquesta tasca en la biblioteca no era pas banal. Com veurem en els capítols següents, la lectura era summament important per a un pres que podia romandre hores i hores tancat en una cel·la. La biblioteca es convertí així en una peça clau per la junta local i el capellà, i l'usaren amb un propòsit clar d'adoctrinament catòlic. A part del capellà, una figura inclosa als plans d'Armengol, també hi treballaren una comunitat de monges de les Germanetes de la Caritat, residents en el mateix edifici, que s'encarregaren de la cuina, la infermeria, la vestimenta dels presos i d'altres qüestions domèstiques (Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona, 1904, pp.23-25). Aquest punt constituí una novetat respecte al model de gestió de l'antiga presó Amàlia, i regula la figura de l'ordre femenina en la diligència penitenciària.

Existien també els esbarjos reglamentaris. Aquests es feien en diversos patis unipersonals, amb torre pròpia de vigilància, anomenades popularment *Galápagos*. Sembla ser que fou un dels aspectes més criticats pels presos, ja que tampoc permetia la comunicació i produïa un efecte psicològic d'empresonament. L'escriptor Pous i Pagès ho descrivia així:

Els panys immensos de les dues galeries, que formen els altres dos costats del triangle del pati, ab els quatre rengles de finestres, iguals de forma a la boca d'un ninxo, fan pensar en la macabra visió d'una titanica necropolis. Y són espiralls de sepulcre, certament, aquelles obertures sinó que l'interior no tanca cossos de gegant difunts: tanca homes enterrats de viu en viu, en la solitud y el silenci (Pous i Pagès, 1909, p.118-119).

Resum

Els moviments migratoris, l'expansió urbanística de la ciutat i la denúncia des de meitats del segle XIX de la manca d'un presidi en condicions a Barcelona, foren les bases d'un moviment reformista, encapçalat per Armengol i Cornet i seguit per Ramon Albó, que promogué la construcció de la presó Model de Barcelona. La planificació de la Model fou realitzada des d'una base lògica que pretenia racionalitzar tant l'espai com el comportament del reu. L'objectiu es concretà en corregir el pres i evitar així la seva reincidència. A tal fi, s'estudiaren una sèrie de sistemes penitenciaris d'arreu del món sorgits, sobretot, després del panòptic proposat per Bentham: els sistemes més reformistes combinaven diverses fases progressivament per tal de reinserir socialment al presoner. No obstant això, en els seus inicis, s'acabà aplicant a la Model un sistema penal d'aïllament absolut del reu. L'elecció d'aquest sistema estigué condicionada tant per la llei penal, com pel convenciment dels seus dirigents que aquest aïllament predisposaria favorablement el presoner vers la renovació moral pregonada per la doctrina catòlica.

Si le enviamos al visitador, apóstol de abnegación, para que le consuele y procure combatir su egoísmo, aquel día habrá hallado eco en el mundo la voz divina, que decía en la Montaña: “Amad á vuestros enemigos!”⁶⁴

Document C, s.d.

CAPÍTOL IV

ELS PROTAGONISTES DE LA NORMATIVITZACIÓ

4.1 Introducció

En aquest capítol, s'intentarà identificar, descriure i examinar quins foren els principals agents del procés *normativitzador* dut a terme a la presó Model de Barcelona abans de 1936. Intentarem estudiar-ne el seu funcionament i veure si mostraven interacció amb d'altres agents o institucions. Evidentment, aquest objectiu comporta la identificació de personal que velava perquè aquest procés s'estigués duent correctament. En aquesta línia, utilitzant de forma generosa la línia traçada per Foucault (1979), identificarem com a agent a tots aquells subjectes o organismes que tingueren un paper en el desenvolupament de la correcció.

Foucault senyalava el director de la presó, el capellà, i a partir de segle XX, *tècnics* com els psiquiatres, psicòlegs o assistents socials que a partir d'un diagnòstic científic, influïen en el procés normativitzador. Seguint aquesta estela, nosaltres identifiquem com a agent, per un cantó, a sectors afins al catolicisme conservador, be sia a través de la figura del jurista Pere Armengol o els patronats

⁶⁴ Document C. (s.d.). Fons del Patronat de Ntra. Sra. de la Mercè. Arxivador 31 de l'ANC, p.1. Encara que no està datat, per les referències a mossèn Pedragosa i les seves obres, aquest document no pot ser anterior a 1910. Apareix a la bibliografia com a Document C.

religiosos, als que dediquem un ampli espai per tractar-se de fonts poc explorades pels historiadors. Per l'altre, al mateix estat de dret com a productor de lleis penals, juntament a les pràctiques psicològiques de Joaquim Fuster i Emili Mira. Per últim, dediquem un espai a parlar de la tipologia de delictes i presoners al qual anava dirigida la normativització.

4.2 L'obra de Pere Armengol i Cornet: La introducció del catolicisme i el mètode Bertillon a la presó Model

Tal i com hem vist en el darrer capítol, la presó Model de Barcelona fou una necessitat sentida per diverses institucions de la ciutat (Societat d'Amics del País, Ajuntament de Barcelona...), una petició que recollí el moviment de reforma penitenciària⁶⁵. La demanda penitenciària fou el resultat de diverses denúncies al voltant de les condicions d'higiene de la presó d'Amàlia, i de la necessitat d'apartar-la del centre del *barri xino* per la considerable manca de seguretat. D'aquesta manera, la nova institució penitenciària fou pensada i planificada des de la racionalització tant de l'espai com de la rehabilitació dels presoners.

El més important promotor d'aquesta racionalització penitenciària a Barcelona fou Pere Armengol i Cornet (Barcelona 1837-1896), jurista conservador catòlic i filantrop. Publicà diversos assajos sobre la delinqüència juvenil, la reincidència i la

⁶⁵ El moviment de reforma penitenciària es consolidà oficialment, al 1880, segons consta en el document de l'Arxiu Pere Armengol i Cornet (Document I,s.d; Document J, 1879-1896). El mateix Armengol en fou president d'honor i soci fundador. Pel que es dedueix en les missives, en formaven part destacades personalitats del món intel·lectual espanyol com Doña Concepción Arenal (1820-1893) o el Dr. Simarro (1851-1921). Vinculat al moviment krausista, el moviment de reforma penitenciària espanyol denunciava l'abandonament de les institucions penitenciàries per part de l'estat i, sobretot, proposaven una reforma racional de l'espai penitenciari amb un nou enfocament més humanitari i pedagògic cap als presoners.

reforma dels sistema penitenciari⁶⁶. Entre les novetats que Armengol proposà dins la nova concepció de l'espai penitenciari destacava el sistema cel·lular, que permetia la individualització del pres, i la planificació de diversos tallers per aprendre oficis⁶⁷. Abans de l'obertura de la Model, els presos comuns, els menors o els presos preventius a l'espera de judici, compartien i s'amuntegaven en cel·les comunes indistintament de la pena dictada. La incorporació d'un sistema cel·lular aconseguia l'aïllament del pres, una reivindicació llargament combatuda pel moviment reformista penitenciari.

D'aquesta manera, els reformistes creien que el presoner no es contagiaria dels hàbits delinqüencials, i al mateix temps, no es corrompia moralment. Els tallers, pretenien rehabilitar laboralment al pres i treure'l de la ociositat a la que estava sotmès dins dels murs. La finalitat última de tot plegat, allò en comú que preocupava a les diferents sensibilitats reformistes, més o menys conservadores, era el combat contra la reincidència (Document M, s.d.).

Armengol i Cornet, era un fervent catòlic, molt lligat a les institucions eclesiàstiques del país. Segons la historiadora Rosario Fontova (2010), Armengol i Cornet creia que només un ordre religiós podia regir les presons, i posava com a

⁶⁶ Entre la gran quantitat d'institucions i d'organismes que Pere Armengol presidí o en fou vocal, cal ressaltar la seva pertinença a la Societat Econòmica d'Amics del País, a l'Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques de París, a la DG delle Carceri d'Itàlia, entre d'altres. També formà part del comitè de 'The Howard Association', únic espanyol juntament amb el marquès de la Vega, institució que promovia els millors mètodes per al tractament de la criminalitat i la seva prevenció. Col·lega de Concepción Arenal, del Dr. Enrique Simancas amb el qui mantindrà correspondència sobre la instal·lació del sistema Bertillón, i del Dr. Rafel Salillas (1954-1923), fou soci fundador i secretari de l'Associació General per la Reforma Penitenciària (1880). Participà en revistes en qualitat d'expert penitenciari o jurista, com en la 'Revista de Disciplina Carcelària', 'La Voz de la Caridad' o els 'Actes dels Congressos sobre Antropologia Criminal', i fou director de 'El Criterio Católico' conjuntament amb Joaquim Rubió i Ors (1818-1899). Fervent catòlic, fou president honorari del Patronat de Ntra. Sra. De la Mercè (1888), soci del Patronat de St. Pedro Ad Vincula (1888) i, secretari de propaganda de l'Asociación de Católicos (1880) (Document H, 1882; Document K, 1848; Document M, s.d.).

⁶⁷ Els documents fundacionals de la presó parlen ja d'establir diversos tallers que permetessin acabar amb l'ociositat del pres i rehabilitar-los laboralment. També s'incorporà una escola i una biblioteca (Document H, 1882).

exemple la gestió que feien els germans de Sant Pere Ad Vincula de Marsella a l'Escola Municipal i l'Asil Duran (Fontova 2010, p.17). Armengol, fou vocal de la Junta de Presos Adults, organitzada per la Societat de Sant Vicenç de Paül (SSVP)⁶⁸.

Aquesta associació (SSVP), estigué present a la presó des del mateix any 1904, i s'encarregà de suplir a l'administració en l'aprovisionament de béns de primera necessitat als presoners. Pel que mostra la documentació del fons Pere Armengol i Cornet i del fons del Patronat de Ntra Sra de la Mercè, la SSVP a Catalunya tenia una gran vinculació amb l'ajuda als presoners i al moviment de reforma penitenciària, i part de la seva influència es mostrà en la configuració de la nova Presó Model de Barcelona. Aquesta vinculació penitenciària podia ser deguda, segurament, a la influència d'Armengol i Cornet en la seva vesant catalana (Document H, 1882).

Malgrat que la relació entre Armengol i Cornet i l'administració encarregada de la construcció de la presó Model, no van estar sempre d'acord, podem dir que la Model adoptà el criteri d'Armengol almenys en dues qüestions: la vinculació de les ordres religioses amb la presó i la utilització d'un sistema d'identificació més eficaç (Bonet Armengol, 1994).

En la primera qüestió, permetent que les ordres religioses i el sacerdot s'instal·lessin en les institucions penitenciàries no solament com a subsidiàries de

⁶⁸ La web de la Societat de San Vicens de Paül (www.famvin.org) és una organització caritativa catòlica laica dirigida per voluntaris. Fou fundada, entre d'altres, per Federico Ozanam (1813-1853), un dels teòrics de la democràcia cristiana. Adoptaren la figura de Sant Vicenç de Paül com a patró per ser-ne exemple de caritat i comprensió cristiana, i posaren en pràctica els seus postulats als carrers de París. A Espanya, va ser introduïda pel músic madrileny Santiago Masarnau Fernández amb el nom de conferències de la Sociedad de San Vicente de Paül, iniciant les seves activitats l'any 1849. Després d'un període d'inactivitat imposada per la revolució liberal de 1868, tornaren a iniciar les seves activitats l'any 1874, i fins a l'actualitat. Concepció Arenal encapçalà, l'any 1859, la secció femenina de les conferències de la SSVP.

material, també com a part de la reformació moral que, creia Armengol i Albó⁶⁹, necessitava el pres. Tenim poca informació, però, al voltant del sacerdot com a agent corrector de la Model. Al marge de les activitats que hem descrit en l'anterior capítol i que, bàsicament, consistien en la instrucció catòlica i a oficiar misses els diumenges, el sacerdot i els patronats de presos es complementaven mútuament en les funcions de moralització del pres. Ambdós agents restaven regulats en els reglaments de la presó Model (Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona, 1904) La diferència entre sacerdot i els visitadors dels patronats és que el sacerdot oficiava la missa i instruïa la doctrina catòlica als presos en conjunt, mentre que el perfil del visitador, com veurem més endavant, tenia una tasca més persuasiva i individualitzada en la moralització i correcció del reu.

En la segona qüestió, l'Estat també acabà adoptant el criteri del jurista entorn al registre dels penats. Armengol i Cornet estava molt preocupat per la identificació del presoner. Tal i com relata en el seu fons, es donaven casos en que un presoner canviava sovint d'identitat per no ser classificat com a reincident, apareixent en diversos registres de presons amb noms i dades diferents. La categoria de reincident suposava un agreujant en la pena del condemnat. És per aquest motiu, que Armengol fou partidari de la introducció del mètode Bertillon i del registre fotogràfic a la presó (Document J, 1879-1896)⁷⁰. La presó model obrí al 1904 amb una cambra antropomètrica, un metge i dos ajudants que

⁶⁹ Ramon Albó i Martí (1872-1955), fou un polític vinculat a la Lliga Regionalista, i advocat especialitzat en temes penitenciaris. Arribà a ser jutge i president del Tribunal tutelar de menors l'any 1922. Pel que fa la seva relació amb la Model, fou membre de la junta de presons que la gestionava – i dirigia en certes ocasions – propulsant i activant el paper dels patronats de presos, idea iniciada per Armengol. De conviccions fortament catòliques, escrigué una obra sobre la delinqüència infantil (1905) i dirigí la revista 'Aurora Social' (1907), des d'on defensava un sindicalisme d'arrels i valors catòlics (Moreu, 2005; Document F, 1907-1914).

⁷⁰ Al 1883, ja apareix un document amb el nom de "Reforma en el Registro Central de Penados y Proyecto Completo de Estadística Criminal y del Juicio Oral y Público" on s'explicita la necessitat d'agilitzar l'administració de justícia, la utilització de la estadística i de la fotografia en el registre penitenciari (Document J, 1879-1896). Hem estimat que el Document J, comprèn el període relatiu entre la formació del Moviment de Reforma Penitenciari i la mort d'Armengol.

s'encarregaven dels mesuraments.

Tot i parlar de mesures antropològiques, cal aclarir, però, que Armengol i Cornet era un fervent detractor de l'escola positivista italiana, l'antropologia criminal i les idees de l'home delinqüent de Lombroso així com de les teories darwinianes:

Eso de la Antropología ha entrado de moda, pero también ha alcanzado el ridículo, por obra y mano precisamente de los mismos antropólogos (...). Sencillamente, según los sabios antropólogos, ellos han descubierto que el hombre actual, no es obra de Diós, sino una degeneración del chimpancé, como han desplegado a todos los vientos, la bandera en que está escrito el mas estupendo credo que puede forjar la inteligencia humana. Los criminales no son criminales, son locos ó enfermos, que delinquen, que matan, que roban, que estafan, que violan, por efecto de su organización anormal, y por consiguiente son irresponsables (Armengol, 1892, p.828).

El que no acceptava Armengol era la utilització de proves antropomètriques que recolzessin la postura lombrosiana del delinqüent nat, perquè això suposava no sols negar la responsabilitat moral de l'individu sinó negar el lliure albir i anar en contra del dogma catòlic. Ara bé, Armengol fou conscient que calia usar una tècnica per bé que s'anomenés antropomètrica, capaç de solucionar el problema de la identificació del reu.

La Model adoptà un model de fitxes antropomètriques de les que tan sols disposem d'un parell de fotos de començaments de segle vint, en els arxius del TSJC, com veurem en el proper capítol, i d'algunes fitxes *fisiotècniques* cap al 1940. El fet de trobar diferent nomenclatura en el mesurament de les senyes físiques del delinqüent (fisiotècniques, antropomètriques, fisiognòmiques...), respon a la pluralitat de noms donat a la inspecció física del presoner on, per lo general, s'indica les senyes físiques (talla, color de pell, cabell...) i les senyes generals (ex; cara allargada, barba poblada, orelles regulars...). En algunes també les malalties que han patit i les seves vacunacions (Document G, s.d.).

4.3 Els patronats de presos que intervenen en la correcció de presos a la Model (1904-1931)

No es fàcil trobar estudis que enfoquin el tema dels patronats de presos a l'estat espanyol i les seves relacions amb el poder vigent, com tampoc es troben estudis sobre la implantació d'aquest model a llatinoamèrica. De fet, certa historiografia actual ha denunciat de forma clamorosa aquest buit entre els historiadors, per bé que han començat a aparèixer certs estudis que aborden el tema dels patronats de presos tant a Espanya com a l'Argentina (Nuñez, 2008). Aquests treballs afirmen que, a finals del segle XIX i principis del segle XX, aparegueren a Espanya els patronats de presos, organitzacions que amb diferents denominacions i formes d'organització s'estendrien tant a Europa com al continent americà. Segons Nuñez (2008), els primers patronats, d'origen francòfon, responien primordialment a les finalitats de reinserció social del pres i la prevenció de la reincidència.

Es molt probable que el primer patronat d'aquestes característiques naixés a Barcelona i que la seva institucionalització s'estengués després a la resta de l'estat espanyol. L'afirmació es basa en el discurs inaugural que feu Ramon Albó (1904) on citava que els patronats eren exclusius de Barcelona, i en la nota transcrita en el llibret d'actes de la presó Model de Barcelona. En aquest llibret, Albó proposà al Director General de Presons la seva idea-projecte d'establir alguns patronats de lliberts a Madrid (Document F, 1907-1914).

Sigui com sigui, els patronats espanyols s'articularen al voltant de les grans presons de les ciutats més poblades, adoptant els estàndards dels patronats estrangers de condemnats i lliberts. Aquests estàndards recolzaven la seva tasca en; primerament, la pràctica de la caritat cristiana vers al reu. Segonament, la lluita contra l'estigmatització social del pres i les seves famílies, i, tercerament, la

promoció dels valors cristians. A Barcelona, aquests patronats s'anaren vertebrant a partir dels estatuts generals del 'Patronat de Penats', una mena d'organització fundacional, promoguda per Pere Armengol i Cornet, que posà les bases dels futurs patronats entorn a la Model (Document I, s.d.):

Aquest document fundacional que marcava la base de futures associacions estimulà la naixença de diversos patronats a finals del segle dinou i principis del vint, com el *Patronato de Presos Adultos Pobres de Sant Vicente de Paul* (1889), *Patronato de Libertos y Infancia Abandonada* (1910) o el *Patronato de Libertos y Presos* (1916), per posar alguns exemples⁷¹. Tots ells lligats estretament a la missió evangelitzadora del pres i en la propagació social dels valors cristians de l'església catòlica apostòlica romana (Document I, s.d.; Estatutos del PLIA, 1910).

Altrament la junta de presons, consells administratius que regien la institució penitenciària, responia directament del Ministerio de Gracia y Justicia. Un dels objectius d'aquesta junta fou, precisament, la promoció i creació de patronats amb diferents finalitats. El Patronat de Libertos y de la Infancia abandonada (1910), per exemple, fou constituïda a iniciativa de la Junta de presons per tal de satisfer les carències de lliberts i sobretot, nens abandonats després del seu pas per la presó. D'aquesta manera es pot afirmar, que la creació de patronats respongué a la debilitat estatal de cobrir les necessitats de tots els presoners, lliberts i menors que poblaven les presons a l'Estat Espanyol (Document I, s.d.).

⁷¹ El Patronat de Presos de Barcelona te les seves arrels en una sèrie de voluntaris que participaven de la mà de Don Pedro Vilardaga i Santandreu, conegut popularment com el senyor Pere, en tasques de caritat als presos de la presó de la Reina Amàlia. A partir de desembre de 1889, aquesta mena d'associació de voluntaris acabà agregant-se a la Societat de Sant Vicente de Paül amb el nom de Patronat de Presos Adults Pobres. Aquest patronat neix amb un sentit benèfic, proveir els presos de la presó Amàlia de productes de primera necessitat però també d'un cert sentit filantròpic al considerar que moltes vegades el pres era el resultat de la mateixa societat. Neix també suportada per la endèmica crítica a les institucions penitenciàries que es fan des de molts fronts, i que troba un semblant en els patronats estrangers de condemnats i lliberts, sobretot de països francòfons: Bèlgica, Suïssa i França (Document I, s.d.).

4.3.1 Com es regien els patronats?

A banda dels estatuts del *Patronat de Penats*, que, com s'ha mencionat, posava les bases organitzatives de futurs patronats de presos, existien dos Real Decrets que mostren la vinculació amb l'Estat (Document I, s.d.). El primer, en l'article 6é del Real Decret del 22 de maig de 1899, anomenaven qui formava part de la direcció del patronat.

Constituïa el directori dels patronats; els vocals de la sala de govern de l'Audiència Territorial, el president de la Diputació Provincial, l'alcalde de la ciutat, el degà del Col·legi d'Advocats, el cura de més edat, un individu relacionat amb la regió cardenalícia, un soci de l'Acadèmia de Jurisprudència, una altre de la Sociedad de Amigos del País, un altre per la Junta Provincial de Beneficència. A part de: un metge, dos vocals de lliure elecció del Ministeri, el director de la presó, el director general del Patronat, les persones que aportessin donatius.

En formaven part en un rang inferior; els protectors que aportessin una quantitat superior a les 100 pessetes anuals, els subscriptors de les revistes que editaven els patronats i els visitadors de presos i lliberts. Es podia donar el cas que un mateix individu, per exemple, el director de la presó Model, podia ser membre tant d'una Junta de Patronat com de la Junta Local de Presons⁷².

⁷² Per acabar d'adobar la dificultat que comporta l'estudi de diferents patronatges i els seus camps o àrees d'acció, els poders de les juntes i dels patronats s'aniran ampliant, reduint o modificant-se segons les circumstàncies polítiques i la reorganització política del període en qüestió, que no oblidem, en algunes ocasions va ser complexa i densa. Ricardo Mur, per exemple, director de la presó Model, durant bona part dels anys deu, presentà la seva dimissió en una carta del 16 de gener de 1919 al sentir el seu càrrec incompatible o submís als poders de la junta local. "Ante la absoluta y completa absorción de facultades de la Junta de Patronato" (Document F, 1907-1914).

4.3.2 Principals vies de finançament dels patronats de presos

El finançament dels patronats es feia, principalment, a través de quatre vies⁷³: En primer lloc, mitjançant el subsidi: el patronat comptava amb una subvenció de la Junta Local de Prisiones, i una altre per part de la Diputació Provincial. En segon lloc, mitjançant l'aportació dels seus socis a través de col·lectes, i de subscripcions a revistes de caire catòlic que editaven els mateixos patronats⁷⁴.

Una tercera font d'ingrés anunciada en els estatuts de diversos patronats fou a través del salari dels lliberts si el lloc de treball s'havia aconseguit a través dels contactes del patronat⁷⁵. Tanmateix, en la documentació trobada es parla més del patronat com a prestadors de diners que com a recaptador del treball del llibert. Amb tot, és plausible que existís una remesa del salari del llibert com a contraprestació del servei realitzat pel patronat.

Una quarta via de recaptació fou a través de les donacions i d'obres caritatives de ciutadans o institucions sense vinculació directe amb els patronats. En aquest quart cas, la documentació trobada en alguns diaris de l'època, mostren la persistència dels patronats en donar-se a conèixer com un patronat al servei de la pau social, no pas del criminal. En aquest aspecte, l'informe fundacional del Patronat (Document I, s.d.), se'ns rebel·len algunes de les claus que sustenten i

⁷³ Malgrat la documentació que s'ha recollit que parla del finançament del patronat pertany principalment al Patronat de Sant Vicens de Paül, els altres patronats compartien almenys una part important de la seva subsistència.

⁷⁴ Citem com a exemple 'La Redención. Seminario para los reclusos y sus familias' o 'La voz de la Caridad'. Ambdues apareixen vinculades a l'orde de Sant Vicenç de Paül (Document N, 1916).

⁷⁵ En l'informe del Patronat de Penats (Document I, s.d.) es fa referència a la llei de 1829 on s'establia que el llibert se li conferís una mena de caixa d'estalvis que li seria lliurada al seu domicili un cop alliberat perquè pogués fer-se valer. Al mateix temps, en la carta fundacional del Patronat de Penats es suggereix que aquesta capsa s'hauria d'administrar lentament, en funció del seu comportament. D'aquesta manera, s'aconseguiria un 'estímul' per la seva moralitat.

expliquen aquesta distinció.

L'informe incideix en el que anomena *deber de conservación* i que relaciona amb el fet de procurar el sosteniment dels lliberts per garantir la pau social. "Se trata de dar a la sociedad medios energéticos de conservación propia, de tranquilidad interior, de seguridad personal y de reposo en las familias"(Document I, s.d.), ja que sense el paraigües de l'obra social del patronat, els lliberts podrien reincidir en el mal, o, com es desprèn a partir del 1910 i 1911, aquests presoners alliberats podien ser seduïts per altres ideologies engronsant, tal i com cita el mateix document, "les masses enemigues" (Document B, 1911).

En els següents apartats tractarem els patronats religiosos que han deixat un registre més important de la gestió i evangelització realitzada a la presó Model fins a l'inici de la guerra civil espanyola.

4.3.3 Patronat de Presos i Lliberts (1916)

Segons l'expedient (Document N, 1916), aquest patronat tenia, com a objectiu primordial, disminuir la freqüència de delictes operant sobre la reincidència. Per aconseguir tal propòsit cerciorava la seva acció a la rehabilitació dels delinqüents juvenils i infantils. Segons aquest patronat, i basant-se en *criteris estadístics i científics*, l'objectiu de disminuir el percentatge de reincidència del pres, estimat en més del 80% del total de presos, radicava en una profunda correcció del pres juvenil i passava per evitar: "el ingreso repetido de muchachos que sin pasar de los veinte años llevan ya ocho, diez o más causas por un mismo delito" (Document N, 1916)⁷⁶. A l'objectiu de reduir la reincidència, a més, es lligà la

⁷⁶ El document es refereix a un tipus de delinqüent comú juvenil, que entrava i sortia de la presó pels delictes de furt o robatori.

necessitat de reduir els costos de les presons, en un moment on les institucions penitenciàries no podien sufragar totes les despeses de manteniment.

D'aquesta manera, el patronat es centrà particularment en dues línies de programació:

- 1) Millorar els costums públics i un augment del sentit moral, perquè la seva degradació suposava l'elevació de la delinqüència.
- 2) Protegir, millorar i regenerar aquells *desgraciats* predisposats al delictes "sea por las condiciones de su nacimiento, por anormalidad, por indigencia" (Document N, 1916).

El procediment, a priori molt teòric, en la consecució d'aquests fins també tenia una metodologia eminentment pràctica. La seva funció començaria quan el menor delinqüent es trobés en presó preventiva⁷⁷. En aquest cas, el patronat posava en marxa una gestió per assessorar al jove i gestionar el sumari ràpidament, ja que ser dins de la presó constituïa una de les causes de corrupció més freqüents del jove, en entrar amb contacte amb professionals del delictes.

Cal aclarir, que l'àmbit d'actuació del Patronat de Presos i Lliberts volia concentrar-se en el període post carcerari, fent-se tutor del jove, traslladant-lo a un *dipòsit d'observació* fins que es resolgués el seu destí definitiu. En aquest dipòsit el Patronat s'encarregaria d'avaluar al jove decidint si era o no propici que

⁷⁷ El Patronat criticava la duresa d'algunes mesures cautelars, en referència, per exemple, al delictes d'estafa que requeia en certs joves per viatjar sense bitllet que els obligava, de vegades, a passar diversos mesos a la presó i fins a un any. Les mateixes fonts ens informen que si bé la proporció de nens a la presó, a partir de 9 anys, disminuï (any 1876, promig de 57 nens ingressats al dia) encara s'empresonaven a nens i adolescents quan s'obrí la presó Model (Document N, 1916).

el llibert tornés amb la seva família. És a dir, abans de deixar lliure el jove delinqüent, inspeccionaven el seu entorn social. Si la família era considerada digne, se li podia donar una retribució indirecta per ajudar-lo en la seva manutenció. Si, per contra, consideraven que no hi havia un ambient propici o directament no disposava de família, seria lliurat a institucions com l'Asil Duran, la colònia de Plegamans o en casa de famílies. Per fer això: "el expediente iniciado con la detención no debería cerrarse hasta que se tuvieses la seguridad moral por la pérdida completa del liberto o por su completa rehabilitación" (Documento N, 1916).

4.3.4 Patronato de Libertos y de la Infancia Abandonada (PLIA), (1910)

La constitució i objectius d'aquest patronat queden establerts i ben definits en els seus estatuts de 1910. En ells, asseguren que l'objecte del nou patronat era: "acoger bajo su protección moral y material a los libertos (...) facilitarles los medios necesarios para su completa regeneración" (Estatutos del PLIA, 1910), des de la seva sortida a la presó fins que poguessin subsistir per ells mateixos.

Com a novetat que distingeix aquest patronat, és que, com a organització caritativa que donava empara als joves *trinxeraires*⁷⁸ "a fin de preservarles del vicio", concebia també exigir responsabilitats legals als pares o tutors que haguessin abandonat als menors, i, en la mateixa línia, amparar-los als tribunals sempre i quan fossin menors de 15 anys.

⁷⁸ *Trinxeraires* era el nom popular com es coneixien els joves delinqüents, i que per ho general, els descrivien com una *associació* de joves erràtics, de 9 a 18 anys, que malvivien cometent petits furtus o lligats a la prostitució. Un exemple descriptiu el podem trobar a les pàgines de la *Revista de los Tribunales* (Mañé i Flaquer, 1895, octubre 18).

Per a la realització de tal fi, el patronat pensava disposar en la mesura que els seus recursos ho permetessin:

- Un *alberg provisional* pels lliberts, una casa de treball on aprendre un ofici industrial i una *granja agrícola*, per aquells altres que volguessin dedicar-se a tasques relacionades amb el camp.
- Una *casa d'observació i correcció*, sense perjudici d'usar-ne d'altres ja existents a Barcelona, així com una *granja-escola* pels que volguessin desenvolupar-se en tasques agrícoles. Una *casa de família* per tots els altres que no disposessin de plaça en cases de correcció o asils.

Advertim com granja agrícola i granja-escola eren diferenciades segons l'edat dels menors, destinant la granja-escola als menors en edat d'escolarització, i la granja-agrícola als menors en edat no obligatòria.

4.3.5 Altres formacions religioses: Companyia de Jesús

Amb el títol prou explícit de *Puntos esenciales y consideraciones sobre la importancia de la institución, que de hecho ya actua, pero que se trata de organizar debidamente a fin de obtener el mayor rendimiento posible en su labor de regeneración de presos y libertos, mediante su cristianización y alivio de necesidades materiales*, es presentà una mena d'estatut, amb els objectius de la formació religiosa, que sembla tenir una vinculació amb la companyia de Jesús⁷⁹. Com les restants ordes, aquesta formació o patronat, concep com una oportunitat la reclusió del pres en un espai penitenciari on la normativa d'aïllament permet el control del comportament del reu. També una predisposició més propícia per la tasca d'evangelització. Aquesta evangelització concebia, en concordança amb les

⁷⁹ La companyia de Jesús fou una de les dues ordes religioses, juntament amb els mercedaris, més antigues a Barcelona. Realitzaven tradicionalment tasques de suport i caritat vers el pres (Document C, s.d, p.1-5.).

restants ordres que s'han vist, un important valor a la defensa social.

debo decir que nuestras gestiones no se circunscriben a realizar una obra de misericordia (...) sino que el resultado práctico eminentemente religiosos-social (...) tiene su prólogo y desarrollo en las funciones educativas, culturales y caritativas (Document C, s.d., p.1).

El document mostra com l'estructura complexa i detallada d'aquesta ordre resta dividida entre l'acció interna i l'acció externa. En l'interna, l'acció dins de la presó, es descriuen tres seccions; la part jurídica té com a objecte activar la causa i influir directa o indirectament en l'Audiència Provincial, i en d'altres organismes jurídics. Es pretenia gestionar commutacions o rebaixar penes: "y en casos graves, (de sentència de mort) inclinar el ánimo de los jueces á la benevolencia" (Document C, s.d., p.2). És interessant subratllar com aquesta orde té un sentit pràctic i comú de les causes judicials, quan descriu que en aquesta acció jurídica caldrà neutralitzar les desigualtats que es produïen en la justícia:

Si la justícia humana es falible y sujeta, desgraciadamente, en algunos casos á la influencia política y á la presión del dinero, á nosotros nos corresponde neutralizar con nuestro apoyo, con nuestros consejos y con nuestra ayuda moral y material, esas fuerzas (Document C, s.d., p.2).

És interessant notar com aquesta orde intentà canalitzar aquest objectiu, traçant una autèntica xarxa d'influències que predisposarien favorablement al reu:

De lo dicho se deduce la necesidad de contar con elementos sobrados ó cuando menos con los indispensables para el éxito de nuestras gestiones; con cooperados y auxiliares; con personas de influencia; con abogados y estudiantes de derecho (Document C, s.d., p.3) (les cursives són meves, en l'original són majúscules).

La xarxa nombrava a professors d'universitat de les facultats de dret, com el Dr. Fàbregas, que subministrarien a aquells alumnes més aptes per guanyar casos

interessants per la companyia de Jesús.

Una altre de les seccions descrites és l'educativa. En aquest camp, l'autor anònim de l'informe es mostra totalment convençut en poder fer una autèntica reformulació del pres. La certesa es basava en el número d'hores que el reu havia d'estar tancat a la cel·la, vint-i-una, segons el document. Aquest fet propiciava, segons l'autor, que el pres agrairia rebre formació educativa religiosa o conferències instructives que el distraguessin. Al marge del número d'hores destinades a l'educació del reu, l'objectiu primordial que cercava la instrucció era fer interioritzar al reu l'amor al treball, la cultura i *la il·lustració* (Document C, s.d.).

Per últim, dins la secció caritativa, l'autor es mostra partidari de millorar l'alimentació del pres i abastir-lo amb peces de primera necessitat, "hoy en dia, deficientísimo". Aquesta caritat, però, és el resultat d'un premi: "Ello, aunque ocultamente y bajo mano, constituirá el premio al esfuerzo individual del preso en el cumplimiento del reglamento y de los preceptos de la ley moral" (Document C, s.d., p.3). És a dir, *el premi* explicita com l'obtenció de bens de primera necessitat per part del reu estava condicionada a deixar-se evangelitzar. És interessant ressaltar com es vol lliurar el material al pres "ocultamente y bajo mano", en un clar exercici on s'evidencia la naturalesa d'aquesta relació. En aquesta línia, s'han mostrat documents, inclús reglaments, que senyalaven com el lliurament de material cap als presoners era habitual i permès entre les ordes religioses, suplint així una carència de l'estat (Document B, 1904-1931). Amb la descripció del procediment que relata aquest document es pot fàcilment interpretar que el visitador, aprofitava la situació de dependència física i emocional del pres, en favor d'una millor predisposició. El mateix autor del document, sembla fins i tot ironitzar amb el poder que comportava l'adquisició i lliurament de material caritatiu al pres, en un afegitó on explicita que: "una sencilla cajetilla de cigarrillos obraría el milagro" (Document C, s.d., p.3).

Al marge de l'acció dins de la presó, el document també descriu l'acció hipotètica que la companyia religiosa havia de realitzar fora dels murs de la presó, i que bàsicament era una tasca que corresponia fer als visitadors externs. Dividits per gènere, l'acció dels visitadors de sexe masculí es dirigia a la família dels reus, comunament situats als barris de barraques, descrits com a perillous, mentre que reservava una secció femenina per la confecció de vestuari i de la demanda de subscripcions i donatius per als presos i les seves famílies. Aquestes accions externes, havien de comptar amb una sèrie d'infraestructures de suport al visitador. La més important descrita era una casa o local amb habitacions per unes 25 persones destinades als lliberts, prudencialment seleccionats, que al sortir de la presó no poguessin o tinguessin casa, ni mitjans de subsistència o cultura moral: "para disfrutar impúnemente de la libertad" (Document C, s.d., p.4). Queda palès per les constants referències dins del document, que aquestes accions s'inspiraven en l'acció de mossèn Pedragosa. Pedragosa (1872-1957) fou capella de la presó provincial de Barcelona a principis del segle XX. La seva acció apostòlica i de caritat no només tingué com a centre els presoners i les seves famílies, sinó el món obrer en general (Josep Pedragosa Monclús, 2012).

Interessa també ressaltar com l'autor del document es mostrava preocupat pel grau de competència entre institucions, patronatges i poders públics. L'assumpte no resulta particularment estrany si tenim en compte l'entramat de patronatges que es dedicaven a la figura del pres i a les seves famílies. L'autor del document, anònim, hi respon amb clau apostòlica citant *l'emulació*. L'emulació, terme que en el món catòlic significa 'guanyar ànimes per Crist', és a dir, convertir els no creients a la fe catòlica, no podia tenir competència entre patronats. Sobretot perquè l'emulació era vist com un acte caritatiu amb una finalitat social: "la caridad hace y hará algo parecido a lo que realiza la ciencia cuando convierta en medicina el veneno" (Document C, s.d., p.3).

4.3.6 El Patronat de Presos Adults de Sant Vicens de Paul (1889)

Malgrat que disposem dels documents citats que mostren que els patronats religiosos descrits anteriorment tenien el context penitenciari com un dels seus objectius, el cert és que només el patronat paulista disposa fins ara d'una àmplia documentació que permet analitzar i descriure les actuacions reals i acreditades que aquest patronat feu en el context penitenciari de la Model.

L'acció del Patronat de Presos Adults es relata a través de les seves memòries, transcrites en una sèrie de fulletons publicats des de 1904 a 1931, i que nosaltres hem indexat en el *Document B*. En elles es menciona, promptament, com les noves disposicions de la Presó Model oferien la possibilitat pragmàtica de rehabilitar els reclusos basant-se en preceptes científics, vist des d'una òptica religiosa: "Trasladados los presos (...) a la Cárcel Modelo, la Obra del Patronato de Presos puede emplear con más resultados prácticos los medios de moralización y de reeducación sociológica" (Document B, 1904).

Amb la reclusió individualitzada dels presoners que: "aislados del mundo exterior, no tiene otro remedio que reconcentrarse en sí mismo, reflexionar sobre su conducta pasada" (Document B, 1905), els socis del patronat, podien accedir a les cel·les i establir el que ells anomenaven una *relació d'amistat*, que consistia en: "tratarle con más intimidad y confianza, escudriñar sus sentimientos y comprender más claramente su estado psicológico" (Document B, 1905). D'aquesta manera, els socis visitadors podien inspeccionar la personalitat del presoner a través: "de estudiar individualmente la fisonomía moral de los reclusos" (Document B, 1912).

Certament, el Patronat de Presos Adults de l'ordre de SSVP és, de tots els patronats, qui més ajuda material destil·là al reclús. Aportava des d'espardenyes, camises, llençols, roba íntima, fins a ulleres, sabates ortopèdiques i material

mèdic, xocolata, tabac i un llarg etcètera que descriurà minuciosament en nombre i quantitat en la seva memòria anual. Aquesta memòria anava dirigida principalment als seus subscriptors i socis del patronat (Document B, 1904-1931).

La donació de béns dels paulistes no es cerciorava tant sols a la presó, sinó que arribava a les famílies del reclús en forma de subministrament per la casa, material educatiu pels nens o vestits per fer la comunió. D'aquesta manera, tal i com relaten ells mateixos, l'aptitud del reclús canviava tornant-se més afable. No queda clar en la documentació de l'arxiu, si aquesta donació de béns als presos i a les seves famílies, era una tasca exclusiva del patronat, cedit per l'administració de la presó. En tot cas, creiem que constituïa una porta d'entrada per realitzar l'evangelització dels presoners i de les seves famílies d'una forma pròxima a la subordinació.

És difícil dictaminar si aquesta evangelització, realitzada majoritàriament per creients laics, era o no efectiva. En una carta oberta al diari 'La Opinió' del 15 d'agost de 1931, l'autor de la missiva, que escriu amb el pseudònim 'G', relata el seu pas pel presidi: "nosaltres que som barcelonins, i a més hem estat a la presó, sabem que l'acció del famós patronat és totalment negligible" (G, 1931, agost 15).

Aquells senyors -continua G - amb excepcions escasses, no feien altra cosa que venir a la presó els diumenges al migdia molt mudadets, donant un parell d'espardenyes o una samarreta ordinària (...) a qualsevol quinzinari degenerat que se les tornava a vendre de seguida per tal de comprar tabac (...). Quant als dirigents polítics, s'hi acostaren ben poc, no sé si perquè els fèiem por o bé perquè no els semblàvem massa dignes de llur atenció o prou dòcils a llurs intencions (G, 1931, agost 15).

Sembla força clar que, almenys a partir de la dècada dels anys 30, el comportament o la ideologia del pres no estava sota control del visitador ni del Patronat de Presos Adults, i per tant, també sembla plausible que el material subministrat a la presó Model no depenia exclusivament del dictamen del visitador, ni del grau de religiositat del pres. Amb tot, queda espai per pensar que

aquestes relacions fluctuaren ambivalentment segons l'estructura de poder que regí la Model, i el grau de religiositat del presoner.

L'acció dels patronats canviava segons el subjecte jurídic: mentre el llibert i el pres comú havien de demanar voluntàriament l'ajut del patronat, iniciant-se una investigació encapçalada per la figura del visitador: "a fin de cerciorarse de si son merecedores de dicha protección" (Document B, 1904). En el cas dels nens abandonats o trinxeraires, s'actuava mitjançant la col·laboració de la mateixa diligència judicial.

La figura del visitador és clau per entendre com es realitzava l'acció del patronat paulista, i un punt en comú de tots els altres patronats que operaven fora de la presó. Tots, en línies generals parlen de: "hombres de buena voluntad dispuestos al sacrificio (...) de apostolado cerca de los presos" (Document B, 1904-1931). És plausible pensar que la figura del visitador era la vessant pràctica sobre el que giraven l'existència dels patronats, malgrat que en realitat, en els estatuts, perdien importància jeràrquica enfront del directori principal que conformava el patronat.

D'altre banda, el visitador, voluntaris i socis dels patronats, eren entrenats per la causa apostòlica. En dona fe les memòries anuals del Patronato de Presos Adultos on esmentava el perill d'engany que els presoners poguessin hipòcritament acostar-se a la fe per tal d'obtenir només els béns materials. El Patronat de Penats respongué que això era difícil que es produís perquè hi havia una observació meticulosa i un seguiment en l'historial del pres que feia poc probable el fingiment del procés de regeneració. En tot cas corresponia al visitador: "practicar las investigaciones convenientes a fin de cerciorar-se de si son merecedores de dicha protección" (Estatutos del PLIA, 1910).

A banda d'això, aquest procediment anava acompanyat gairebé sempre, del

lliurament de propaganda, material literari per adoctrinar al pres en absència del visitador i de béns de primera necessitat:

Dejémosle variado material literario que dentro de la más pura ortodoxia, en forma siempre amena y al alcance de su mentalidad, vaya lenta y progresivamente infiltrando consejos de la más sana moral" y "a la par que de solaz y entretenimiento, sirvan para inculcarles o recordarles salvadores principios en el orden social o religiosos (Document B, 1910 i 1912).

En aquest punt, volem remarcar la importància que tingué la lectura dins la presó. El denominador comú del material propagandístic era la temàtica sobre moral cristiana. Fulletons com 'La Redención: seminario para los reclusos y sus familias' o 'El amigo de los presos', reforçaven els valors tradicionals, anticomunistes i antirevolucionaris: "Además del evangelio, y de la historia del santo del día, contiene un trabajo sociológico, que en forma epistolar, tiende a moralizarles y á hacerles aptos para la rehabilitación en el seno de la sociedad" (Document B, 1904). Com a promig, segons dades de la memòria del patronat, en un any podien arribar a repartir entre 10 i 15 mil periòdics i entre 500 a 800 catequesis, fulletons de sana lectura i calendaris de Sant Vicens de Paül. El repartiment d'aquesta propaganda moralista és cabdal: "Se comprenderá la fruición con que leen, ya que es el único aliciente para mitigar su tedio" (Document B, 1910;1912; 1914). Aquesta faceta propagandística, a més, venia reforçada per la biblioteca de la presó Model, a mans d'un capellà. Com s'estipulava en el reglament de la mateixa biblioteca:

Los libros seran prestados a aquellos reclusos que por su conducta merezcan ese elemento de instrucción o de puro recreo y pasatiempo, a juicio del capellan encargado de la biblioteca, que se informará previamente de las condiciones del que solicite las obras (Document E, 1907-1912)⁸⁰.

⁸⁰ Art.III del Reglament de la Biblioteca a la caixa 49 de l'arxiu del TSJC. Una revisió de l'inventari i catàleg de la biblioteca de la Presó Model entre 1907 i 1912, ens proporcionen les següents dades; la gran majoria de llibres, entorn a uns 200, eren religiosos; la Santa Biblia, Historia Sagrada, Fundamentos de la Fe...etc. Altres

En aquesta línia, s'ha de mencionar una altre particularitat entorn el control de la lectura a la Model. Entre 1907 i 1908, 'l'Associació de Lectura Catalana', una associació vinculada al moviment catalanista de l'esbart dansaire, intentà donar una sèrie de sessions de lectures dirigides als presos. No obstant, la junta ho desestimà, sense justificar el perquè (Document F, 1907-1914).

Aquesta decisió reforça la visió que les ordres religioses en complicitat amb la junta, volien controlar el tema de la lectura, sense interferències, atès que pensaven que era un eina de correcció del delinqüent. El caràcter popular de l'entitat catalana podria haver aixecat suspicàcies en el sí de la junta de la presó, fins a menystenir la seva participació a la Model.

4.3.7 El 'judici' dels patronats: el pres corregible i l'incorregible

En el document dels patronats religiosos de la Model que fan referència a la classificació dels delinqüents (Document I, s.d), sovint ens trobem que el presoner havia d'estar classificat amb el terme *pres corregible* o *pres incorregible*. A tal efecte, com hem mostrat anteriorment, es creà la figura del visitador, voluntaris instruïts pel patronat a qui corresponia fer-ne la distinció. Malgrat tot, el document no aprofundeixen gaire sobre com el visitador hauria de fer la classificació. Tan sols argumenta que mentre el presoner corregible havia de ser tractat com un

llibres estaven relacionats amb la vida natural, guies i monografies de viatges (La gallina, Las cabras, Monografia del tigre, Animales útiles o dañinos, Las Civilizaciones de la Índia, Puerto Rico, Cuba...) Una secció important dedicada a la higiene en tots els sentits (Higiene Pública, Higiene del Matrimonio, Derroteros de la higiene, Cómo habeis de vivir, Deberes del hombre, La moral, Formación del caracter, Higiene de los alimentos...). Una petita secció jurídica on es podia trobar des de El delito y la pena, de Luis Proal, traduït per Armengol i Cornet, fins a l'Antropologie, de Francotte. Una secció variada de continguts educatius (Aritmética, Agricultura, Geografía, Química...) y finalment algunes obres literaries, la majoria de grans autors espanyols del segle d'or (Cervantes, Lope de Vega, Quevedo, Calderón...).

convalescent moral, l'incorregible s'havia de deixar a mans de l'estat, qui n'havia d'assumir la seva tutela, sense ser objecte de filantropia. Els incorregibles eren definits com:

Son los hombres a quienes no intimidan la boca de un fusil, ni la soledad de la celda, ni el peso de las condenas, ni los dolores de una paliza disciplinaria, ni los castigos todos de un sistema penal: Son gente llamada de bronce, que pueden apedillarse los chacales de la sociedad, fracción del género humano que parece maldita de Dios y de la cual todo debe temerse (...) La filantropía debe acallar sus indicaciones cuando se trata de hombres que se han hecho indignos de ello (Document I, s.d.).

Una possible explicació de la classificació d'incorregible, la podríem trobar a través de la preocupació manifesta dels patronats al voltant de la imatge d'indulgència que volien evitar cap al criminal, en especial, d'aquell pres reincident. En aquest sentit, els patronats són molt conscients que hi ha una part important de la societat i de la premsa de l'època molt conservadora, partidària d'imposar càstigs més severos en detriment d'una rehabilitació del condemnat.

D'aquesta manera s'evidenciaria, segons explica la historiadora Laurent Mucchielli (2013), que la reincidència era una veritable obsessió per molts correccionalistes, juristes i especialistes en les lleis. Any rere any, el percentatge de reincidents s'incrementava malgrat haver una repressió més dura i càstigs més severos (Armengol 1876; Albó 1904; Fuster, 1930). Mucchielli, argumenta que la idea del incorregible va ser molt estesa per alguns règims, sobretot en el breu programa polític (1879-1881) de Leon Gambetta⁸¹. El terme *incorregible* es feu popular a través de les crítiques fonamentades en una excessiva indulgència cap als reincidents, i reafirmades per les estadístiques que provaven el diagnòstic científic

⁸¹ Leon Gambetta (1838-1882), fou un polític francès, republicà que defensà, entre d'altres coses, el sufragi universal, la separació total entre església i estat, la supressió dels exèrcits permanents o dels monopolis comercials. Arribà a presidir l'Assemblea Nacional Francesa (1879-1881). Fou conegut per les seves idees radicals, anticlericals, i democràtiques (Cenerelli, 2003).

del criminal reincident (Mucchielli, 2013).

Es dóna el cas, que les mesures aprovades o debatudes pel règim francès al voltant del problema de la reincidència – i per tant, del denominat pres incorregible – coincideixen moltes vegades amb el debat penal sobre la deportació de presos a colònies d'ultramar que, a Catalunya, encapçalà Armengol. Partidaris i detractors de la mesura, posaven al centre de la discussió què calia fer amb el presoner que no podia ser corregit pel sistema. Tant el règim francès com l'espanyol, la deportació de presos reincidentes o classificats com a incorregibles, fou pensada com a una de les primeres solucions a l'alt índex de reincidència (Armengol, 1876; Mucchielli, 2013).

Segons Mucchielli (2013, pp.215-219), un dels punts de la disputa sobre la deportació penal passava perquè aquells presos incorregibles enviats a una penitenciària fora de territori continental complissin, un cop acabada la condemna, un període de temps igual de llarg que la condemna en la mateixa colònia. Segons autoritats com Césare Lombroso (1835-1909) o Alexandre Lacassagne (1843-1924), tots dos partidaris de la deportació, el confinament de presos a ultramar era econòmicament i científicament millor que la de l'empresonament cel·lular atès el cost que comportava l'aïllament individualitzat i el poc efecte que causava sobre la reincidència⁸² (Mucchielli, 2013). Armengol i Cornet (1878), que coneixia aquesta mesura, la cità en un document referent a l'ús i ubicació de les colònies agrícoles i penitenciàries espanyoles, juntament amb referències a d'altres colònies, com les colònies angleses de Botany-Bay.

⁸² Amb aquesta premissa, la llei del 12 de Maig de 1885, coneguda com a 'lleï de transportament dels incorregibles', permeté la sortida de França de 4.000 presos incorregibles cap a les colònies franceses, principalment, cap a Algèria (Document J, 1879-1896).

En el cas espanyol, el debat de la deportació també tingué partidaris i detractors. Autors com Burillo (2011) argumenten que Armengol no fou partidari de la deportació penitenciària. Això no és del tot correcte. El pensament d'Armengol i Cornet és força ambivalent en aquest aspecte. De la mateixa manera que criticà la idea d'establiments penals a Guinea o a les illes Marianes, entre d'altres raons, per ser massa llunyanes, convidava a fer un estudi de granges agrícoles a Cuba o Puerto Rico (Armengol, 1878). El jurista català enumerà un llistat d'avantatges en l'enviament del pres a les colònies, com l'autoabastament, una millor reeducació moral i física o una més fàcil instrucció del pres. Defensava, però, que l'emigració forçosa no fos destinada en aquells llocs on el clima perjudiqués la salut del reu, referint-se bàsicament, als climes tropicals.

Aquest debat entorn a la deportació penal o *emigració*, segons el terme escollit per molts defensors de la mesura penal, es donà a Espanya sobretot a raó d'un concurs promogut per la Real Acadèmia de Ciències Polítiques i Morals amb la deportació com a tema principal. Armengol hi participà amb memòria titulada '¿A las islas Marianas o al Golfo de Guinea?' enduent-se un premi de consolació. El primer premi, però, fou per Concepción Arenal, detractora de la mesura penal per raons humanitàries (Burillo, 2011; Armengol, 1878; Document J, 1879-1896).

A nivell legislatiu, a l'Estat Espanyol, existien clares referències a les colònies penals, prova que el debat mai acabà de tancar-se. En el codi penal de 1929 i el de 1933, per exemple, es podien trobar diversos establiments penals situats a Guinea, o a les illes de Hierro i Lanzarote (Jiménez de Asúa, 1934; Rodríguez Dranguet, 1935). Més enllà d'Espanya, les pròpies excolònies espanyoles d'ultramar, Colòmbia o Mèxic, utilitzaven també la reclusió dels presos considerats incorregibles en penals allunyats del territori nacional, cas per exemple de la colònia penal de las Islas Marías a Mèxic o el de Isla Prisión Gorgona, situada a Colòmbia (Huertas-Díaz, Layda i Malaver, 2011).

Tanmateix, segons Mucchielli, (2013), algunes veus crítiques al sistema de deportació, començaren a qüestionar el confinament de reus argumentant que no hi havia a penes efectes estadístics sobre la reincidència. Molts dels criminals que tornaven del seu confinament, tornaven a delinquir. A conseqüència d'aquesta controvèrsia que posava altre cop el presoner incorregible en el punt de mira, es començaren a postular una sèrie de mesures encaminades a eliminar físicament al delinqüent no reformable. A França, per exemple, es començà a acceptar la pena de mort com a única sortida viable al incorregible (Mucchielli, 2013). Mesura que, segons Foucault (1979), es donà quan el classificat de pres incorregible no assolía la reforma rebuda a través del càstig disciplinari per respectar un ordre artificial, però també un ordre natural.

El debat sobre la pena capital no fou una polèmica menor. Com relata Mucchielli (2013), fou més aviat una polèmica agressiva i polaritzada. Als detractors de la pena de mort, com el mateix Gabriel Tarde⁸³(1843-1904), se'ls anomenà despectivament *sentimentalistes* per posicionar-se a favor de posicions més humanitaristes. El debat, en el que participà el mateix Lombroso, es centrà en la millor manera de matar al delinqüent sense que aquest patís dolor. Així, segons Mucchielli (2013), la guillotina francesa, considerada un mètode cruel, fou reemplaçada parcialment per l'electrocució a partir de 1890⁸⁴. A Espanya, com hem vist en el quadre de Ramon Casas (1894), existí el garrot vil, que restà operatiu fins al 1974. A Catalunya, aquest mateix sistema tingué una variant més *refinada*: un petit punxó de ferro que destrossava les vèrtebres cervicals.

⁸³ Tarde, fou director d'Estadística Criminal del Ministeri de Justícia de París. Sociòleg, arribà a ser director dels Arxius d'antropologia criminal fundat per Lacassagne (Mucchielli, 2013).

⁸⁴ Cal advertir que altres fonts marquen que la guillotina es continuà utilitzant almenys en 19 casos més durant la V República Francesa (1940-1981), l'últim dels quals fou al 1977. No fou legalment abolida fins al 1978, tres anys abans de ser abolida la pena de mort (Pena de muerte en Francia, s.d.)

El debat de la pena capital i la seva funció sobre els delinqüents incorregibles també estigué present a la societat espanyola. En el cas concret de la Model, els agents que operaven en la correcció del pres no foren partidaris de la pena de mort. En el cas d'Armengol (1878; 1892, gener 2) mostrà la seva disconformitat a la pena de mort per raons religioses i humanitàries. El cas dels patronats de presos (Document I, s.d.) i de Fuster (1931b) convergiren, amb matisos, en la idea d'eliminació social com a mesura extrema enlloc de l'aplicació de la pena capital: un procés que portava al delinqüent incorregible a ser tractat en un centre a perpetuïtat per part de l'estat.

La controvèrsia de l'eliminació social anirà amb paral·lel al cada cop més poderós moviment eugenèsic de principis del segle XX. Segons Mucchielli (2013), els arguments eugenistes dels francesos Binet-Sanglé, Carrel o Richer, sorgirien amb força argumentant que la única forma humana de prevenir a la societat dels criminals era prevenir la seva reproducció per mitjà de la esterilització. Així, a França, la esterilització, fou defensada pels eugenistes com un mètode simple, higiènic i humà. Mucchielli, però, argumenta que els eugenistes no aconseguiren una esterilització a nivell nacional com si que es realitzà en alguns països anglosaxons. El factor que frenà tal imposició, fou la obsessió dels governs francesos contra la idea de despoblació francesa, esbossat en el llibre de Bertillon de 1911 'La depopulation de la France' (Mucchielli, 2013).

Malgrat no disposar d'una definició exacte del terme *delinqüent corregible*, en contraposició al incorregible pressuposem que, almenys pels patronats de presos, era aquell individu que podia ser apte per una reeducació moral i laboral. En aquest cas, pels cercles catòlics, era un deure cristià ajudar al reu a retrobar el seu camí. Paral·lelament i per tal de poder comptar amb la legitimitat de l'opinió pública, feren una crítica a les circumstàncies socials del delinqüent. Concretament, als ambients paupèrrims d'on provenien. La crítica social i el

reconeixement de la pobresa els obligava moralment a salvar-lo (Document I, s.d.).

Cal veure la idoneïtat per part dels Patronats d'establir un paral·lelisme entre demanar recaptació criticant els ambients paupèrrims del Somorrostro, Riera Blanca, Besòs o Montjuïc, i fer-ho en nom de la defensa social on "la cárcel es el último escalón de la miseria moral y material" (Document I, s.d.). Tots els patronats responien així a la causa penitenciària en clau cristiana: recordant que tothom podia caure en la debilitat del mal. Ara bé, el pas per la presó era reconegut com un pas necessari perquè el pres es penedís del seu acte criminal, penediment que havia de realitzar en solitud. Un cop penedit, aleshores sí, el perdó era una obligació evangèlica (Document I, s.d.).

D'altra banda, s'ha de dir que els patronats entenien com a correcció del pres la no reincidència en cap altre delictes, i a més, vincularen la seva rehabilitació a la seva potenciació com a subjecte útil i productiu. Aquesta classificació, per tant, entre presos corregibles i incorregibles té una relació directa, segons el filòsof Michel Senellart o el mateix Foucault (1978/2008), amb la disciplina del món laboral i el discurs de la productivitat. Així mateix, aquesta intervenció exemplifica, per aquest autors, la responsabilitat que s'atribuïen els patronats catòlics, identificats amb la figura del pastor que cuida, guia, i si és precís, sacrifica alguna ovella del seu ramat (Foucault, Senellart i Pons, 2006).

4.3.8 Els patronats religiosos i la recerca científica

Un altre qüestió que resulta interessant en l'anàlisi dels patronats religiosos té a veure en la seva relació amb la pròpia ciència, especialment amb la psicologia i particularment amb la criminologia. És interessant la noció de Becker i Wetzell (2006) sobre la importància d'incloure la mirada i els discursos d'altres actors en la

recerca científica, per bé que els patronats no es dediquessin a la recerca psicològica experimental. La noció generosa del terme *ciència* i *científic* de Becker i Wetzell (2006) inclou aquells filantrops d'inspiració religiosa que visitaven les cases de correcció, malgrat no rebre nocions científiques, i de: "cadascun dels participants actius en el discurs sobre el crim i els criminals" (Becker i Wetzell, 2006, p.3).

Aquesta idea es fonamenta en la manera d'apropar-se al reu per copsar el seu estat psicològic, i va acompanyada d'una actitud activa en la intencionalitat de canviar l'ànima del presoner: "La distància que mantenien vis-à-vis amb els subjectes de les seves investigacions els dotaven d'una autoritat institucionalment sancionada que caracteritza tant les seves rutines diàries com les seves reflexions sobre la naturalesa del delictes" (Becker i Wetzell, 2006, p.3). Les característiques que descriuen els autors semblen apropiades per encabir-hi els exercicis d'inspecció realitzats pels visitadors dels patronats a la Model.

Ara bé, cal aclarir que els patronats entorn a la Model no es dediquen ni fan procediments científics. No obtenen dades ni realitzen descripcions de categories, al marge de la classificació del pres en *corregible* i *incorregible*, classificació que tampoc arriben a descriure amb precisió. És per aquest motiu que no els podem encabir dins la *cientificitat*. Els patronats de presos no intenten, ni és la seva intenció, fer ciència per més que estiguin relacionats amb termes com la reincidència, que els mateixos patronats doten de valor racional i científic.

D'altra banda, una possible explicació del perquè els patronats religiosos començaren a desenvolupar aquest interès en la criminologia ens la pot proporcionar la pròpia historiografia sobre l'escolàstica. En aquest sentit, Jiménez Alonso (2010), en parla tot fent una primera distinció entre *l'escolàstica* de la *neoescolàstica* aduint que el terme *neo* implica a aquell moviment escolàstic

preocupat pels nous temes de la ciència i de l'home a la llum del atomisme de Sant Tomàs d'Aquino. Paral·lelament, el terme neoescolàstic tindria relació amb l'encíclica papal de Lleó XIII, *Aeternis Patris* (1878), i en menor mesura, de l'encíclica *Exeunte iam Anno*, (1888), segons les quals invocaven a un nou impuls i esperit intel·lectual, i predicaven contra les malvades doctrines i llur publicitat. D'aquesta manera, es pretenia articular una resposta eclesial al auge de les posicions antropològiques criminals i de la penetració de les mateixes en l'esfera jurídica (Jiménez Alonso, 2010). Segons Jiménez Alonso (2010), els escolàstics rebutjaven les visions que proposava l'escola positivista italiana, sobretot pel que fa al determinisme materialista, i que s'estengueren ràpidament per tot Europa.

Per contra, els treballs d'autors propers a l'esfera catòlica sobre criminalitat són escassos, segons l'autora, i no es començaran a publicar fins a principis del segle XX. Els primers en fer-ho, com Juan Maria Valdés o el religiós Jerónimo Montes (1862-1932), professor de dret penal, respongueren tímidament a la inquietud criminològica. Nogensmenys, malgrat no abandonar els camins clàssics de *conducció* basada en l'educació moral, s'aproximaren a totes aquelles tècniques psicològiques que poguessin ser útils per la idea escolàstica de l'ordenament social. En especial, la psicotècnia, la psicopedagogia o la intervenció psiquiàtrica (Jiménez Alonso, 2010, p.237).

Observem, però, diferències notables que certa historiografia no ha subratllat prou. Així, si bé, la historiadora Jiménez Alonso (2010) descriu algunes de les característiques de la resposta dels neoescolàstics entorn a la criminalitat, no distingeix d'altres veus que podrien ser considerades neoescolàstiques. És el cas d'Armengol i Cornet, que no s'expressa ben bé en aquests termes malgrat tenir punts en comú. Armengol, per exemple, fou favorable a la majoria de doctrines proposades per Dorado, contraposant-se a agustinians com Montes (Armengol, 1873 i 1880). Això podria indicar que, entre els grups anomenats *liberals*, o

reformadors, defensors, la majoria de les mesures jurídiques de l'escola antropològica italiana, i la 'vella guàrdia escolàstica', es trobava un amalgama de pensadors, juristes, filantrops que barrejaven i matisaven idees i conceptes entre aquests dos posicionaments.

En aquest cas, cal destacar la figura de Josep Pedragosa, citat anteriorment, nomenat sacerdot de la Presó Model (Sáiz Roca, 2011). Tant Pedragosa, com d'altres sacerdots (pare Creixells, pare Jacinto...) visitaven els presos per donar catequesis, i instruir-los en la religió catòlica (Document C, s.d.). Sembla ser que la sensibilitat de Pedragosa el portà a col·laborar amb Albó per denunciar la manca d'institucions que *corregissin* els menors que entraven a presó.

Aquesta percepció corrobora la dada de Pagès quan afirma que a partir dels 15 anys ja no era excepcional esdevenir reclús a la Model (Pagès, 1996, p.249). A tal fi, Pedregosa i Albó crearien la 'Junta Provincial para la Protección a la Infancia' al 1908 i, un any després, 'l'Alberg Provisional' que comptava amb un departament d'observació psicològica per analitzar al nen psíquicament (Sánchez-Valverde, 2007).

Aquesta línia espacial entre un jurista filantrop com Armengol i Cornet, un polític vinculat a la Lliga com Ramon Albó i el sacerdot Josep Pedragosa, tots tres vinculats estretament a la Model posa de manifest una àmplia preocupació de base catòlica en aspectes de rehabilitació i correcció, especialment pel nen delinqüent i per la psicopedagogia.

4.4 L'estat de dret: de la prevenció a la defensa social

La intenció d'aquest apartat, és descriure, al mateix temps que analitzar, el paper de l'Estat de dret, com a principal font productora de legalitat i, consegüentment, de model de normativització a través de la legislació de lleis penals. Així doncs, al marge de considerar-lo un sistema institucional, analitzem l'estat de dret com un actor que s'interessa en el sosteniment de la norma. D'aquesta manera, es vol evidenciar el vincle que hi havia entre la ideologia de l'estat, els processos judicials i el paper que anaven adquirint els experts alienistes en la conformació del criminal. Es procura així, generar una visió àmplia del marc teòric dels protagonistes que actuaren en la planificació científica de la Model.

En aquesta línia historiadors com Álvarez Uría (1983), Pedro Trinidad (1991) o Alejandra González (2011), examinen com l'estat de dret del segle dinou anirà girant cap a la prevenció i perfilant-se cap a la defensa social. A Espanya, el seu desenvolupament pogué realitzar-se perquè, prèviament, la medicina alienista havia generat una atmosfera procliu a la introducció del positivisme. Figures relacionades amb la psiquiatria, però també amb la política, com Esquerdo (1842-1912), Pulido (1852-1932) o Galcerán (1850-1919) discuteixen la necessitat de reformes importants en el dret penal. Aquestes reformes pretenien introduir en els codis penals i en els procediments jurídics espanyols les noves teories positivistes biològiques que arribaven d'Europa en l'últim terç del segle XIX.

Tanmateix, i segons Campos Marín, Huertas i Martínez-Pérez (2000), s'ha de tenir en compte que les teories degeneracionistes tingueren a Espanya una recepció tèbia. Segons aquests autors, això succeí perquè la mateixa genètica suposà una gran matisació del degeneracionisme i generà dubtes sobre la seva transmissió. Pel que fa a l'influència del degeneracionisme en la criminalitat, aquests autors exposen una variant de matisos. Consideren, en general, que fou rebut per

juristes per considerar-la arbitrària i dèbil, tot i ser defensat per alguns altres com Bravo y Moreno, Roig i Boet, i, de manera ambivalent, Escuder. Malgrat tot, i segons cita Jiménez Alonso (2010), el testimoni del jurista i criminòleg Quintiliano Saldaña (1878-1938), senyala que el codi penal espanyol de 1870, ja estava influenciat per l'antropologia italiana (Jiménez Alonso, 2010). Saldaña es recolza en en els seus apartats eximents de responsabilitat, entre els que figurava la bogeria i el trastorn. Tanmateix, no sembla que les reformes introduïdes satisfessin la majoria de *progressistes*. La manca d'una legislació que girés entorn de la prevenció i la defensa social, i la dificultat de imposar-ho a les sales de justícia, serà criticat per Pedro Montero Dorado (1861-1919) o Bernaldo de Quirós (1873-1959). Reivindicació que es perllongà tant abans de la reforma del codi penal al 1928 (Congreso Penitenciario, 1920, maig 15), com just després, a través de psicòlegs com Joaquim Fuster (1930; 1931) o Manuel Saforcada i Oscar Torras (1930).

Amb tot, la construcció del malalt mental a l'Estat Espanyol, basada en estigmes i en lleis al voltant de la degeneració seguí un camí força irregular. No és objectiu d'aquesta tesis profunditzar en un tema on autors com Campos Marín (1998), Álvarez (2004) o Àngel C. Moreu (2004), han analitzat des de diferents camps (psicopedagogia, sexologia, medicina social) àmpliament aquest aspecte. Ens interessa, no obstant, subratllar el caràcter ambivalent que tingué la teoria del degeneracionisme en els alienistes espanyols, que divagà en posicions dispars, depenent si l'estratègia es realitzava davant dels tribunals, o en una consulta privada.

Es tractava per tant, d'una marc teòric elàstic, fet que emplaça a Campos Marín, Martínez-Pérez i Huertas (2000) a afirmar que: "Ese contraste entre la teoría y la práctica nos lleva a pensar que los prejuicios sociales y científicos - estos últimos moldeados por el propio modelo teórico - estaban muy presentes en la mentalidad

de los alienistas" (Campos Marín et al., 2000, p.24). Aquest autors sostenen que el signe físic continuà proporcionant una demostració en el que es basarien gran part dels diagnòstics criminalistes. Això fou possible perquè Morel dotà el peritatge forense mèdic d'un mètode més racional, al fundar-ho sobre funcions orgàniques: "fáciles de constatar y no susceptibles de simulación" (Campos Marín et al., 2000, p.82).

En un petit recorregut per alguns dels processos judicials més populars a Espanya, podem seguir el rastre del degeneracionisme fins a *assentar-se* en el món jurídic. Amb l'excepcionalitat del procés de Juana Sagrera, al 1863, on es fallà a favor del diagnòstic mèdic de *monomania homicida*, calia demostrar la monomania davant del jutge, terme ambigu que no oferia proves concloents i per tant susceptible de ser rebutjat en els processos judicials (Campos Marín et al., 2000). En els processos de *El Sacamantecas* i el *cura Galeote*, a finals dels anys 70, Simarro i Escuder anunciaven una nova tècnica exploratòria basada en l'estigma. A partir d'aleshores, s'observa el rastre del degeneracionisme en alguns dels casos més notoris del món jurídic: en el procés de Samuel Willie (1894), l'acusat fou absolt en base d'una herència vesànica que el feia irresponsable (González, 2011). En els dictàmens mèdics d'anarquistes com Mateo Morral, a principis del segle XX, el forense criminalístic Lecha-Marzo (1888-1919) reconeixia com: "determinats trets somàtics són signes d'una determinada psicologia" (Campos Marín et al., 2000, p.104).

Tots aquests casos, independentment del dictamen judicial, mostren el recolzament del peritatge psiquiàtric en els signes físics per ser acceptats dins de la judicatura. El procés del cas Hildegart l'any 1933, amb el peritatge excepcional de Gonzalo R. Lafora (1886-1971), mostra com el degeneracionisme perviu, amb alguns matisos individuals a les classificacions de Kraepelin o Bleuer, la endocrinologia i el psicoanàlisi, fins als anys 40 (Álvarez i Huertas, 1987; Ferla,

2004). En aquest sentit, el mateix Rodríguez Lafora representa per a alguns historiadors un exemple de convergència eclèctica: considera la possibilitat d'una endocrinologia criminal similar a la de Lombroso, a la vegada que es mostra caut en la utilització de la herència i denuncia l'abús de les mesures antropomètriques (Campos Marín et al., 2000; Álvarez i Huertas, 1987).

En el cas concret de Catalunya, per bé que el degeneracionisme perviu – i de forma notable en els treballs de Fuster (1931, 1934) – hi ha una tendència d'acostar la psiquiatria a la neurologia. Fruit d'aquest procés, es creà als anys vint els Arxius de Neurobiologia o la Lliga Espanyola d'Higiene Mental, promoguda per Emili Mira, Rodríguez Arias i Manuel Saforcada (Siguan, 1991). Aquests òrgans, no només impulsaran el debat sobre les reformes assistencials, també plantejaran debats entorn al desenvolupament de la medicina forense i la criminologia (Campos Marín, 2004). És en aquest sentit que Fuster desenvolupà una tasca pionera, juntament amb Mira, en tractar des de diferents òptiques psicològiques i psiquiàtriques els diagnòstics criminològics. La Revista Mèdica de Barcelona, (1924-1936), una revista que promocionà i divulgà textos sobre la salut mental de la població, proporcionà el mitjà pel qual Fuster i d'altres psicòlegs es presentaren com a experts en el camp del diagnòstic criminològic (Balltandre, Fajula, Graus, Montero-Pich, Mülberger i Tochigu, 2014). En el proper apartat examinem la figura del psicòleg català, i la seva activitat criminològica en relació a la presó Model.

4.5 Joaquim Fuster i els tests sobre la moral del delinqüent (1929-1935)

Joaquim Fuster Pomar (Barcelona, 1901-1985), dedicà tota la seva vida professional a la psicologia i a la psiquiatria. Llicenciat en Medicina i Cirurgia per la Universitat de Barcelona al 1923, entrà en contacte amb Emili Mira (1896-1964)

a través del Laboratori Psicomètric de l'Institut d'Orientació Professional. Obtingué el Certificat de Realització d'Investigació al 1928, fet que el dugué a treballar como a psicotècnic en l'Oficina Laboratori d'Orientación i Selecció Professional de Terrassa. Fou també professor auxiliar de la càtedra de medicina legal, psiquiatria y toxicomania de la Universitat de Barcelona durant el període de 1926 a 1934.

Tot i interessar-se per qüestions com la higiene mental, l'assistència psiquiàtrica o la terapèutica, el principal interès de Fuster durant els anys 20 i 30 fou l'experimentació de la moral delictual. A tal fi, realitzà una sèrie d'estudis sobre la delinqüència, la psicologia del delinqüent i la prevenció del delicte durant els anys previs a la guerra civil espanyola. Durant la guerra i, aproximadament fins al 1941, va treballar com a psiquiatra dins la divisió femenina de l'Institut Psiquiàtric Municipal de Barcelona. Fou també fundador i director d'un centre privat, el Sanatori de Pedralbes, i fundador de les revistes "Anales de Medicina Legal, Psiquiatría y Anatomía Patológica" (1933) i de la "Revista de Psiquiatría, Neurología y Dominios afines" (1936), on publicà gran part dels seus treballs forenses (Fuster Pomar, 1965-1980).

El període que ens interessa remarcar es produí a finals de la dictadura de Primo de Rivera, quan Fuster començà a realitzar una sèrie d'experiments psicològics dins de la Presó Model. Fuster, sota la supervisió de Mira, realitzà les investigacions experimentals en el camp de la moral criminològica amb l'objectiu d'implementar un marc científic rigorós capaç d'objectivar l'orientació moral del delinqüent. D'aquesta manera Fuster cercava: "establecer sobre una base objetiva y práctica, no sólo la aplicación de la pena, sino la redención del culpable y su readaptación social" (Fuster, 1929, p.2). Aquest readaptació social permetria, per un altre cantó, reduir la reincidència: "fracaso de nuestro actual régimen penitenciario" (Fuster, 1930, p.1).

Les investigacions, una sèrie heterogènia de tests psicològics, es realitzaren amb el beneplàcit del director de la presó Model, Heraclio Iglesias, entre 1929 i 1935. En tots els casos, els subjectes participants de les proves foren homes voluntaris, majors de 16 anys, amb una mostra poblacional que varià, segons el test, entre els 200 i 350 reclusos. En conjunt, els estudis realitzats amb delinqüents per Fuster, esdevingueren una mostra per senyalar la desviació de la normalitat en els delinqüents participants. Aquesta desviació, força generalitzada, el portà a diagnosticar comportaments antisocials que l'ajudaren a conformar un *signe* patològic delinqüencial basat en l'anestesia moral. La comparació amb la *normalitat* també varià segons el tipus de test. Generalment comparà el grup de delinqüents amb un grup no delinqüent de *moralitat fiançada*: "que pertencían en proporciones similares, unos de clases media y obrera, otros alumnos de las Escuelas Elemental y Superior del Trabajo de Barcelona y Tarrassa, y los demás, estudiantes del primer curso de Derecho o de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona" (Fuster, 1930, p. 83). També a partir del codi penal espanyol de 1928, entès com "la expresión del concepto reflexivo de la conciencia colectiva" (Fuster, 1932b, p.221), i en casos com en la prova de Woodworth, la normalitat ja venia establerta per la mateixa prova.

Al marge de la metodologia del propi test, la pròpia recerca d'una moral vinculada al delinqüent resulta paradigmàtica si es té en compte la preocupació de la psicologia i la psiquiatria en allunyar-se de conceptes problemàtics per la seva relació amb el concepte filosòfic o metafísic (Fuster, 1930; 1931). Segons Jiménez Alonso (2010), aquesta concepció de la moral evidencia, però, que ja no es pensa en una ètica definitiva. La moral metafísica, segons l'autora, no tindrà autoritat per parlar de la naturalesa humana dins dels cànons de la ciència positivista. Això ens duu a preguntar-nos perquè Fuster i Mira tenen la referència de la moral com a índex de mesura, què els va impulsar a l'estudi d'aquest concepte i quins eren els seus referents.

Les respostes poden tenir a veure amb els experiments sobre el llindar de la sensibilitat física en els éssers humans a finals del segle XIX, on Lombroso confirmava l'analgèsia física dels delinqüents. Els diversos experiments elèctrics empresos per Lombroso subratllaven la diferència entre els cossos patològics i els *normals* (Lombroso, 1902). Dins d'aquest marc teòric, els tatuatges foren concebuts com un signe clar d'aquesta premissa que evidenciava l'analgèsia, i el vinculava al mateix temps a la insensibilitat moral. En aquest sentit, per alguns autors com Horn (2006), resulta coherent creure que: "Si la insensibilitat moral podia estar relacionat amb un defecte orgànic, era lògic que també s'investigués en el laboratori" (Horn, 2006, p.331). És a dir, que part dels estudis antropològics sobre el criminal s'orientessin a descobrir el mesurament de la moral en un ampli sentit.

A partir d'aquest supòsit, s'articularen estudis, com el de l'enrogiment de la cara, per demostrar la incapacitat dels criminals a reaccionar apropiadament a un estímul moral, entenent que una pobre reacció vascular era un senyal de insensibilitat (Horn, 2006).

Fuster, que accedí a la presó Model a finals dels anys 20 per a realitzar estudis de la moral criminal, no utilitzà, però, cap dels aparells mesuradors de signes antropomètrics anunciats. Això podria ser degut, per una banda, perquè la mateixa antropometria deixà d'utilitzar els aparells instrumentals, sobretot a partir de 1904. Aquest fet responia a l'estratègia dels antropòmetres per protegir els mesuraments que ja havien *racionalitzat* i teoritzat en estudis publicats, als mesuraments fets per d'altres experts (Horn, 2006). Per l'altre, perquè el paper de l'estadística ocupà, com veurem en el proper capítol, un lloc preeminent en l'acceptació de resultats *científics*, convertint-se en un tret distintiu del mateix enfocament antropomètric (Gould 1981/2007).

Un altre aspecte a valorar al voltant de Fuster és la qüestió ideològica. Tot i que és un tema que tractarem més àmpliament en els capítols finals, val a dir que, contràriament a l'abanderament socialista de Mira, Fuster no es posicionà explícitament amb cap bàndol polític. Tanmateix, historiadors com Campos Marín, Huertas i Martínez-Pérez (2000), ofereixen algunes pistes històriques que poden servir com a reflex del pensament comú entre la comunitat científica mèdica, i la especificitat històrica. Aquests autors afirmen que, en un ampli sentit, el conflicte social va impulsar entre els metges les interpretacions socials de la degeneració en un sentit conservador (Campos Marín et al., 2000). Matisen, però, que els metges es mouran en posicionaments ambigus per la seva situació entre el proletariat i la burgesia, fent així de mitjancers socials. D'aquesta forma, es declaraven obrers, però fugien d'interpretacions radicals, i temien la proletarització de la classe mitjana. Criticaven la oligarquia i els partits del règim però en defensaven els seus valors, els burgesos, proposant-los com a teràpia idònia per frenar la degeneració social a Espanya (Campos Marín et al., 2000).

4.6 La tipologia del presoner a la Model

Dins de l'anàlisi realitzat per posar en relleu els actors que intervenen en l'anomenat procés de normativització, convé ara parlar del presoner. Aquest estudi permetrà analitzar el reu tant com a subjecte destinat a rebre part d'aquesta correcció, com a agent capaç de reinterpretar o resignificar la normativització. Sovint, però, com exposa Artières (2006), es fa difícil obtenir testimoniatges del seu pas per la presó.

Tot i no disposar d'una estadística completa de la tipologia del delinqüent encarcerat a la Model, podem tenir una idea aproximada del perfil del delinqüent

durant els anys 10, 20 i 30, a partir de les estadístiques de Fuster (1929), alguns llibres de comptes estadístics de la Model (Document P, 1859; Document Q, 1934-1936), l'anàlisi de casos particulars de Fontova (2010), i les dades de Pagès (1996) a partir de 1936.

Fontova (2010), apunta que el perfil del presoner durant la primera dècada corresponia al petit delinqüent, i al trinxeraire, dedicats al furt o robatori. Però també hi havia delinqüents per faltes contra l'ordre públic (aldarulls, resistència a l'autoritat, escàndol...). Les dades de Fontova (2010) coincidirien amb el relat que Paco Madrid escrigué sobre les seves estades a la Model, a partir de 1919 (Madrid, 1926). Aquest fet, provaria, segons l'autora, la línia repressora en la Model vers els moviments obrers, sobretot a finals de la dècada dels anys 10, coincidint amb les grans vagues a Catalunya: "En realitat, la Model aviat es va omplir de presos en trànsit i governatius tot esperant judici, que estaven detinguts a causa de vagues i els xocs entre la patronal i la classe obrera" (Fontova, 2010, p.34). Fontova xifra en 15.000 els sindicats presos en alguns moments.

En quan a la tipologia del delicte, tot i mantenir-se alguns patrons que podríem considerar endèmics, com els delictes contra la propietat, furts i robatoris, que ocupen els primers llocs en les estadístiques de l'antiga presó Amàlia, en la dècada dels anys deu, i fins al 1936 (Document P, 1859; Fontova, 2010), s'observen alguns canvis en el nombre de delictes que podrien ser conseqüència de la conflictivitat política dels anys anteriors. En les dades recollides pels experiments de Fuster (1929; 1930; 1931), que analitzarem en els darrers dos capítols, s'observa un alt percentatge del delicte de furt, seguit del robatori i estafa, però també de delictes socials, d'escàndol i faltes a la moral.

Per un altre cantó, tant en els llibre de comptes de 1935 i 1936 de la presó Model com en els articles sobre els inicis dels anys 20 del periodista Josep M^aPlanes

(1934), apareixen també un gran nombre de delictes per tinença d'armes i contraban (Document Q, 1934-1936). En aquest sentit, cal tenir en compte que, durant els anys trenta i el retorn de la legalitat del sindicalisme com la CNT, es produí un fenomen descrit per alguns historiadors com a *inversió*:

El déficit de legitimación social del grupo violento lo llevó a chocar con sus sectores de origen alienándose y degradándose progresivamente hasta transformarse en un gueto aislado en su propia lógica violenta, que justifica el mantenimiento de su organización y actuaciones, cada vez más cercanas a la delincuencia común (González Calleja i Del Rey, 1995, p.37).

Això explicaria l'alt nombre de delinqüents encausats per delictes de robatoris, tinença d'armes, contraban o atracaments amb mà armada (Planes, 1934). Però és sobretot a partir del 1936, i fins al gener de 1939, on observem que la tipologia dels delictes canvia dràsticament, ocupant els primers llocs els delictes d'índole polític o sociopolític: alta traïció, desafecció al règim, feixista o contrarevolucionari, entre d'altres (Pagès, 1996). D'altra banda, entre els delictes més comuns en el llibre de comptes de la Model de l'any 1936, hi figura d'una forma considerable la poc explícita 'Ley de vagos y maleantes' (Document R, 1936). D'aquesta manera, juntament amb els delictes *socials* comesos, principalment, per sector radicals de l'esquerra, una altra de les tipologies més comunes a la Model fou la que entrava dins de la definició de *vago* i *maleante*.

Resum:

Els agents que intervingueren tant en la planificació com en la pràctica de la normativització del presoner són de diversa naturalesa, parteixen de supòsits diferents i persegueixen objectius diferents. Dins d'aquesta sèrie d'agents normativitzadors trobem la figura d'Armengol i Cornet, un dels promotors del correccionalisme a la Model, que assentà la base de la reeducació moral i

ideològica del presoner a mans d'ordes religioses catòliques. Aquesta tasca de promoció del correccionalisme fou continuada anys més tard, per Ramon Albó. Per un altre cantó, els patronats de presos i lliberts, mitjançant la figura del visitador, entraren en contacte amb els presoners. La seva principal tasca fou la reforma moral de l'ànima del pres, a partir d'un estudi de la seva personalitat, a fi d'evangelitzar-lo. D'altra banda, trobem la investigació sobre la moral delictual de Fuster, que actuà en nom de la ciència psicològica i psiquiàtrica, i en connivència amb les lleis de l'Estat. Part d'aquestes lleis repressores, però, són fruit d'una interpretació conservadora i burgesa que tipifica els moviments obrers. Per últim hem mirat d'assenyalar els delictes més comuns pels quals s'entrava a la Model, i poder fer d'aquesta manera un retrat del reu que s'intentà normativitzar.

Michelle Parrot: Y para los prisioneros, ¿Tiene sentido tomar la torre central?

Foucault: Sí, con la condición de que este no sea el sentido final de la operación. Los prisioneros haciendo funcionar el panóptico y asentándose en la torre, ¿cree Vd. Que entonces sería mucho mejor que con los vigilantes?⁸⁵

El ojo del poder, 1979

CAPÍTOL V LA LLUITA PER LA MORAL: EL PROCÉS DE NORMATIVITZACIÓ

5.1 Introducció

Parlar sobre normativització i institucions penals és una associació que porta gairebé irremediablement a parlar de l'obra de Michel Foucault. Els seus treballs sobre les classificacions del saber i, sobretot, de les classificacions de l'ésser humà des del segle XVIII fins a l'època contemporània, esdevenen gairebé obligades per qualsevol que vulgui aprofundir sobre conceptes com el poder, el discurs, la psicologia i els processos de subjectivitat. En una tesis sobre normativització a la presó Model, doncs, sembla imprescindible fixar-nos en la crítica foucaultiana al voltant de la forma institucionalitzada de construir el subjecte.

Ara bé, ens proposem fer una lectura des del context de la Model, en cap cas exposar l'epistemologia desenvolupada per Foucault sobre els mecanismes de poder. Tal i com subratlla Gómez Sánchez (2004) en la seva tesis, es pretén agafar els textos de Foucault com un mitjà, i no com una finalitat, a través d'una lectura pragmàtica dels seus textos que ens serveixi com a eina historiogràfica per pensar de forma diferent la història de la presó Model de Barcelona. No és

⁸⁵ Foucault, M (1979). El ojo del poder en: Bentham, J. *El panóptico*. Genealogía del Poder. Madrid: Ediciones de la Piqueta, p.26.

objectiu d'aquesta tesis, doncs, ni d'aquest capítol exposar la crítica sociopolítica de Foucault ni endinsar-nos en el naixement de la biopolítica, l'estructuralisme social o la construcció de la realitat. Tampoc és un capítol sobre la construcció del *jo*, el que Belén Jiménez (2010), seguint l'estela de Michel Foucault, entén com a *creació de la subjectivitat*, és a dir, la teoria de la naturalesa humana, la seva experiència i l'acció que se'n deriva d'ella. Autors com Nikolas Rose (1990), Kurt Danziger (1990) o el mateix Michel Foucault (1975/2002), n'han parlat extensament en un marc constructivista.

En aquest capítol s'intentarà estudiar els mecanismes de control institucionals per part de les classes dirigents, en aquest cas a la presó, del perquè d'aquest control i de la estratègia emprada. Aquests mecanismes de control que nosaltres centrem en la Model de Barcelona, resten vinculats a la *tecnologia psicològica*, un concepte utilitzat per Rose (1990) per referir-se a la tècnica derivada dels principis científics dirigida al descobriment de la interioritat, del control d'uns subjectes respectes a d'altres o inclús de l'autocontrol. Aquesta definició engloba, a més, aquella tecnologia realitzada a través dels tests psicològics o de la pròpia normativa del règim carcerari, pràctiques que pretenen conformar, corregir, normalitzar, guiar el pensament i les accions del subjecte (Foucault, 1975/2002).

Per tal de corroborar aquesta teoria, hem identificat aquesta tecnologia en les proves psicològiques de Fuster, a finals dels anys 20, i en les accions del correccionalisme, sia a través de l'antropometria realitzada a la presó sia a través de les visites dels patronats de presos al llarg del segle XX. En aquest sentit, el terme *tecnologia psicològica* pot semblar, en certa manera, anacrònica si parlem d'un període previ al segle XX. Tanmateix, tant Foucault com Rose utilitzen aquest terme en el seu significat més ampli, el de conjunt d'instruments, inculcació d'hàbits o procediments, però també en el disseny d'edificis i formes d'arquitectura (Gómez Sánchez, 2004). Així, en aquest exercici intentarem entreveure com

s'utilitza aquest procediment corrector, i quina la filosofia o teleologia articulats sobre determinats ideals, com el de l'amor al treball, que empara i justifica aquest procés corrector.

D'altra banda, ens hem fixat a través de l'anàlisi de Horn (2006), en la identificació i classificació dels presos, així com de la metodologia utilitzada per Fuster en els seus tests. La seva història duu intrínscament la clau per entendre com es va anar forjant la figura del criminòleg i el procés d'especialització mitjançant l'ús d'instruments, com el mateix test. Finalment, s'ha examinat com reberen aquesta normativització els presos, figura que historiadors com Artières (2006) han tret de l'oblit. La seva resistència a la correcció planteja interrogants a l'hora d'interpretar l'èxit de la normativització realitzada a la Model.

5.2 La psicologia com a mecanisme de normativització

Per introduir-nos a la funció de la psicologia com a mecanisme de normativització, resulta oportú fer referència breument a la crítica de Foucault (1979) sobre el funcionament del poder. Foucault ho exposa a través de la metàfora del panòptic de Bentham. La idea principal que sosté l'estructura del panòptic de Bentham, és induir en el detingut un estat conscient i permanent de visibilitat, fet que garanteix el funcionament automàtic del poder sense que aquest poder s'estigui exercint de manera efectiva constantment. No és una visibilitat equitativa, però. És una visibilitat organitzada al voltant d'una mirada dominadora, intel·ligent i total on: "l'opinió dels altres, la mirada dels altres, el discurs dels altres els impedeixin fer mal o fer el que es nociu" (Foucault, 1979, p.15). Mica en mica, aquesta mirada permanent, s'interioritza en l'individu fins al punt de vigilar-se a sí mateix. Fins al punt que ja no calgui una vigilància extra sobre d'ell, per tant, amb un cost, en última instància, mínim pel sistema que exerceix el poder (Foucault, 1979).

Tenint en consideració, segons la teoria foucaultiana, i de pensadors post estructuralistes com Nikolas Rose (1990), la psicologia moderna nasqué com a eina que permeté al nou govern exercir el poder. Aquest nou govern és un concepte que fa servir Foucault (1979), per senyalar diferents programes racionalitzats del poder que tenen com a objecte la població, i que, recolzats en el coneixement, responen a determinats interessos socials, polítics, morals. Però com és aquest poder? Qui l'exerceix? Qui el controla? En realitat, és una resposta complexa, perquè el mateix poder és més espès i difús que un conjunt de lleis. Per Foucault (1979), no es tracta d'un poder real. Quan parlem d'aquest concepte, parlem d'una maquinaria de poder on s'estableixen llocs preferents o preponderants, però tot el món està sota els efectes del panòptic. Així mateix, aquesta línia de pensament senyala que aquest procés racionalitzador es donà a occident a finals del segle XVII amb el sorgiment dels estats liberals burgesos (Gómez Sánchez, 2004).

De manera paral·lela, les tesis de Gómez Sánchez (2004) i Jiménez Alonso (2010), emprant a Foucault (1975/2002) i Rose (1990), troben en les ciències psi una de les principals armes en la subjugació de l'individu a l'estat. Especialment assenyalen la psicologia com la disciplina que vela pel control i la reforma psicològica-moral de les actituds i del comportament dels individus perquè aquests s'ajustin als interessos dels estats/governos (Gómez Sánchez, 2004). Tal premissa subratlla que la psicologia i les disciplines humanes són els instruments perfectes de la nova forma de governar, ja que permeten controlar l'home des de dins, oferint una eina de conducció que internalitza la normativa sense la necessitat d'exercir la violència sobre l'home i sense vulnerar la seva llibertat (Rose, 1990).

Les noves disciplines psi, a més, no vulneren els principis del dret ni els

econòmics d'aquest nou estat burgés. Pel que fa als individus considerats criminals, les disciplines psicològiques actuen com una tecnologia, en primer lloc, per corregir a l'individu desviat de la norma, en segon lloc, generar i mantenir subjectes responsables i productius (Jiménez Alonso, 2010).

Una segona noció que pot ajudar a entendre la manera com les ciències psi interactuen amb l'Estat, és a través del que Foucault (1979) anomena *règims de veritat*. Aquesta associació ens permet observar millor com des del govern es subjugava a l'individu:

Cada sociedad tiene su régimen de verdad, su «política general de la verdad»: es decir, los tipos de discursos que ella acoge y hace funcionar como verdaderos; los mecanismos y las instancias que permiten distinguir los enunciados verdaderos o falsos, la manera de sancionar unos y otros; las técnicas y los procedimientos que son valorizados para la obtención de la verdad; el estatuto de aquellos encargados de decir qué es lo que funciona como verdadero (Foucault, 1979b, p.187)

És a dir, que existeix una estratègia per exercir la idea de *veritat* que ateny al model de discriminar quina veritat és més adient pel govern. Foucault, d'aquesta manera lliga ideologia, poder i llei (Foucault, 1979b). La idea dels *règims de veritat* connectats amb la disciplines com la psicologia, la psiquiatria, però també la pedagogia, la sexologia, la criminologia o la justícia s'entrellacen a través d'una xarxa sistematitzada del coneixement on els *experts científics* es converteixen en vehicles d'aquestes veritats científiques. Sobretot de les disciplines que atenyen a la naturalesa humana (Gómez Sánchez, 2004). El discurs científic dels experts que acaba conformant el règim de veritat unifica no només als científics sinó a la societat, atès que internalitza les veritats sobre la seva pròpia naturalesa com a ser humà. En aquest sentit, dins del marc pròpiament espanyol, Jiménez Alonso (2010), esmenta que la negociació que ateny a la convivència social, es feu entre autors propers al catolicisme i nous agents científics.

Al marge d'extrapolar totalment la idea exposada, en el cas de la Model, el discurs científic dels experts estarien representats, en certa manera, pels psicòlegs Joaquim Fuster i Emili Mira, però també per d'altres personatges propers al catolicisme com el metge antropòmetre Soler i Roig. Així mateix, la premissa sobre el discurs científic i els règims de veritat, permet afirmar a autors com Canguilhem (1971) que el coneixement científic creat a través dels experts no és neutral, ni resta al marge d'implicacions polítiques o ideològiques, com tampoc es poden considerar naturals els objectes que aquestes *disciplines científiques* aporten (Canguilhem, 1971).

Seguint aquest esquema, els matisos a la reinterpretació d'aquest coneixement són diversos. Si bé Foucault reconeix, sense entrar en profunditat, que aquest coneixement es negociava, per exemple, des de la mateixa família (Foucault, 1979, pp.21-22), post estructuralistes com Rose (1990) incideixen més en el bricolatge fet per l'individu. Sigui com sigui, aquesta negociació o bricolatge del saber apareix com una de les línies més criticades dels anomenats sociòlegs post estructuralistes, sobretot, per l'escassa atenció a les particularitats (Lecourt et al., 1993; De Certeau, 1980/1999).

De Certau (1980/1999), fou un dels autors que més incidí en aquesta línia de pensament. Amb el seu llibre *L'invention du quotidien*, reexaminà alguns trossos de la teoria foucaultiana de les estructures de poder, i accentuà la capacitat de l'individu i dels col·lectius, (al mateix temps de la incapacitat de la història per traduir-lo), en poder transformar i adaptar lleis, rituals o hàbits imposats per una elit. Creiem convenient utilitzar aquestes interpretacions que permeten traçar grups i normes dominants i subordinats que serveixen per bastir un marc més apropiat en la normativització del pres a la presó Model, treball que hem intentat abordar en els capítols 6 i 7. El model ens permet posar de manifest la resistència

i la reformulació de conceptes i discursos fets per grups anarquistes abans de la guerra civil.

En aquest sentit, ens resulta estrany que Jiménez Alonso (2010) s'aculli a les crítiques que s'han fet a Foucault (1979) o Rose (1990) sobre l'escassa atenció a les particularitats. Trobem a faltar en el seu anàlisi l'apropiació del discurs tant dels propis criminals com dels moviments obrers, que en molts casos, constitueixen una veritable interpretació alternativa de la construcció de la subjectivitat. D'aquesta manera, com veurem en els discursos dels presoners de la Model, trobem un discurs científic molt més ric en matisos i interpretacions del que esmenta Foucault (1979) o Rose (1990).

Per finalitzar, un dels aspectes que analitza Danziger (1990) al voltant de la relació entre psicologia i estat, són els interessos dels propis científics i grups d'investigació. Aquesta premissa porta a fixar-nos en els interessos científics que, com s'ha analitzat en el capítol II, en el cas de Catalunya resten vinculats a un procés d'institucionalització nacionalista apropiat per la burgesia. Aquest pressupòsit es basava en la idea de productivitat i racionalitat promoguts per la Mancomunitat de Catalunya, i en la incorporació al seu funcionament de prestigiosos científics.

En certa mesura, les idees de Danziger (1990) i Foucault (1979), recorden l'associació que fan historiadors de la ciència com Dominique Pestre (2008), entre el naixement de l'estat interventor, que Pestre situa cap al 1870, i la legitimitat gairebé cega que es donà a l'acció tecnocientífica. Dita legitimitat, segons l'autor, sorgí per una necessitat de tecnificació, reordenament i catalogació expressada en els treballs elaborats sobre millores a la societat i d'un convenciment que l'acció tecnocientífica ho resoldria tot (Pestre, 2008). Així, es potencià la cultura d'anàlisi i de planificació sobre la població on l'estat i els experts tenien una

capacitat de decisió privilegiada. Des d'aquesta perspectiva és factible estar d'acord amb que els propis objectes de la ciència són construccions humanes produïdes per agents socials en condicions històriques molt específiques (Pestre, 2008). Així, l'activitat institucional definiria els mateixos experts, mentre que l'activitat pràctica construeix els objectes tècnics com el test mental i les dades experimentals.

5.2.1 La funció de la presó dins de la societat disciplinària: el treball i l'aïllament en la reconversió productiva del presoner

En els anteriors apartats, s'ha intentat explicar com la teoria panòptica que reflectia una teoria modulada des de la presó, serví a Foucault (1979) i a d'altres autors estructuralistes per fer una crítica a les estructures i els mecanismes de poder en el conjunt d'una societat. Aquesta crítica es centrava en explicar com funcionaven els mecanismes de poder entre ciència, poder i societat, que Foucault exemplificà en la idea panòptica de presó. En primer lloc, perquè la presó permet quantificar la pena mitjançant la variable de temps privant de llibertat a l'individu, un dels béns més preuats, segons l'autor, per la societat. En segon lloc, quan la presó començà no sols a fer una funció de suplici i càstig sinó que assumí la reconversió del presoner, començà a reproduir accentuadament els mecanismes disciplinaris de la societat. És a dir, la presó reproduïa la interiorització sistemàtica d'un model disciplinari (Foucault, 1975/2002).

A través del panoptismo [Bentham] apuntó a un conjunto de mecanismos que operan en el interior de todas las redes de procedimientos de los que se sirve al poder. El panoptismo ha sido una invención tecnológica en el orden del poder, como la máquina de vapor en el orden de la producción. Esta invención tiene esto de particular: que ha sido utilizada en un principio en niveles locales: escuelas, cuarteles, hospitales. En ellos se ha hecho la experimentación de la vigilancia integral. Se ha aprendido a confeccionar historiales, a establecer anotaciones y clasificaciones, a hacer la contabilidad integral de estos datos individuales (Foucault, 1979b, p.118)

Com opera, però, aquesta normativització? A través de quins mecanismes? L'aïllament del pres', deia Foucault (1979), garantiria que el poder s'exerceixi sobre el reu amb la màxima intensitat, sense poder ser contrarestat per cap altre influència. Així, l'aïllament és aprofitat pels agents de la normativització per reeducar-lo, corregir-lo i reconvertir-lo en un element productiu. Aquesta correcció es realitzaria a través dels experts criminalístics, la missió del qual és principalment mesurar la interioritat del criminal. Segons Foucault, quanta més fragmentació en l'interior del subjecte, més gran la seva ductilitat i docilitat (Foucault, 1975/2002). En el capítol III, descrivíem aquest mecanisme d'aïllament del pres a la presó Model, contemplada en una primera fase anomenada *cel·lular*. L'elevat nombre de presoners que albergà la presó feu impossible, no obstant, mantenir l'aïllament tal i com ho plantejaven els reglaments (Albó, 1904).

Quina seria, però, la finalitat de tot plegat? És a dir, a què respon la conversió moral del delinqüent? En el panòptic de Bentham, es concedeix una enorme importància al tema del treball. Segons Foucault (1979), això respon al fet que les tècniques disciplinàries s'haurien inventat per respondre a les exigències en les demandes de producció de la burgesia de finals de segle XIX.

D'altres autors afirmen (Álvarez y Huertas, 1987), que la idea del treball productiu de la burgesia decimonònica serví també per excloure certs comportaments o idees contraries als modes de producció capitalista. D'aquí derivaria la idea que el delinqüent no és productiu, o que certs grups, com els anarquistes, produeixen *degeneradament*. La idea de treball en Foucault (1975/2002) sembla desenvolupar-se en dos plànols diferents. Per una banda, parla del treball productiu com un mecanisme disciplinari dirigit principalment a les classes treballadores. És interessant observar en aquest punt, com a partir del procés d'industrialització catalana, en el darrer terç del segle dinou o inicis del segle vint,

s'intentà articular un discurs centrat en la maximització de les forces productives i en la organització científica del treball (Cortès Martí, 2009). La idea que la presó servís com a conversió de l'individu paràsit a individu útil, i per tant, moral, a través de la disciplina del treball, es podia llegir en la majoria de discursos penitenciaris d'aleshores, particularment en el discurs penitenciari d'Armengol: "El trabajo debe organizarse en todos los establecimientos penales (...) será obligatorio para todos los penados" (Bonet Armengol, 1994, pp.46-47). És per això, que el treball es redefinirà com un agent de transformació penitenciari, capaç de modular l'individu a les normes generals de la societat industrial, ergo, capaç de classificar com a perillós a tot aquell que no es sotmetés a la seva disciplina (Foucault, 1975/2002).

De ahí proviene esta formidable capa de moralización que ha caído desde arriba sobre las clases populares del siglo XIX. Observad las formidables campañas de cristianización de los obreros de esta época. Ha sido absolutamente necesario constituir al pueblo en sujeto moral, separarlo pues de la delincuencia, separar claramente el grupo de los delincuentes, mostrarlos como peligrosos, no sólo para los ricos sino también para los pobres, mostrarlos cargados de todos los vicios y origen de los más grandes peligros (Foucault, 1979b, p91)

A la presó Model la preocupació per la utilitat del pres és constant i activa. Com en el panòptic de Bentham, la memòria tècnica ja establí una sèrie de mesures encarrilades a fomentar l'amor cap al treball i també l'ensenyança d'algun ofici que el reu pogués aplicar després (Document H, 1882). D'aquesta manera, es lligava la productivitat de l'estat a la preocupació per la reintegració del reu a la societat, que no podia deixar-se al marge si volien aconseguir l'objectiu de pal·liar la reincidència. En aquest mateix sentit, l'orde paulista escrigué un manual on ressaltava què calia dir i com calia corregir als desocupats: "Induciéndoles á que procuren industriarse para ganarse la vida: les indicaremos ocupaciones á que se puedan dedicar, y les ayudaremos á conseguirlas" (Sociedad de San Vicente de Paul, 1853, p.30). Al mateix temps, censuraven aquells *altres* que no ocupaven les

hores del dia suficientment en el treball, car s'indueix que es un deure cristià ocupar amb treball la major part de les hores del dia:

Conocemos á muchas personas que pasan por ocupadas y que pierden (...) una porción de horas diarias que ciertamente no han recibido del Criador para desperdiciarlas (...) que diciendo que despues de comer no se debe trabajar, comen tarde: y viene á resultar que nada hacen en catorce ó diez y seis horas después de comer! (Sociedad de San Vicente de Paul, 1853, p.11-12).

5.3 Tècniques per a la identificació i classificació del delinqüent a la presó

Model: el sistema Bertillon

Un altre punt important en relació al disciplinament dels reus, fou el sistema que perfeccionà la seva identificació i classificació, mesures encaminades a pal·liar la reincidència. Com esmentàvem en l'anterior capítol, la correcta identificació del presoner era un element important per tal de registrar la reincidència, cosa que suposava un agreujament de la pena i, per tant, una mesura encaminada a baixar la delinqüència (Armengol, 1894, abril 19). A la presó Model de Barcelona, es confià en resoldre part del problema introduint el sistema de mesures conegut com a *sistema Bertillon*. Armengol i Cornet en parlava en alguns documents com un sistema modern, que ajudaria a unificar criteris de registre en totes les presons espanyoles (Document I, s.d.). El jurista català exposà, a través de 'La Vanguardia', la problemàtica de la identificació criminalística, atès que alguns delinqüents coneixedors de la penalització que comportava la reincidència havien falsificat o suplantat la seva identitat (Armengol, 1894, abril 19).

El sistema ideat per Alphonse Bertillon (1853-1914), permetia una identificació més rigorosa del presoner. Bertillon, oficial de policia a la prefectura de París, ideà un sistema basat en les identificacions antropomètriques: "Se trataba de una técnica de identificación de criminales basada en la medición de varias partes del

cuerpo y la cabeza, marcas individuales, tatuajes, cicatrices y características personales del sospechoso" (Buendía, 2007). Aquest registre, s'havia implementat tant a la presó cel·lular de Madrid com a la presó cel·lular de Bilbao, i s'estengué, a començaments de segle vint, a d'altres presons provincials (Sánchez Vigil i Fernández Fuentes, 2005).

Quan la presó Model obrí l'any 1904, disposava d'una estança equipada per fer mesures antropomètriques que incloïa: un antropòmetre (aparell emprat per fer mesures a diferents parts del cos humà), tela encerada, esquadra de projecció, tamboret per bust i tamboret mòbil per les mesures de peu, diàmetres cefàlics i d'orella. Junt amb aquest instrumental també s'incorporà regles, bàscules i embuts amb un sistema de mesura molt precís (Document E, 1904-1918).

Amb aquest instrumental, l'antropòmetre amidava el presoner i el comparava amb un registre antropomètric basat en talles d'ex-presoners. El registre estava dividit en talles petites, mitjanes i grans, de tal manera que amb cinc mesures, el tècnic podia establir si el presoner era reincident (Cervero, 1910).

Taula 2. En la taula es mostren les 5 mesures corporals i la seva classificació per poder comparar-les amb mesures del registre criminal. A partir de l'amidament al nou reu de les mesures estandaritzades (cap, colze, dit del mig...), l'antropòmetre podia saber si ja havia estat registrat anteriorment (Cervero, 1910, p.30).

Cabeza	Largo:	De 0 á 185 m/m	De 186 á 192 m/m	De 193 á x m/m
	Ancho. . . .	» á 148 »	» 149 á 154 »	» 155 á x »
Dedo medio.		» á 109 »	» 110 á 116 »	» 117 á x »
Largo de pie		» á 250 »	» 251 á 260 »	» 261 á x »
Largo de codo		» á 435 »	» 436 á 455 »	» 456 á x »
		Pequeñas	Medianas	Grandes

Si el presoner era de nou ingrés, s'omplia una fitxa antropomètrica que comptava amb diverses dades d'acord amb el mètode Bertillon. En l'anvers, s'annotava la professió, i els documents relatius a la seva identitat, relacions, amistats i coneixements. També havia de respondre si havia servit a l'exèrcit i finalment, el motiu de la detenció. Al revers, s'annotava la talla, la longitud i amplitud del cap, del peu, la longitud del dit mig de la mà, del pavelló auricular i dels braços en creu. El color dels ulls, el dels cabells i el seu estat o calvície. Juntament amb aquestes dades apareixia una corba esfigmogràfica que descrivia la forma i la força del pols arterial, la temperatura del reu, cicatrius, senyals particulars, marques de naixement i tatuatges (Document E, 1904-1918). La foto antropomètrica només es realitzava en presoners amb delictes contra la propietat, segons es desprèn del llibre de Cabellud (1908). Ignorem, però, si aquest criteri va ser seguit a la presó Model de Barcelona.

Document 2. Identificació fotogràfica de presoners a la presó Model de Barcelona

La cambra antropomètrica de la presó Model s'obrí gràcies a l'aposta de Ramón Albó, aleshores regidor de l'ajuntament de Barcelona per la Lliga Regionalista (Document E, 1904-1918). Albó anuncià l'antropometria com un senyal de modernitat que identificava la nova presó Model (Albó, 1904). Tot i això, el sistema Bertillon ja havia rebut crítiques per la seva inexactitud (Olsen, 1987). La premissa científica en la que es recolzava Bertillon, (no existeixen dos individus absolutament idèntics) gravitava en el mesurament de certes quantitats de mesures susceptibles de no variar en el curs d'una vida. El mateix Bertillon, fill d'estadistes, havia calculat un marge d'errada insignificant. No obstant, els casos d'identificació errònia de sospitosos pel mètode Bertillon que anaren sorgint en d'altres països, demostrà la inexactitud de la tècnica antropomètrica⁸⁶ (Conching i Kawano, 2013). L'arribada d'altres tècniques més precises, com la dactiloscòpia, acabaria per desbancar el model Bertillon, tot i que ambdós sistemes visqueren a Espanya abans de la guerra civil. En aquest cas, certs historiadors, donen gran importància a funcionaris i oficials de policia, com l'argentí Juan Vucetich o el nord-americà Edward Henry, que resoldrien els primers casos d'assassinat mitjançant l'ús de l'empremta dactilar (Galeano & García Ferrari, 2011).

La polèmica del bertillonatge com a mètode identificatiu a la Model encara duraria uns quants anys. En els llibres de comptes de la presó Model de 1918, encara hi apareixeran partides pressupostàries per comprar material pel laboratori antropomètric. Tanmateix, i a raó del deteriorament econòmic que s'observa en el mateix llibre de comptes de la Model, s'anà restringint l'ús del gabinet antropomètric. El 4 de desembre de 1918, el metge auxiliar del gabinet

⁸⁶ El cas de Will West i William West als EUA resultaren paradoxals. L'incident deixà veure la fiabilitat de les mesures. Alguns historiadors senyalen aquest fet com l'inici de l'edat de la dactiloscòpia als EUA, admès com a identificador criminal a partir de 1911 (Conching, A. i Kawano, K., 2013) (Annex 4).

d'antropometria, el doctor Juan Soler i Roig, fou destituït del seu lloc de treball. La nota que adjunta la seva destitució, esmenta dues raons de pes; per reduir partides econòmiques, i perquè ja no es necessitava (Document F, 1907-1914). Segons Pelai Pagès (1996), les bombes de l'aviació franquista acabarien destruint finalment la secció d'antropometria, el 25 de gener de 1938⁸⁷.

La creació de fitxes antropomètriques amb més o menys mesures, respon, segons Foucault (1975/2002), a la finalitat de classificar el reu com a objecte descriptible, analitzable, del qual s'estudia els seus trets particulars i en la seva evolució individual. Més i tot, aquest sistema permetia l'estudi de fenòmens globals i la descripció de grups. L'examen individual de cada cas, segons l'autor francès, detalla un mitjà de control i dominació. Això va en paral·lel al canvi de percepció de la individualització. Per Foucault (1979), en un règim disciplinari el poder es torna més anònim i funcional, i per contra, es singularitza més al subjecte sobre el que el poder s'exerceix amb més força. És a dir, aquell subjecte que més surt de la norma és, precisament, el que més es registra i es descriu més rigorosament (Foucault, 1979).

Seguint aquest esquema, podríem dir que els registres identificatius com el del sistema Bertillon, al marge de la funció identificativa i de control de la reincidència, permetrien categoritzacions penals descrites tant en el codi de 1928 com en la llei de 'Vagos y Maleantes' de 1933. D'aquesta manera, podem identificar el que Foucault (1979) descriu com a mecanismes de controls característics de règims disciplinaris.

⁸⁷ Malgrat la pèrdua de tot l'instrumental tècnic, es continuarien generant fitxes identificatives delinqüencials amb dades de diferent naturalesa del pres. Prova d'això, en serien les fitxes fisiotècniques trobades a la presó de Manresa (Document G, s.d). En les anotacions del pres Pedro Anglada Subirós, al maig de 1941, es troben les senyes físiques (talla, color de pell, cabell...) juntament amb les senyes generals (cara, llargada, barba poblada, forma de l'orella) i un apartat per les vacunacions, on en aquest cas hi apareix la vacuna contra el tifus i la varicel·la. En les notes finals, apareixen comentaris com aquest: "Saliendo frecuentemente por la noche en compañía del asesino Enrique Torres" (Document G, s.d.).

5.3.1 Tècniques de registre criminològic: utilització i fonts de la tècnica antropomètrica

D'altre banda, perseverant en la idea de la identificació del presoner i la seva classificació, trobem un enllaç que ens porta a parlar del desenvolupament de tècniques de registre per identificar al criminal, així com dels tècnics que conduïen aquests registres. Aquests dos conceptes aparegueren vinculats perquè, tant la teoria de l'analgèsica física dels criminals com qualsevol altre hipòtesis que tractés de mesurar un índex corporal, necessità d'una tècnica capaç de registrar els índexs i d'un *especialista* capaç de registra-ho adequadament.

Segons historiadors com Musumeci (Montero-Pich, 2013) o Peset i Peset (1975), la clau per entendre l'ús i el desenvolupament de tècniques que proporcionessin registres corporis, respongué a la necessitat de l'escola italiana de Lombroso d'allunyar-se per una banda, del discurs metafísic, i per l'altre de centrar el discurs de la perillositat. Però, sobretot, i segons l'autor, l'expansió i progrés del registre corporal obeí a la voluntat de reforçar la seva autoritat com a expert tècnic. Aquesta especialització en les tècniques de mesurament antropomètriques, tenia la finalitat de: en primer lloc, regular les eines i mesures que estabilitzessin les seves interpretacions. En segon lloc, facilitar un diagnòstic criminològic de base empírica.

David Horn (2006), també analitza la manipulació d'instruments complexos i cars, com a part d'aquesta identitat científica que anava forjant-se, en aparells com el *sieweking de esthesiometre*, que mesurava la sensibilitat o bé el *zwaardesmaker olfactometre*, que mesurava la sensibilitat olfactiva, entre d'altres (Horn, 2006). Alguns historiadors com Peset i Peset (1975) responen que cada instrument proporcionava un senyal, donant lloc a un índex, una graduació o capacitat, que abans no s'havia pogut importar. D'aquesta manera, la coherència i l'autoritat de la

criminologia podria dependre de l'habilitat de desplegar un instrumental que demostrés les diferències sistemàtiques i significants entre cossos normals i patològics.

D'aquesta manera, l'habilitat instrumental proporcionava al nou expert una certa autoritat per entrar a espais tancats a l'ús públic: presons, asils, escoles, manicomis o orfenats. Influència que es mostra en l'habilitat per reclutar voluntaris, demanar que es traguessin la roba, provar el cos dels voluntaris i fins i tot infringir dolor. Aquesta pràctica, però, no es realitzà exclusivament en els llocs tancats, sinó que es portà a terme entre un públic heterogeni que volia participar en els registres de forma voluntària (Horn, 2006).

Cal assenyalar que l'ús d'instruments tècnics que proporcionessin dades empíriques per tal de construir diagnòstics criminològics va tenir una acceptació moderada en la judicatura. Principalment, perquè l'autoritat de la ciència a la cort era lluny d'assentar-se, tal i com remarca Mülberger (2009). També, però, pels atacs cada cop més comuns contra els postulats de l'escola italiana i les dificultats tècniques en la estabilitat de les dades antropomètriques. Segons Horn (2006) aquest fet podria explicar perquè el test psicològic, més fàcil de realitzar a nivell pràctic i amb un prestigi a l'alça en el camp de la bioestadística, s'acabés imposant per sobre de l'ús d'instrumental tècnic.

Si extrapolem la pràctica en el cas de la Model, tant Fuster com el correccionalisme catòlic obtingueren el suport del director de la penitenciària, moltes vegades explicat en els mateixos treballs d'investigació (Fuster, 1930, p.63; Document C, s.d., p.1). En la realització de les seves pràctiques (qüestionaris, entrevistes personals, realització de tests...), aquests agents comptaven amb el voluntariat dels presos, segons ells mateixos, que seguien les proves o inspeccions psicològiques. En el cas del patronat la inspecció del presoner es realitzava individualment, en forma d'entrevista, i es registrava

mitjançant un informe de les aptituds i ideologia del penat. A part de valorar al presoner en termes catòlics, també es buscava la seva aproximació als valors cristians (Document O, 1930, desembre 29).

Per contra, Fuster disposà de centenars de voluntaris que es prestaren a fer, i a repetir si calia, les proves encaminades a descobrir la diferenciació de la moral en el delinqüent. Els seus registres foren realitzats sempre a través de tests psicològics de forma individualitzada i sense anunciar al reu la finalitat real de la prova (Fuster 1931; 1932b). Mentre que els resultats foren presentats en diferents congressos i conferències sobre criminologia, ressaltant la desviació franca de la normalitat en els presos entrevistats, factor que estimava necessari provar perquè el diagnòstic criminològic pogués ser procedent en la judicatura (Fuster, 1930).

5.4 Classificacions i configuració de tipologies a través de la utilització del test

Dins d'un capítol dedicat, primordialment, a la tecnologia psicològica utilitzada per travessar i modificar la subjectivitat del criminal, creiem convenient incorporar de nou el pensament post estructuralista en l'anàlisi sobre *el test*. El seu anàlisi ens aporta llum sobre els objectius que perseguen aquests experts en la realització de tests psicològics i en la seva concepció al voltant de la figura del delinqüent.

En aquest aspecte, és interessant la interpretació que dóna Foucault (1975/2002), sobre la pràctica del test. El filòsof francès equiparà el test psicològic a la idea d'examen: "Es una mirada normalizadora, una vigilància que permite calificar, clasificar y castigar" (Foucault, 1975/2002, p.171). La vigilància a la que fa referència Foucault, es realitzaria a través de disciplines entre les que Rose (1990), inclogué: la psicotècnica, l'experimentació, l'observació o l'estadística. En

aquest sentit, els tests psicològics emprats per Fuster en la presó Model de Barcelona (Fuster 1929, 1930, 1931, 1931b, 1932) i en el manicomi de Sant Boí (1935), ens brinden una excel·lent mostra d'aquesta pràctica.

5.4.1 La cosificació de la moral i l'ús de l'estadística en els tests de Fuster

Els tests que utilitzà Fuster amb presoners reincidents o no reincidents a la presó Model, coincideixen en molts cassos en l'ús cada cop més important de conceptes com *la graduació* i *l'estadística* i en la voluntat de correlacionar les proves realitzades (Fuster 1929; 1930; 1931 i 1932). Així, si bé en 'La prova de Fernald-Jakobsohn' (1929) o en 'El Qüestionari de Woodworth' (1930), Fuster diferencià, en base a una única prova entre criminals *normals* i *anormals*, en 'La motivació delictògena' (1934) o 'La prueba psicológica de las "P" en los delincuentes habituales' (1932), Fuster mirà de trobar explicacions més graduals del comportament del criminal a través d'aplicar diverses escales de mesurament en diferents proves que amidaven diferents capacitats al voltant del concepte de moral. Aquesta progressiva graduació de Fuster en els seus tests, permetia diferenciar un individu de l'altre, així com valorar la seva perillositat en funció del grau d'anestèsia moral que els resultats del test mostressin (Fuster, 1931; 1934; Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935). En aquest cas, l'ús de la graduació que fa Fuster també ens permet establir una relació pròxima amb la crítica de Foucault: "El examen, rodeado de todas sus técnicas documentales, hace de cada individuo un caso" (Foucault, 1975/2002, p.177).

El treball on Fuster segurament mostra millor l'evolució, respecte als primers tests, en l'ús de la graduació i l'estadística és en la seva tesi doctoral titulada 'La prova de penalització de delictes' (1931). La tesi es recolza en un conjunt de proves sobre definició, diferenciació i ordenació: "La prueba de definiciones (...) con el objeto de poder establecer la capacidad de comprensión, consiste en presentar

conceptos casi siempre abstractos de índole moral para su definición” (Fuster, 1931,p.17). El pres havia de definir paraules com: “automóvil, casa (...). Delitos, como: Robo, estafa, violación, asesinato. De conceptos de inteligencia abstracta, como: Trabajo, Virtud, Amor, Justicia y Religión” (Fuster, 1931, p.18). Aquestes proves serviren a Fuster per valorar la maduresa mental del delinqüent.

Pel que fa a la prova d'ordenació, Fuster aplicà el test de Fernald Jakobsohn: “que permite apreciar el grado de sutileza de la diferenciación moral” (Fuster, 1931, p.18). Al mateix temps afegí una prova de procediments dels ideals: “el ideal tiene valor indirectamente para caracterizar la moral” (Fuster, 1931, p.19). Finalment, incorporà proves d'intel·ligència com la prova d'intel·ligència verbal de Mira i una prova ideada per ell mateix, anomenada ‘de penalització de delictes’, on el pres havia de dictaminar el comportament delinqüencial d'un tercer. Dit d'una altre manera, havia de fer de jutge de casos ficticis. Cal advertir, que la prova de penalització de delictes està basada, segons el mateix Fuster, en una de les proves d'intel·ligència que realitzà Binet anomenada ‘proceder en una situación compleja’: “Sólo que en las variantes aquí descritas no interesa la racionalidad y la conveniencia del proceder posible así (...) sino por su justeza moral” (Fuster, 1930, p.20).

5.4.2 El factor de correlació en els estudis de Fuster

Un dels camins per operar en la diferenciació i graduació del criminal fou l'aplicació de l'estadística a la biologia o *bioestadística*, línia desenvolupada pel matemàtic Karl Pearson (1857-1936). Influït per Galton, aplicà l'aritmètica a l'estudi de l'evolució i l'herència. També definí la teoria de la probabilitat, i les de correlació i mostreig aleatori, trets incorporats en la interpretació de les dades estadístiques a partir de 1900 (Índice, 2006). Sovint s'observa en els estudis de Fuster (1929, 1930, 1931, 1932) la necessitat de basar els seus estudis en l'ús de

la estadística; el coeficient de correlació de Pearson (mètode Wendenhall-Warren-Hollerith), el coeficient de la fórmula de Spearman i la fórmula aplicada segons Kelley Wood⁸⁸, mesures totes elles que feu gràcies a la col·laboració de la secció d'estadística de l'Institut d'Orientació i selecció Professional de Barcelona, el IOP (1930).

Tal i com acabem de veure, l'anàlisi pròpiament del mètode estadístic utilitzat per Fuster en els seus tests, resulta molt complexa. Precisament per la seva complexitat ens resulta interessant que Fuster hi dediqués un gran esforç i un ampli espai tant per aplicar-la com per justificar-la. Això ens porta a parlar del marc teòric al que s'emmotllà i dels objectius que perseguia.

Un dels objectius més explícits que apareixen en els tests psicològics realitzats per Fuster a la presó Model fou la constatació empírica de la diferència de la moral entre l'home normal i el criminal. Aquesta observació pretenia, en la línia reivindicativa d'altres juristes criminòlegs com Cuello Calón, Saldaña o Jiménez de Asúa, influenciar en el món de la judicatura alhora d'aplicar una terapèutica individualitzada a cada pres (Fuster, 1931):

Las taras psíquicas, en los delincuentes, parecen ser más aparentes y características que sus taras físicas (...) La anomalía que resume toda la psicología del delincuente: la deficiencia del sentido moral, su insensibilidad o anestesia moral, su falta absoluta de arrepentimiento, como hemos comprobado en los resultados experimentales obtenidos con nuestras investigaciones. (...) Las precedentes consideraciones nos indujeron a realizar, en la Cárcel Modelo de Barcelona, el siguiente estudio experimental, con el objeto de contribuir al conocimiento de la psicología del delincuente (Fuster, 1931, p.7-8).

Per la interpretació que fem del seu principal objectiu, podem afirmar que un dels principals marcs teòrics amb els que treballà Fuster fou la línia biologicista. En

⁸⁸ La fórmula que aplica Fuster de Kelley es: $r = \frac{M2-M1}{\sigma} \times P.Q.$ (Fuster 1931, p.89).

aquesta línia, com hem argumentat en d'altres apartats, Fuster senyalà la influència dels seus col·legues més pròxims, com Saforcada (1932), sol o juntament amb Oscar Torras (Saforcada i Torras, 1930). Però també senyalà la influència de la línia biologicista de deixebles de Lombroso com Di Tullio, Ferri o Garófalo (Fuster, 1931), un cop abandonada la idea de l'home delinqüent, i centrant l'atenció en l'obtenció de senyals psíquics, incorporant alguns matisos ambientalistes.

A banda d'això, cal retrobar la relació de Fuster amb el mètode estadístic per trobar l'anomalia moral. En aquesta estela de la medició interna de la psicologia del delinqüent, un altre psicòleg, Charles Spearman (1863-1945), cregué aconseguí una altre fita en la fórmula de medició de la intel·ligència. Mitjançant l'aplicació de diferents test que mesuraven diverses qualitats atribuïdes a la intel·ligència, identificà i cosificà – és a dir, convertí la intel·ligència en una cosa mesurable – el grau d'intel·ligència general a través d'una correlació de factors que anomenà 'g'. Spearman definí 'g', com una cosa localitzable en l'àmbit del raonament, amb un cert grau heretable i innat (Gould, 1981/2007). Tal i com remarca Gould, és important tenir en compte que la 'g' de Spearman va donar lloc a grans expectatives dins del camp psicològic, ja que la seva troballa: "permetiria convertir la psicologia en una verdadera ciencia" (Gould, 1981/2007, p.377). És per aquesta motiu que al 1927, Spearman titllà la seva troballa com a revolució copernicana en el món de la psicologia.

Certament, la mesura de la intel·ligència a través d'una fórmula matemàtica obria un ventall de grans possibilitats i una nova base per classificar els grups humans. El camí emprés primer per Pearson, continuat després per Spearman, i Cyril Burt (1883-1971), justificà, per exemple, polítiques d'immigració excloents als Estats Units que basaren els seus arguments en la perillositat d'incloure individus i grups sota el llindar de la imbecil·litat (Gould, 1981/2007, p.393).

La relació de la cosificació i medició de la intel·ligència realitzada per Spearman i l'expectativa d'acostar la psicologia a les ciències exactes, guarden una relació molt directa amb la finalitat dels estudis sobre la moral del delinqüent que Fuster realitzà pocs anys després:

El primer medio auxiliar para la investigación del juicio moral ha sido el examen del plano inferior de la inteligencia para la conceptualización ética efectuado por la definición, la diferenciación y la ordenación de los hechos que entran en el orden moral (Fuster, 1931, p.17)

El psicòleg català cregué, com ho feu Spearman amb la intel·ligència, que la moral podria ser identificada a través d'investigacions empíriques, tot i que en l'àmbit de les emocions. Malgrat que encara mancava molt treball per fer, Fuster confiava que aquests exàmens proporcionarien registres individuals que senyalessin la moral de l'home criminal:

En el momento actual, con los métodos analíticos, los exámenes psicológicos del juicio moral no pueden conseguir más que resultados parciales (...) carecemos aún de investigaciones empíricas más exactas sobre las diferencias individuales de la constancia, fragilidad y labilidad de los sentimientos. Además (...) de la afectividad y sobre la valoración de la intensidad variable de la capacidad de comprensión (Fuster, 1931, p.15).

Malgrat les proves realitzades, Fuster no obtingué una correlació significativa entre les proves d'intel·ligència general i la prova de penalització de delictes. Sí obtingué, però, d'altres correlacions de diferents naturalesa al voltant de la moralitat en d'altres proves. Més enllà del resultat, el coneixement dels factors de correlació en Fuster, ressalta el paper de l'estadística per mostrar l'existència real del tipus criminal amb una clara intencionalitat classificatòria conforme als caràcters singulars de cada delinqüent.

Finalment, cal ressaltar que als anys que Fuster realitzava els seus estudis, ja hi havien hagut crítiques al voltant de la metodologia usada per mesurar qualitats com la intel·ligència a través del test. A començament de la dècada dels 20 psicòlegs i estadistes, la majoria nord-americans, com Walter Lippman (1889-1974), Luis L. Thurstone (1887-1956) o, ja en els anys 30, Carl Brigham⁸⁹ (1890-1943) polemitzaren en la confecció, ús i interpretacions en les respostes del test a partir de factors com les desigualtats socials i ambientals, la coherència interna o les referències culturals. Tanmateix, per Sokal (1987), els autors dels tests respongueren a problemes reals que tenia la societat en la que vivien. En cap cas, segons Sokal en una crítica explícita a Gould, es pot fer una crítica als autors de tests per estar influenciats pel context polític i ideològic, com si fos possible per algú estar per sobre d'aquest context. Així, els tests no poden representar proves que denigrin les intencions dels seus autors. Per Sokal (1987), les crítiques al voltant de la metodologia del test formarien part de la desigual evolució que tingueren camps com la psicologia en diferents indrets del món.

5.5 Resistències

Per tancar aquest capítol dedicat a l'anàlisi de la normativització des d'un prisma constructivista parlarem del concepte de resistència, terme relacionat especialment amb els presoners. A la pregunta que formulà Foucault (1979), al voltant de l'existència d'insurreccions contra la mirada normativitzadora li sorgiren algunes crítiques, com les de Michelle Parrot, que mostraven la dificultat de trobar en el pensador francès un marc més historicista que englobés aquestes resistències i la importància del contrapoder.

⁸⁹ Carl Brigham, tot i ser un dels psicòlegs més conservadors i innatistes, defensor de la superioritat de la raça blanca nordamericana respecte a la raça *alpine* (de l'europa de l'est) o mediterrània durant els anys 20, apareix referenciat per Sokal (1987) perquè als anys 30 va repudiar els seus punts de vista i la creença de la superioritat intel·lectual de la raça blanca. D'aquí l'exemple d'autor que polemitzà en la confecció de tests.

El discurso penitenciario - diu Parrot en un diàleg amb Foucault - se desplega como si no existiese nadie frente a él, como si no existiese más que una 'Tabula rasa'; gente que hay que reformar para arrojar luego al circuito de la producción. En realidad hay un material - los detenidos- que resiste de un modo formidable (Foucault, 1979, p.24).

És a dir, per Parrot existien resistències contra la mirada dins i fora de la presó, expressades des de la vaga dels treballadors d'una fàbrica tèxtil fins a l'establiment de sindicats, o de l'exercici d'altres *règims de veritat* que mostrarien com hi havia un discurs diferent i alternatiu al poder hegemònic, no sols en el marc polític, també, com veurem, en el sexual i el pedagògic.

En tot cas, quan s'aplica la construcció tècnica de la crítica foucaultiana a un nivell local com en la Model, apareixen una sèrie de resistències per part dels presoners que modifiquen tant als agents com al mateix sentit de la crítica al poder que fa Foucault (1979). Aquest rol actiu del presoner expressat en diferents accions de protesta que examinem en els propers capítols, fa difícil l'encaix de la presó Model al prototipus de panòptic esbossat en el seu pensament.

En aquest mateix sentit l'historiador Philippe Artières, en el seu article *What Criminals Think about criminology* (2006), parla sobre els focus de resistència i d'adaptació camaleònica al poder vigent, per part dels reus, que problematitzen encara més l'anàlisi de les relacions de poder que establí Foucault. Prova d'aquesta complexitat, la podem trobar en l'anàlisi del cas francès de Lacassagne, qüestió de la qual presenta certes connexions amb el cas de la Model de Barcelona.

Segons Artières (2006), l'antropòleg francès Alexandre Lacassagne (1843-1924) realitzà un seguit d'experiments a la presó de Saint Paul de Lyon, durant la

dècada del 1890. Lacassagne seleccionà uns quants presoners a qui donà un quadern perquè relatessin alguns capítols de les seves vides. Cada setmana examinava els quaderns i els encoratjava a continuar, normalment, amb l'ajut d'algun tipus de remuneració. Amb tot, si els quaderns escrits pels presoners no eren del seu grat, els retornava perquè els reescrivissin. En total, Lacassagne obtingué un total de 66 quaderns de entre 24 a 32 fulls de diversos presoners. Cadascun dels quaderns, relatava la vida del presoner, en forma de capítols, subcapítols i títols, on escrivien les seves particulars històries gairebé sempre violentes, plenes de conflictes, tensions, malalties i pobresa (Artières, 2006).

El que és interessant observar es que, segons mostra Artières, els quaderns són un exemple de literatura forçada. Els presoners, malgrat no haver escrit mai, són coaccionats a escriure en la mateixa línia de coherència que explicita l'antropòleg, reestructurant si cal, la seva vida. Conseqüentment, molts són els presoners que protesten quan Lacassagne els fa reescriure les seves pròpies històries personals. En les notes als marges dels quaderns, senyala Artières (2006), es poden veure les notes de Lacassagne on es percep la tensió que s'establia entre subjecte i examinador a la hora de negociar què volia un de l'altre. Segons Artières (2006), la raó per la qual Lacassagne feu reescriure els quaderns autobiogràfics es sustentava en la necessitat de trobar en els relats dels presoners el discurs criminològic que ell mateix emprava.

A mesura que el temps passà, els criminals es van anar emmotllant amb el que demanava Lacassagne i el discurs criminalístic començà a trobar-se implícit en els relats reescrits. Conseqüentment, tots començaren a conformar un tipus específic de tipologia: el relat de la presonera *Jeanne Weiss*, per exemple, coincideix amb la imatge de la dona històrica tal i com es relatava en les publicacions acadèmiques. En el relat d'un altre presoner anomenat *Nouguier*, es subratllaven els motius pels quals, entre d'altres, va robar, va mantenir relacions

amb la seva germana i es convertí en un anarquista. Gairebé tots els crims de Nouguier apareixen vinculats al seu passat, marcat pels severos càstigs del seu pare que l'impulsà a cometre els crims i a convertir-se en un proxeneta, captaire i més tard prostitut. Tot i això, en la primera llibreta que Nouguier lliurà a Lacassagne, anomenada 'Memoirs', el presoner relegava el seu pare a una figura secundària.

Aquest i d'altres exemples citats per Artières (2006), mostrarien, segons l'historiador francès, com els presoners, per tal d'aconseguir interessar a Lacassagne, exageraren, reduïren o modificaren la seva pròpia criminalitat i circumstàncies personals adaptant-la als gustos de l'antropòleg, malgrat les protestes inicials d'algun d'ells. La *negociació* dels presoners per tal d'arribar a esbrinar què volia Lacassagne i aconseguir així algun tipus de premi, exemplifica, segons Artières, unes estratègies més o menys complexes de resistència, incloent ajustar-se als cànons criminalístics, (Artières, 2006). En tot cas mostra que el presoner no és només un subjecte passiu sinó que, dins les limitacions, també proposa i actua.

Pel que fa a la nostre qüestió, estem d'acord amb la gran majoria d'historiadors de la Model en l'argument que les especificitats d'una època històricament complexa es reflectiren en l'ambient i en la forma de governar de la Presó Model: "Cada esdeveniment social ocorregut a la ciutat, tenia la seva ràpida connexió amb la Model" (Fontova, 2010, p.45). És per això que Pagès (1996) considera la Model un microcosmos dels conflictes que assolien Catalunya. A dins de la presó, com en la mateixa Catalunya, també hi hagué lloc per la resistència al poder hegemònic. En part, per la inestabilitat del govern de la presó, en part perquè la Model en sí constituïa una institució penal amb unes regles pròpies de funcionament regulades en el 'Proyecto de reglamento' (1904). Aquest reglament xocà de front amb la realitat, be pel nombre de presoners, be perquè les protestes

socials de la ciutat afectaren al seu funcionament, premissa que fou apuntada per De Certeau (1980/1999). Segons De Certeau, cal analitzar els procediments minúsculs, populars i quotidians. Formes d'operativitat que reapropien l'espai organitzat per les tècniques de producció sociocultural. Això deixaria entreveure *formes clandestines* de grups o individus ja atrapats en les xarxes de la disciplina

Com es visualitzarien aquestes *formes clandestines* dins del microcosmos de la Model? En el relat que ens proporcionen diversos testimonis del seu pas per la Model (Pous i Pagès, 1909; Paco Madrid, 1926; Pestaña, 1933), trobem diverses pistes que apunten a un cert grau de resistència, fins i tot, de contrapoder que cal analitzar.

Com hem pogut examinar en capítols anteriors, existeixen períodes conflictius ja des de finals del segle XIX i fins a l'inici de la guerra civil espanyola. Una situació polaritzada entre la burgesia i els sindicats obrers les conseqüències del qual, propicià una important presència de presoners anarquistes i, en general, del moviment obrer que: "A la Model aviat es van convertir en la columna vertebral de la població reclusa" (Fontova, 2010, p.47). La força amb que aquests moviments obrers s'organitzaren al carrer projectava una certa protecció als militants encarcerats, sobretot de cenetistes reconeguts⁹⁰. A més, com apunta la historiadora Fontova (2010), sovint s'organitzaven campanyes a l'exterior per recolzar alguna de les accions dels presos.

Això explicaria la alternança i l'èxit d'alguns motins, com el de 1906, a conseqüència del suposat apallissament a un reu dins la seva cel·la⁹¹: "Va haver-

⁹⁰ És el cas, per exemple, de Joan Peiró, que al 1920 gaudia d'un estatus de preferència amb avantatges bastant notables, com les 4 hores de pati enlloc de la mitja reglamentada, o bé una comunicació diària enlloc d'una setmanal com regia la norma general (Junqueres, 2000).

⁹¹ Fontova (2010) apunta que aquest reu podia tractar-se d'un malalt mental.

hi ferits i una campanya a l'exterior organitzada pels anarquistes i pel Partit Radical, a la qual es van sumar diverses associacions i sindicats per denunciar les arbitrarietats del sistema penitenciari” (Fontova, 2010, p.35).

Com senyala Pagès (1996), referint-se als sindicats anarquistes que poblaven la presó Model, era molt difícil imposar disciplina al pres que amenaçava directament al funcionari i que aquest sabia que sortiria al carrer qualsevol dia. Hem de tenir present que, força sovint, dirigents de partits polítics i sindicalistes que acaben a presó, després retornen als seus càrrecs. Aquesta *tipologia* de presoners provocà una situació d'excepcionalitat continua a la presó Model. Tant Cañellas i Torán (2000), referint-se a les primeres dècades del segle vint, com Fontova (2010) o Pagès (1996) ja en l'inici de la guerra civil, senyalen que aquesta excepcionalitat es repetí freqüentment des de la inauguració de la Model.

Les raons d'aquesta resistència per part dels presoners anarquistes pot tenir a veure amb l'anàlisi de la seva actitud moral, un aspecte que senyalaria la clau de perquè el presoner anarquista, segons els registres trobats, s'enfrontà obertament a la normativització realitzada a la Model.

5.5.1 La resistència moral de l'anarquista

En aquest sentit, l'historiador Jesús Navarro Navarro (2004), analitza el perfil moral del militant àcrata. Aquest perfil ens interessa perquè pot donar pistes del perquè l'immigrant, que a grans trets se'ns descriu com a analfabet (Oyón, 2006), veié en la ideologia anarquista un referent ètic proper, tal i com testimoniava Planes a través del diari La Renaixença: “El paleta que llega a Barcelona procedente de Murcia, Almería o de Cáceres, se halla sumergido en un brillante ambiente de anarquía que le conquista rápidamente. El desarraigo con el país le facilita de largo todas las aficiones subversivas” (Planes, 1934, p.93). Així, el perfil

moral de l'anarquista que ens proposem analitzar, constituí en sí mateix un clar referent a la resistència ideològica i moral dels mecanismes que intentaven operar-lo tant a dins com a fora de la presó.

Aquest punt, doncs, resulta de vital importància en la tesis perquè posa en relleu que la lluita per la moral era molt activa i fortament contestada, negociada i transformada des de les classes populars. Això té sentit en la mesura que entenem, com ho fa Navarro, que la crítica a la societat *burguesa* es feia des d'una clau moral i amb una voluntat clara pel virtuosisme. Segons Navarro, aquest *impuls ètic*: "tenía un papel central en la conformación de la cultura y la identidad libertarias" (Navarro, 2004, p.40).

Així, l'autor subratlla que la promoció de determinats valors morals, més enllà de la seva pràctica, codificava un determinat model de militància essencial per la cohesió social del moviment, fet pel qual autors com Álvarez Junco (1976) porten a definir l'anarquisme no com una doctrina, sinó com una actitud. Aquesta línia historicista, demostraria que el moviment llibertari fou complex, divers, i, com subratllava també Cleminson (2008), sovint suscitava tensions i contradiccions. D'aquesta manera la lluita obrera fou assimilada com una pugna moral.

Todo el esfuerzo educativo desplegado por anarquistas y socialistas tuvo como uno de sus principales objetivos la moralización de los trabajadores. Se aspiraba a formar un hombre nuevo, distinto, cuando no opuesto, al que se suponía había contribuido a crear la sociedad burguesa y la moral católica (Navarro, 2004, p.42).

Aquesta moralitat condicionà folgadamente la pròpia definició d'anarquista. Segons Navarro (2004), era difícil esdevenir anarquista. Molt més que un republicà, socialista o comunista. El codi era molt més estricte, per això molts es consideraven només simpatitzants. Una de les claus que explicaria l'accent en els valors morals del moviment àcrata és entendre com el comportament del militant

era vist per la organització com la millor propaganda del fet. Es premiava la cultura de l'exemple, on les qualitats ètiques admirables fossin la integritat, la serenitat, la sinceritat i la responsabilitat. Sobretot, es premiava mantenir aquesta escala de valors dins del món laboral. Tot i això, com senyala l'autor, els exemple àcrates no eren el comú. Eren minoritaris, malgrat despertar l'admiració de la resta del moviment (Navarro, 2004).

Tot i això, existien un seguit de valors més pròxims, segons Oyón (2006) i Navarro (2004), al moviment llibertari espanyol exemplificats en valors com la racionalitat, entès com a autocontrol, de contenció d'un mateix. També en pràctiques com el nudisme, el naturisme o l'esperantisme. De fet, diu Navarro (2004), el puritanisme englobava això: la recerca d'actituds més naturals en relació a la sexualitat, però també en l'oci popular obrer i la condemna de determinades pràctiques, referint-se al joc, la prostitució o l'alcohol. La concepció d'aquesta sexualitat també estigué present en la Model com mostra el document fotogràfic sobre diversos presoners anarquistes posant nus en el pati de la presó Model. Aquesta fotografia (Imatge 11) que analitzarem en el següent capítol, completaria les evidències d'una contracultura activa en tots els sentits del règim penitenciari teoritzat per Foucault.

És interessant, arribats a aquest punt, comparar l'anàlisi del perfil anarquista amb la descripció dels valors burgesos que fa Foucault (1975/2002). No deixa de ser paradoxal que el moviment llibertari acabi assumint, una forma d'autocontrol que, per Foucault (1975/2002), suposa el triomf d'una nova manera de governar *burguesa*, on les estructures invisibles, els mecanismes de poder, operen i travessen els subjectes fent que s'acabin vigilant a si mateixos. Aquest procés, Foucault el relacionava amb el naixement del capitalisme liberal. Paradoxalment, el racionalisme, un valor compartit tant per la burgesia com l'anarquisme, servia per contrarestar i desmentir la influència de l'església catòlica. Segons Cleminson: "Los anarquistas veían en el conocimiento racional y científico una clave para la

emancipación de la clase obrera y lo seres humanos en general” (Cleminson, 2008, p.175).

Sigui com sigui, aquesta transformació de la racionalitat i l'auto control, podria ser deguda al que esmentava De Certeau (1980/1999) quan parlava que diferents grups, en principi subordinats, podien assimilar i reinterpretar valors d'altres col·lectius. En aquest cas els anarquistes haurien reconvergit un discurs dominant de moral petitburgesa en el discurs col·lectiu de moral antiburgesa. D'altres autors, Luís Martín i Arias-González (1997) o el mateix Navarro (2004), recolzen en bona mesura aquest argument i exposen que en el cas dels anarquistes es reinterpretaren determinats valors de la moral dominant: “Lo que hicieron fue asumir valores pequeño burgueses en parte provenientes igualmente de la tradición artesanal” (Martín i Arias, 1997, pp.67-68), malgrat que aquesta assumpció es presentés: “como una crítica a las clases privilegiadas” (Navarro, 2004, p.58). En efecte, pot semblar que molts dels valors i dels preceptes que exalçava la burgesia o feu també l'anarquisme. El que canviava profundament era el sentit i el to moral.

En síntesi, com mencionava Artières (2006) al començament d'aquest apartat, els delinqüents de Lyon usaven l'estratègia d'exagerar la seva criminalitat adaptant-se al discurs criminològic, per d'aquesta manera, obtenir el favor de Lacassagne. En el cas de la Model, l'estratègia dels *delinqüents*, i en concret dels reus anarquistes, passà moltes vegades per resignificar el discurs hegemònic de la criminologia, en el que es criticà el funcionament corrupte de les institucions penitenciàries i la seva falsa reeducació (G, 1931; Altman, 1937).

Aquest discurs fou possible, entre d'altres circumstàncies, per una estructura políticossindical que els parapetava fora a la presó, per la capacitat d'exercir pràctiques com el nudisme dins de la Model, i per la inclusió d'alguns destacats

líders polítics a la presó fet que evidenciava, per últim, una inestabilitat política exterior que acabà afectant a la Model. La complexitat de la història entre poder i resistència emergí efervescentment al 1936. Que el director de la presó, acabés sent el sindicalista cenetista Josep Vicente ho explicita prou bé.

Resum

En aquest capítol s'ha analitzat què és i com s'aplica el que entenem i anomenem *procés de normativització*. Aquest estudi ens permet conèixer, per un cantó, les tècniques d'identificació del reu. Per l'altre, les tècniques de prospecció del reu utilitzades pels agents, en particular, el registre que proporcionà els tests. Tot plegat, ens permet visualitzar àmpliament tots els mecanismes que conformaven el criminal com a objecte d'estudi. Dins d'aquest examen, hem plantejat també aspectes rellevants com la conformació del criminòleg com a expert o l'ús de l'estadística. Finalment, també s'ha analitzat el rol dels presoners des de la resistència als processos correctors esmentats. S'ha incidit, especialment, en la resistència exercida pels grups anarquistes a partir de l'anàlisi de la seva actitud moral.

Está en todas partes: en los rincones, detrás de las columnas, en dondequiera que cae un poco de sombra o de sol; está, sobre todo, en las sábanas de los petates, en el reglamento que prohíbe el uso de jabones y talcos perfumados. ¡En el clima!⁹²

Carlos Montenegro, 1937

CAPÍTOL VI

LA NORMATIVITZACIÓ SEXUAL A LA PRESÓ MODEL DE BARCELONA: DISCURSOS I TEORIES AL VOLTANT DE LA SEXUALITAT DEL DELINQÜENT

6.1 Introducció

L'objectiu d'aquesta capítol és mostrar els fonaments i la metodologia de la normativització en el camp sexual que afectaren als presoners de la presó Model. En aquest anàlisi es mostrarà el rerefons ideològic d'un dels patronats més importants de la presó Model, el de presos adults de Sant Vicens de Paül, i les campanyes que engegaren contra tot allò que consideraven un comportament antisocial. De la mateixa manera mostrarem les *observacions científiques* del metge antropòmetre de la Model, el doctor Soler i Roig, al voltant de *tipus invertit*. Així mateix, analitzarem les proves psicològiques de Fuster, especialment d'aquelles observacions de contingut sexual que serviren al psicòleg per descriure i diagnosticar el comportament sexual d'una part dels reclusos de la presó. Cal insistir que es tracta de l'únic cas documentat d'experiments psicològics amb delinqüents en una presó catalana abans del 1936. S'intentarà mostrar els objectius que empenyeren al psicòleg a realitzar aquesta classe de tests, vinculats a les demandes de l'Estat. Aquesta última observació s'ha realitzat a través de l'estudi dels codis penals de 1928 i 1933. Per últim, es destacarà el paper dels presoners, en especial dels presoners anarquistes, relacionats amb el discurs

⁹² Montenegro, C. (1937). *Hombres sin Mujer*, 14.

àcrata sobre la sexualitat que reivindicava pràctiques i discursos diferents al model burgés amb la finalitat de demostrar a la societat que existien altres règims d'entendre la sexualitat.

6.2 El correccionalisme i la qüestió sexual: el concepte d'inversió

Un dels principals problemes a l'hora de realitzar aquesta investigació sobre la sexualitat ha estat determinar què significava pels agents la paraula *invertit*, terme que usen indistintament el correccionalisme i les 'ciències psi' abans de 1936. En aquest cas, el terme *invertit* es podria entendre, des de l'actualitat, com a homosexual. No obstant, trobem certes traces descriptives en algunes fons primàries (Madrid, 1926; document D, 1923-1930) i en la historiografia recent (Fontova, 2010) que dibuixen als invertits com a transvestits: "Els pobres degenerats que es pinten els llavis i falsegen el timbre de veu eren la riota de tots els presos, excepte d'aquells que, no tenint a mà una dona per saciar la crida de la carn, acceptaven l'invertit com una solució" (Madrid, 1926/2010, p.56).

Madrid, gran descriptor del districte V, anomenat popularment *barri xino*, recull alguns noms dels invertits o *equivocats* més famosos de finals dels anys deu: La Bella Patata, la Fàtima, La Carmen Flores, la Pompeia, la Raquel..., com també dels anys vint: l'Asturiana, la Cojitos, la Madriles, la Rana, l'Eloísa, la Celosa. Noms que, per altra banda, semblen sovintejar en les batudes que realitza la policia en certs bars i zones del barri xino, i que els condemnen a quinzenes d'arrest⁹³. La idea d'arrest dels individus transvestits o transsexuals pot semblar convincent en la mesura que resulten més fàcilment identificables els individus

⁹³ Quinzena, nom donat a la reclusió de presó per quinze dies segons el codi penal espanyol vigent.

transvestits o *transsexuals* que no pas cap altra individu que no evidenciés explícitament la seva sexualitat. Aquesta premissa també resultaria vàlida en la lògica penitenciària de corregir comportaments sexuals en el procés de normativitzar. És plausible, doncs, que a la presó només hi anés a parar el gènere *trans* o homosexuals efeminats. Sigui com sigui, el lector ha de tenir present que ens movem en definicions incertes.

6.2.1 L'estudi psicològic de l'invertit segons l'antropometria de Soler i Roig⁹⁴

A principis de segle, l'antropòmetre de la Model Joan Soler i Roig, escrigué una sèrie d'obres morals dedicades a la reeducació social i cristiana dels delinqüents de la presó Model (Soler i Roig, 1907; 1908; 1916). Aquesta edició de llibres fou promoguda per la direcció de la Model, especialment per Ramon Albó i l'orde paulista, i fonamentat en la creença de la lectura religiosa com a mètode per reformar l'esperit del reu, aprofitant l'aïllament cel·lular del pres (Soler i Roig, 1907). Precisament per la seva devoció catòlica i afinitat ideològica vers els patronats de Sant Vicenç de Paül, resulta una mica difícil distingir el discurs de l'antropòmetre del discurs catòlic dels patronats. Amb tot, ens resulta interessant mostrar aquells aspectes mèdics que atorgaven al pensament i al discurs de Soler i Roig, un rol i una posició diferent al del patronat de presos, àmpliament descrit en el capítol IV. Un bon exemple d'això és l'estudi antropomètric i psicològic sobre la homosexualitat i el *tipus invertit*, en el que, paradoxalment, negava vehentment el tipus anatòmic del criminal nat teoritzat per Lombroso. No obstant això, cregué reconèixer un tipus d'invertit, a partir de les observacions practicades

⁹⁴ A penes tenim informació de Joan Soler i Roig, més de la que ens ha deixat en els seus llibres. Abans de ser metge adscrit al gabinet antropomètric de la presó Model de Barcelona, al 1904, es dedicà a l'estudi de la medicina dosimètrica, les observacions de les quals transcriví en 'Memorandum terapéutico dosimétrico', editat al 1897. Fervent catòlic, cultivà l'amistat de Ramón Albó qui l'animà a escriure sobre la psicologia del delinqüent. Fou metge antropòmetre fins a la seva destitució, l'any 1918.

en: "Todos estos individuos, degenerados psíquico-físicos, que van a parar a las cárceles por el delito de inversión sexual, que el Código penal de todas las naciones civilizadas castiga con penas más o menos duras" (Soler i Roig, 1916, p.28). Al marge de discutir les observacions de Soler i Roig, l'estudi descriu detalladament en que es basava la seva definició sobre el tipus d'invertit:

Estos desgraciados seres tienen aptitudes higiológicas⁹⁵ y morbosas iguales entre sí. Sus maneras afeminadas, su voz melosa, su coquetería en el andar y en sus ademanes, sus gustos, sus aficiones y todas sus aberraciones, tienen un parecido propio y característico, común entre ellos, careciendo de todos estos caracteres los demás hombres (...) Estos invertidos ¿Lo son por atavismo? (...) hemos podido estudiar unos veinte tipos de esta naturaleza, y en la mayoría de ellos, por no decir todos, hemos podido comprobar que sus ascendientes directos y colaterales han sido hombres en el verdadero sentido de la palabra. Sin embargo, en algunos casos (...) hemos podido comprobar que los procreadores de los mismos, muchos han sido alcohólicos, otros crapulosos, algunos avariósicos⁹⁶ y varios de una vida desordenada y de costumbres non sanctas (Soler i Roig, 1916, pp.28-29).

De les observacions psicològiques fet per l'antropòmetre, realitzades en diverses inspeccions (Soler Roig 1916; 1907), cal destacar les següents conclusions:

- No observa ni herència ni atavisme en ells, però sí certa predisposició com a conseqüència del comportament moral dubtós d'algun familiar proper a l'invertit.
- Els *invertits* són els únics que són degenerats: "constituyendo el tipo intermedio entre el loco moral y el delincuente profesional" (Soler i Roig, 1916, p.243).

⁹⁵ Desconeixem el significat del terme. No te accepció en els diccionaris de llengua castellana ni catalana. No obstant això trobem en el llibre de Monlau 'Elementos de Higiene Privada o Arte de conservar la salud del individuo' la següent definició: "Á la voz Higiene se han querido substituir modernamente las de Higilogia é Higiotecnia, que no han logrado prevalecer;" (Monlau, 1857).

⁹⁶ Pot ser que el terme estigui lligat a 'l'avariosis', paraula castellana que es relaciona amb la sífilis.

- Es poden reeducar i corregir. Prova d'això, per l'autor, és que a l'antiga presó de Barcelona (es refereix a la presó Amàlia) hi havia dos invertits, un dels quals va obtenir la seva curació radical, convertint el subjecte efeminat en un home “digne, honrat i treballador”.

Aquestes conclusions poden semblar contradictòries. Soler i Roig, cenyit dins del correccionalisme catòlic, pretenia fugir del determinisme biològic que implicava la paraula degenerat. Al mateix temps, però, reconeixia que els invertits eren els únics *tipus* que tenien uns trets físics heretables. Així, els invertits eren degenerats perquè tenien una certa predisposició. Ara bé, aquesta predisposició no treia que no poguessin ser tractats amb èxit sobretot perquè era conseqüència d'una inclinació més que biològica, moral. L'invertit, així, passà a ser un *degenerat moral* que es podia corregir. D'aquesta manera, Soler i Roig, passava de puntetes per la qüestió biològica. És una llàstima, però, que Soler i Roig no expliqués de quina manera corregí l'invertit fins a guarir-lo (Soler i Roig, 1916).

Paral·lelament, el metge antropòmetre vinculà la formació d'un tipus invertit amb la predisposició moral que associà etiològicament als ambients malsans de la ciutat de Barcelona. Una mena de *contaminació moral* que podia degenerar l'esperit i corrompre'l, no solament sexualment, també predisposant-lo cap a l'alcoholisme, la prostitució, la vagància, etc. Per tant la caracterització del tipus invertit o homosexual, que continuaria afirmant Soler i Roig en totes les seves obres, de vegades amb el nom d'*estetas*, *pederastas* o *equivocats* la vinculària al context social, específicament en la ciutat de Barcelona⁹⁷:

⁹⁷ L'anàlisi de noms que identifiquen un tipus de conducta i orientació sexual, entre els que figuren *ricarditos* o *biesses*, a més dels ja citats, són al nostre entendre una via per obrir d'altres estudis relacionats amb el gènere i les formes de sexualitat en la societat catalana d'abans de la guerra civil.

Barcelona es la primera, sino la única ciudad de España que se distingue por las publicaciones pornográficas (...) En Barcelona vienen a sentar sus reales los perdidos y los malvados de todo el mundo. Aquí cuentan con una impunidad vergonzosa ó irritante para la publicación de las ideas más disolventes y las obscenidades más asquerosas (Soler i Roig, 1916, pp.201-202).

Aquesta denúncia del medi urbà, focalitzat en determinats barris de Barcelona, sobretot del districte cinquè o barri xino, es troba també present tant en els treballs de Fuster com en la denúncia del patronat catòlic: “El carrer del Cid, amb el del Migdia, formen el cor del barri xino. Allà hi ha tota l'ànima, tot l'esperit dels barris baixos” (Madrid 1926/2010, p.52). Ambdós agents, sigui a partir dels invertits o, en el cas de Fuster, a partir dels toxicòmans i homosexuals, com demostrarem en els propers apartats, reclamaven major pressió policial per acabar amb el que suposen una xacra social: “La defensa social contra la toxicomania (...) debe hacerse principalmente, mediante una actuación policíaca especializada” (Fuster, 1931b, p.6). Val a dir que, en aquest cas, Madrid (1926/2010) dibuixa uns barris *internacionals* on la venda de cocaïna i la prostitució eren famosos arreu del món: “La clandestinitat de la seva venda és un mite (...) el tòxic entra a Barcelona en vapors que arriben de Marsella i Gènova...” (Madrid, 1926/2010, p. 92). En els propers apartats veurem com aquesta situació també fou denunciada de forma molt explícita pels patronats de presos.

6.3 El correccionalisme i la qüestió sexual: l'orde de Sant Vicenç de Paül i la campanya contra els *invertits*

Si bé, com acabem d'analitzar, els postulats del metge antropòmetre eren molt afins a les del patronat catòlic paulista, existí també una resposta pròpia del patronat respecte a la inversió a la presó Model. Així, des de 1904 fins al 1936, l'escrutini de la fisonomia de la moral donà lloc a la correcció de certs

comportaments sexuals. Aquest supòsit es dedueix de la campanya epistolar, entre l'orde paulista i les autoritats del regim primo-riverista, contra els invertits. Es tracta d'una sèrie de tres missives de caràcter privat, escrites amb un to alarmant, denunciant els perills socials al que s'enfrontava la societat amb la *permissivitat* de les lleis actuals contra els homosexuals. La campanya sembla tenir una relació prou evident amb el poder vigent que s'establí amb el cop d'estat del general Primo de Ribera (1923-1929). De fet, aquest patronat començà a preocupar-se i a denunciar el problema dels invertits durant el sexenni, de la dictadura prefeixista, context al qual es va reincidir molt en la idea de regeneració de la raça i dels valors de la masculinitat⁹⁸. D'aquesta forma, els visitadors informaven que: "Generalmente se trata de jóvenes, la mayoría de ellos de menos de 20 años. Dejando a un lado los casos que pueden presentar anomalías sexuales, en la mayoría se trata de jóvenes viciosos a los que debe intentarse corregir" (Document D, 1923-1930).

Les cartes semblen distingir entre aquells homosexuals que podrien ser-ho per alguna qüestió morfològica (encara que no detallin quina classe d'anomalia sexològica es refereixen) d'aquells altres "jóvenes viciosos", que presentarien una desviació del comportament que els patronats relacionen amb la joventut i la disbauxa sexual. Són aquests últims els que el patronat considera que caldria corregir.

El Patronat de Sant Vicens de Paül, no només fou molt categòric en denunciar la desviació sexual que havia presenciada en alguns joves a la presó Model, sinó que, per tal de corregir-los, proposà altre cop la creació d'asil·ls o colònies

⁹⁸ Per llegir més sobre el tema dels valors de la masculinitat i feminitat, especialment durant l'etapa de Primo de Ribera; Cleminson, R (2008). *Anarquismo y sexualidad (España, 1900-1939)*. Universidad de Cadiz. També el capítol 5 titulat *En busca de hombres*, de Vázquez García, F. I Cleminson, R. (2007) *Los invisibles: una historia de la homosexualidad masculina en España (1850-1939)*. University of Wales Press. Cardiff. Iberian and latin american studies.

agrícoles que poguessin reconduir-los: “Creemos que es de imprescindible necesidad la creación de una especie de reformatorio donde recluir a los que por sus prácticas sodomitas constituyen un verdadero peligro social” (Document D, 1923-1930). Però mentre es discutia com es procedia per aïllar als invertits, el Patronat senyalà al mateix ministre de governació la necessitat de perseguir-los: “Al solucionar V.E. (Vuestra Excelencia) este asunto realizará una excelente obra de regeneración social, que no ha de dejar Dios de recompensarle (...)...Por medio de una severa acción policiaca” (Document D, 1923-1930). En aquest sentit, el Patronat no només percebé el problema com un problema intern de la presó, sinó que el tractà com d'un problema que afectava a la societat i que el connectava al problema racial, àmpliament recollit, com s'ha mencionat, pel corrent regeneracionista.

Es dona el cas que el ministre de governació durant la dictadura de Primo de Rivera fou Severiano Martínez Anido. Martínez Anido ja havia participat com a governador militar a Barcelona entre 1920 i 1922 amb una duríssima repressió contra els sindicalistes, fet que provocà les queixes de la Mancomunitat i la seva posterior destitució malgrat les reticències de les classes burgeses (Bengoechea, 1998b). La idea que cal destacar de la missiva, és que el patronat es dirigí a una autoritat policial amb reputació de *brutal*, *dura*, i *inflexible*, fet que permet veure l'aposta dels patronats per una repressió policial contundent. En una altre carta, el mateix patronat lliurà fins i tot informació detallada sobre la possible ubicació a Barcelona de llocs de prostitució o de trobades entre homosexuals:

Los sodomitas tienen en Barcelona su principal centro en la casa del apodado Sacristán (Calle del Cid), celebran sus bailes en el Bar La Criolla y viven repartidos en las casas de prostitución sirviendo de criadas (Document D, 1923-1930).

Segons relata Paco Madrid (1926/2010) les dades que recollí el patronat eren

certes, i de fet eren coneguts popularment en els *barris baixos*. Es coneixien a Barcelona diversos prostíbuls: la Rosa, a Drassanes o *Mdme. Petit*, a l'Arc del Teatre. El Bar la Criolla, situat al carrer del Cid, sembla ser que estava dedicat sobretot al encontre o prostitució homosexual (Madrid, 1926/2010). Els balls als que fa referència la carta, també foren recollits per Madrid, i semblen haver sigut força multitudinari:

Una nit de febrer, un cambrer de l'antic Palace, ens va portar a un ball d'invertits. En el soterrani d'una taverna del Marquès del Duero, hi havia més de cent parelles d'invertits amb vestits de dona: esclaves mores, turques (...) Anaven tots maquillats. I fins i tot eren guapos (...) Barcelona vivia tranquil·la i en un soterrani podien reunir-se dos-cents invertits per celebrar una bacanal (Madrid, 1926/2010, p.58).

D'altra banda, resulta interessant observar com tant el patronat com el periodisme costumista de Madrid, utilitza certa imatge, estesa a nivell popular, dels invertits com a gent frívola i llibertina que resta vinculada a la prostitució. Aquest prejudici, però, també estava en part, arrelada a la població, i narrada per alguns periodistes. Paco Madrid (1926), per exemple, malgrat fer-ho amb un cert to benèvol, acompanya la descripció de la *transsexualitat* amb conceptes decadents, degeneratius, pròxims al vici i a la *mala vida*. Per tant, deduïm que la construcció de la imatge, almenys, de la *inversió* no és pas un concepte construït des de l'àmbit mèdic o religiós, sinó que també és percebuda i construïda des del *carrer*. Part d'aquest concepte es configurà en figures penals, que tant el règim primoriverista, com les lleis especials contra *vagos y maleantes*, acabaren tipificant durant la instauració de la II República.

Certament, el perill social i moral que comportava pel patronat de presos la celebració i la notificació *pública* d'aquests esdeveniments esdevingué motor de causa per la prevenció de la societat. D'aquesta manera, la Societat de Sant Vicenç de Paül, conscient que la homosexualitat no era considerada punible, i que

només l'escàndol públic ho era, no dubtà en reclamar que aquesta pràctica fos considerada delictiva dins del nou codi penal que s'estava debatent, que reclamava mesures de seguretat especials⁹⁹:

Se solicita que la sodomía sea taxativamente considerada como delito en el nuevo código penal. Este vicio tan extendido en presidios, cárceles y cuarteles de ser delito podría ser más fácilmente evitado o disminuido Y cuando menos podría castigarse a los que en dichos establecimientos comercian con el mismo, pues, podrían ser considerados como cómplices (Document D, 1923-1930).

Al marge de la vehemència amb la que el patronat expressà el seu desig de classificar com a delicte les pràctiques sexuals entre homes, cal fer una especial referència a la senyalització de llocs com *cuarteles*, *cárceles* o *presidios*, ubicacions on sembla que s'hi realitzin pràctiques sexuals. És interessant fixar-nos perquè, en primer lloc, són llocs exclusius per al gènere masculí, o en tot cas, es produeix una separació per gènere. En segon lloc perquè, possiblement per això, el document del patronat ens informa que s'hi realitzava un *comerç* amb el sexe homosexual.

Tot i que no obtenim més dades, sorgeixen qüestions com: qui realitzava aquest *comerç*? I, entre qui? Es tractava dels invertits que tancaven en quinzenes? Quin paper hi tenien en tot aquest entramat els funcionaris? Possiblement en les presons sorgien relacions de poder, de protecció, afectives o de desfogament, que determinaven aquesta classe de 'comerç' sexual entre els reclusos. Amb tot, convé indicar que la manca d'informació dificulta l'anàlisi dels mateixos fets.

⁹⁹ En una altre missiva titulada *La Cárcel Modelo-Reforma Urgentísima* dirigida al director de la presó, senyala que el problema dels detinguts per quinzena, a part de no disposar de llits o suficients lavabos, són els invertits que abunden en aquestes detencions, convertint aquells espais en veritables inferns (Document D, 1923-1930).

6.4 Estudiant l'anormalitat sexual: alguns experiments psicològics a la Presó Model

Com ja hem senyalat en anteriors capítols, a finals de la dictadura de Primo de Rivera, es començaren a realitzar una sèrie d'experiments psicològics sobre la moral a la Presó Model de Barcelona, de la mà del psicòleg Joaquim Fuster i amb la col·laboració d'Emili Mira, tots dos vinculats a l'Institut d'Orientació Psicològica.

La comparació amb la normalitat que es feu en aquestes proves es basava, en part, en el codi penal espanyol de 1928(Fuster, 1932b). Aquesta anormalitat buscada a partir de la 'normalitat consensuada' del codi penal de 1928, abraçà també amplis aspectes del comportament sexual que Fuster patologitzà utilitzant diversos marcs teòrics. Tot i que la 'normalitat consensuada' es refereix bàsicament a les característiques d'un codi penal que analitzarem més endavant, convé ara ressaltar que en el codi de 1928, es volgué emfatitzar el concepte de *defensa social* entès com a prevenció de la llei davant del possible delictes (Trinidad, 1991).

Amb tot, d'entre les proves realitzades per Fuster, podem extreure, a mode general, unes característiques comunes que defineixen els propòsits i les conclusions dels tests psicològics emprats per Fuster (1930;1931;1931b;1934; 1935). En primer lloc tots els tests utilitzats buscaven estudiar la moral i la psicologia del delinqüent. En segon lloc, gairebé en tots ells, Fuster els relacionà a la defensa social de la societat. En tercer lloc, les qüestions sobre pràctiques i hàbits sexuals ajudaren a Fuster a complementar els seus diagnòstics que, generalment, servien per construir un tipus d'alienat.

Per entendre com Fuster va cimentar aquests judicis, cal, primer, subratllar la elasticitat del marc teòric que emprà. Tant en la metodologia com en les

conclusions, Fuster, justificà els seus resultats fent menció de les classificacions de Kraepelin, l'escola antropològica italiana, l'endocrinologia, el psicoanàlisi i el degeneracionisme. Aquesta característica, com senyala l'historiador Luis Ferla, en el seu anàlisi sobre les influències de la medicina legal, podria ser deguda a l'intent mèdic i psicològic d'encaixar diverses corrents i especialitats mèdiques entorn al delinqüent (Ferla, 2004), i al mateix temps podria ser un senyal de la competència entre diverses corrents mèdiques per la primacia en la producció de coneixement al voltant del delinqüent¹⁰⁰. En els propers apartats analitzarem com va ser l'evolució metodològica de Fuster, centrant-nos en la qüestió sexual dels seus treballs.

6.4.1 L'estudi de tipologies relacionades amb la sexualitat del delinqüent: el qüestionari de Woodworth i la tesi de Fuster (1930-1931)

Un anàlisi del 'Qüestionari de Woodworth', per exemple, senyala un fons moral tendencios que Fuster utilitzà per patologitzar certs comportaments en l'àmbit sexual¹⁰¹. El qüestionari, un llistat de 114 preguntes que havia de ser contestat pel delinqüent d'una manera concisa afirmant o negant, tenia una resposta correcta o incorrecte: "considerada des de el punt de vista del subjecte normal" (Fuster, 1930).

¹⁰⁰ Sobre el tema de les especialitats mèdiques i la competitivitat entre elles, tema en el que aquesta tesi no pot aprofundir, podem citar alguns estudis com el de Huertas (2002). Pel que fa a Catalunya, trobem els articles de Fayula i Zarzoso (2011) al voltant del professionalisme i les especialitats en la premsa mèdica catalana.

¹⁰¹ El test de Woodworth que fa servir Fuster, va ser creat per Robert S. Woodworth al 1917 durant la primera guerra mundial. Conegut com el Woodworth Personal Data Sheet, el test va ser dissenyat per identificar els individus amb dificultats per ajustar-se a les exigències de la vida militar (Garrett i Schneck, 1928; Anastasi i Urbina, 1998). Fuster, però, no senyalà aquesta dada en la presentació dels resultats encara que al 1930 el test ja s'havia utilitzat tant per estudiar diferències temperamentals i emocionals en nens com en delinqüents. És interessant apuntar que, al 1928 ja apareixien alguns estudis que senyalaven que amb l'aplicació del test de Woodworth no es podia distingir de forma fiable els psiconeuròtics declarats (Garret i Schneck, 1928).

Si bé Fuster nombra 114 preguntes, en alguns estudis anteriors sobre la prova de Woodworth apuntaven a 116 preguntes originals de Woodworth (Garrett i Schneck, 1928). Les dues preguntes corresponien als números 67 (*Acostuma a saber exactament el que vols fer a continuació?*), i 68 (*Es preocupa massa per les coses petites?*). Possiblement s'eliminassin perquè resultaven massa imprecises. L'estudi del valor discriminatiu del questionari de Woodworth de Garrett i Schneck (1928), incideix de fet en aquest sentit, i valora que certes preguntes podien esdevenir ambigües segons l'edat i el context del subjecte avaluat. La utilització del test a partir dels anys 30 (Fuster, 1930; Gurría Aizpún, 1947), sembla que corrobora la modificació soferta pel test, amb 114 preguntes finals.

Segons l'anàlisi de Garrett i Schneck (1928) sobre el qüestionari, les preguntes de la prova de Woodworth englobaven una sèrie de símptomes (marejos, desmais, cansament, mal humor..) que en teoria identificaven el grup de psiconeuròtics. Més enllà de l'anàlisi metodològic de la prova, en aquest apartat ens interessa repuntar aquelles preguntes que pretenien *problematitzar* una certa conducta sexual. Hem seleccionat aquestes preguntes i hem posat al costat la resposta considerada *incorrecta* segons Garrett i Schneck (1928):

Pregunta/ resposta incorrecta

6. *Té vostè molts somnis sexuals?* SI

44. *Ha estat enamorat alguna vegada d'una noia?* NO

50. *Creu que s'ha gastat¹⁰² anant massa amb dones?* SI

51. *S'ha gastat vostè amb un excés de masturbació?* SI

52. *Ha cregut vostè alguna vegada haver perdut la seva potencia sexual¹⁰³?* SI

¹⁰² Gastat com a sinònim de corromput, deteriorat, consumit. El llenguatge denota com l'estat patològic consistia en un desequilibri de la sexualitat, tant en la disminució com en l'augment, i que s'associaven a la impotència, la ceguesa, la esterilitat o la histèria.

¹⁰³ En el qüestionari original apareix la paraula *manhood*. Possiblement es podria traduir per virilitat, més que per *potencia sexual*.

Aquestes preguntes sobre aspectes de la vida sexual contestades conjuntament amb d'altres qualitats del comportament del reclus, permetia, segons l'anàlisi de Fuster: "indiscutiblement, si és contestat amb sinceritat, despistar¹⁰⁴ una personalitat psicopàtica" (Fuster, 1930).

És a dir, el psiquiatre català no només recaptà informació a partir del qüestionari de Woodworth que senyalava unes pràctiques i comportaments sexuals dels delinqüents classificats com a *anormals* o incorrectes (no enamorar-se mai d'una dona, tenir molts somnis sexuals...). També tingué el propòsit de senyalar una personalitat amb una patologia antisocial. Així, les conclusions que Fuster extragué en aquest i d'altres tests, serviran per construir i relacionar certs comportaments sexuals amb la tipologia del delinqüent.

De les respostes obtingudes per 273 reclusos (184 reincidents, 89 ocasionals) el psiquiatra català concloué que més de la meitat, 179 delinqüents tenien una personalitat psicopàtica perquè superaven en més de 30 les respostes anormals, xifra que senyalà el mateix autor del test com el llindar entre la normalitat i l'anormalitat: "Després d'un gran nombre d'experiències ha pogut posar-se de manifest que els adults (sic!) sans mentalment no acostumen a donar més d'unes 10 a 15 respostes incorrectes en tot el qüestionari" (Fuster, 1930, p.63). La prova, no obstant, deixava un marge del doble de respostes incorrectes per situar la divisió clara. Així, la desviació franca, aquella que ja no deixava dubte de l'anormalitat, li servirà a Fuster per reclamar noves proves experimentals que incidissin en la causalitat del delictes i en la investigació sistemàtica dels factors socials de la delinqüència.

¹⁰⁴ *Despistar* en el sentit d'entreveure.

De la “Prova de Penalització de Delictes” (Fuster, 1931), realitzada a la presó Model al 1931¹⁰⁵, interessa ressaltar com la qüestió sexual i de l'honor, constituí en primer lloc, una singularitat delinqüencial i, en segon lloc, una discrepància entre Emili Mira i Joaquim Fuster alhora de treure'n conclusions. Cal veure'n l'exemple:

Tal i com hem esmentat en l'anterior capítol, Joaquim Fuster, creà una nova prova d'introspecció psicològica per mesurar la moral del delinqüent que presentà com a tesis doctoral a finals de 1930. En ella, els reclusos havien de posar-se en la pell d'un jutge i jutjar uns casos determinats de diferent naturalesa que desentranyaven, segons Fuster, l'anestèsia o sobreactuació moral dels delinqüents (Fuster, 1931). En un del supòsits, el cas 9, una noia jove i verge sucumbia a les promeses d'un home que la galantejava a canvi que li pagués un tractament mèdic que curés la seva mare. Un cop desvirgada, l'home es negava en rodó a pagar-li el promès tractament. En un altre cas;

“A, de 25 años sostiene relaciones amorosas con B, hermosa joven soltera de 18 años, la cual está profundamente enamorada de aquél. A, aprovechándose del amor que inspira, con palabras y promesas engañosas viola a B...abusando de su credibilidad y la abandona pocos días después de satisfechos sus deseos” (Fuster, 1931).

A partir de la tesis doctoral de Fuster, Mira arribà a la conclusió (Fuster 1932, Mira, 1932/1981) que els delinqüents que havien comés algun delicte de sang, eren més severes que els subjectes normals en l'aplicació de penes per delictes sexuals. Concretament, el grup classificat com a delinqüents reincidents sobresortia en l'aplicació de penes considerades exagerades (com la pena de mort amb aferrissament i crueltat), en aquells delictes relacionats amb la

¹⁰⁵ Aquesta prova es conclogué amb un apèndix posterior que analitzà els delictes contra les persones i contra l'honor, l'any 1932.

sexualitat. Fuster, però, sembla lamentar-se d'aquesta conclusió (1932b). Segons Fuster, tal distinció no havia estat prou homogènia estadísticament com per treure'n conclusions apriorístiques.

Tanmateix, la conclusió *precipitada* de Mira (1932/1981, p.177), en els delictes sexuals, publicada al seu manual de psicologia jurídica, obligà a Fuster a realitzar una nova prova entre 20 delinqüents reincidents que el portà a reafirmar, ara amb base estadística, la conclusió de Mira¹⁰⁶. La discrepància entre els dos psicòlegs sobre l'anàlisi permet visualitzar tres particularitats: en primer lloc, com l'exploració de la sexualitat jugava un paper important en l'anàlisi del comportament criminològic. Per ambdós psicòlegs, l'aplicació de penes considerades severes en els delictes de tarannà sexual mostrava la insensibilitat moral d'aquest grup de delinqüents amb delictes de sang, i per tant, un tret psicopatològic a tenir en compte en el diagnòstic criminològic (Fuster 1932b). No menys important, l'anècdota també permet visualitzar la gran importància que adquirí l'estadística en la corroboració de dades, i com aquestes s'interpretaven i permetien obrir noves classificacions.

I en darrer lloc, l'explicació de Fuster al voltant de la interpretació de Mira sobre aquest afer no deixa de ser simptomàtic de les, ens atrevim a dir, primeres discrepàncies entre tots dos. Si bé Fuster havia començat les seves investigacions sota la influència de Mira, sembla clar que l'apreciació del seu mentor no li agrada o, almenys, sent la necessitat de matisar-la. Possiblement, Fuster sentia com a pròpies les investigacions de la moral realitzades a la presó Model i sentí una apropiació poc curosa l'esment de Mira al voltant del judici moral sobre els delictes sexuals. Al capdavall, Fuster acabaria escindint-se de la

¹⁰⁶ La frase que sembla *inquietar* a Fuster fa referència a la resposta exagerada o no dels delinqüents: "si bien en general los delincuentes penalizan menos, hay algunos de ellos que penalizan más que los normales, hecho que se encuentra en contraposición con lo que esperábamos" (Mira 1932/1981, p.177).

Societat Catalana de Psiquiatria i Neurologia, fundada per Rodríguez Arias, Saforcada i Mira quatre anys després, i fundant la revista de Psiquiatria, Neurología y Dominios Afines, conjuntament amb Ramon Sarró (Balltandre et alt., 2014, en premsa; Prefacio, 1936, maig).

6.4.2 L'estudi de tipologies relacionades amb la sexualitat del delinqüent: l'homosexual com a toxicòman i degenerat (1931)

Al gener de 1931, Fuster publicava un article anomenat 'Aspecto médico-legal de la lucha contra la toxicomanía', on abordava el tema de la lluita contra la toxicomania a Barcelona a partir de les observacions realitzades a la presó Model. Fuster descriu i classifica al delinqüent toxicòman des d'una visió higienico-mèdica, al mateix temps que tractà de raonar la seva causalitat criminal. En línies generals, en l'article, demanava una implicació més atenta de la societat i una aplicació més severa de la legislació legal, tot i que deixava clar que no es podia tractar al toxicòman com un delinqüent normal sinó com un malalt mental (Fuster, 1931b).

Subratllava a més, la predisposició psicològica que mostraven certs individus cap a la toxicomania basada en una constitució patològica d'origen endògena que revelava una personalitat psicopàtica. Aquesta predisposició feia que la persona desenvolupés una atracció cap a les substàncies tòxiques quedant-s'hi de seguida enganxada, començant així una simptomatologia caracteritzada per la degradació mental que incloïa la degradació ètica i moral de l'individu. Dita degradació havia de ser corregida, segons Fuster, des de les mateixes instàncies judicials de la ciutat, fet pel qual les emplaça, a una severa actuació dins la ciutat (Fuster, 1931b).

En aquest sentit, no podem deixar de relacionar la crida que fa Fuster, amb la crida que feren els agents correccionalistes. Com hem senyalat en anteriors apartats, tots ells, emplacen al compliment d'una legislació més dura, endemés d'una actuació policial més severa a la ciutat. Altrament, les fonts de Paco Madrid corroboren la visió d'una permissibilitat vers la cocaïna forassenyat:

“La cocaïna ha arribat a ser a la nostra ciutat com els avenços i les comoditats de la civilització, que després de coneguts ja en són indispensables. Venen cocaïna farmacèutics desaprensius, cambriers i grums¹⁰⁷, *biosses*¹⁰⁸, guardadores de water-closet, floristes, conserges de taverna de cante jondo, modistes de moda...Hi ha homes que només viuen de la venda de cocaïna i ofereixen la mercaderia en una capsa de llumins” (Madrid, 1926/2010, p.92).

Aquest consum, segons l'autor, era transversal. Consumia tant el treballador de fàbrica fins a senyores 'd'un cert rang'. Per les indicacions de Fuster (1931b) i Madrid (1926/2010), sembla que la cocaïna arribà a ser un seriós problema social a Barcelona.

Amb tot, el que interessa ressaltar del text de Fuster, són les seves observacions a 26 delinqüents toxicòmans de la presó Model. Curiosament, dins del grup dels delinqüents toxicòmans, cridà la seva atenció un 'subgrup' de 16 homosexuals als que examinà. Un dels trets que sobresurten de l'estudi toxicològic, és precisament la subclassificació del grup d'homosexuals que homogeneïtzà i vinculà a la delinqüència (Fuster, 1931b). Però l'important del relat sobre toxicomania no és tal pressupòsit, observable d'altra banda en el registre de la mateixa presó. És a dir, que entraren a presó per haver comès un delicte tipificat en el codi penal. El que

¹⁰⁷ Es refereix al noi encarregat, generalment, de portar les maletes en un hotel.

¹⁰⁸ Nota del traductor: dones que havien estat joves de vida alegre i que, de grans, es guanyen la vida fent d'assistents de les seves successores i sovint, actuant d'intermediàries entre aquests/es joves i els homes. Del francès, a partir de la paraula *habilleuse*, vestidora de comedians o actors. (Madrid 1926/2010, p. 90-91).

cal observar del text és la relació que fa de la homosexualitat a l'ambient marginal, degenerat i viciós en el que conviu el toxicòman: "El grupo de los hemosexuales (Sic!) es el que generalmente utilizan los traficantes, para facilitar el tóxico a los incautos y a los habituados, en el que ha venido llamándose 'barrio xino'" (Fuster, 1931b p.9).

En l'article de Fuster, el grup d'homosexuals apareix com a grup compacte, receptors de la mateixa malaltia, un fons invertit que el feia particularment afí a la dependència de substàncies tòxiques, quan no a actuar violentament, motivat per aquesta dependència i que revelava, a la fi, una personalitat psicopàtica. Un grup que a més, relacionava al tràfic i el consum de substàncies perilloses i nocives per a la societat (Fuster, 1931b).

Fuster, subjuga la sortida de la presó d'aquests individus a la seva total curació dels hàbits tòxics, i de la mateixa manera, hàbilment, reclama unes institucions especials, uns "anejos psiquiátricos en las cárceles" on poguessin ser separats dels altres reclusos per poder-los tractar adequadament. Paradoxalment, al mateix temps que reclamava una classificació i tractament penal diferenciat, reclamà també que les toxicomanies fossin considerades com a agreujants i no com a atenuants dels seus actes delictuosos:

En primer lugar porque los toxicómanos son sujetos en muchas ocasiones peligrosos, aptos para la recidiva en el delito (...) y en segundo lugar, porque son intimidables y capaces de reaccionar bajo la utilidad preventiva de la pena (Fuster, 1931b, p.10)

Es pot observar com, primer, relaciona l'homosexualitat a la delinqüència i després, com veurem més endavant en uns casos concrets, el patologitza, l'ubica en un espai concret, al barri xino, i el converteix, finalment, en una amenaça social. Aquest patró podria lligar-se a l'estratègia de la psiquiatria catalana que es

posicionà com a expert en la judicatura, en tant assenyalaven amenaces socials que calia distingir i saber tractar. L'aliança pretesa amb la judicatura es fonamentà en la capacitat d'aquest expert no només en reconèixer les amenaces socials a través d'una sèrie objectivable de senyals en l'individu, sinó també en la seva capacitat per guarir-lo (Trinidad, 1991).

Malgrat tot, Fuster torna a sorprendre'ns amb una nova classificació de toxicòmans: els constitucionals i els ocasionals. Dels ocasionals, Fuster els considera malalts interessants que poden ser guarits perquè són sincers en el seu desig de curar-se, tot i que el procés sigui llarg i costós. Els constitucionals, per contra:

...comprenden casi exclusivamente neuropatas y anormales hereditarios en los que la manía tóxica es una manifestación de su carácter psicopático como la neurosis, el vagabundeo y la delincuencia. A estos constitucionales difícilmente reductibles, como la mayor parte de los observados por nosotros en la cárcel Modelo, les convienen como a los reconvictos incorregibles las medidas de eliminación social (Fuster, 1931b, p10).

Respecte a l'última mesura d'eliminació social, val a dir que Fuster la considera una mesura severa. Cal remarcar, a més, que aquesta proposta de solució final per als delinqüents reincidents incorregibles, fa referència només a la vida social: "No se insistirá nunca lo suficiente (...) es preciso imponer a los adeptos de los tóxicos una eliminación prolongada de la vida social y una tutela especial para cada caso a su salida del Sanatorio¹⁰⁹" (Fuster, 1931b, p.11). En cap cas, doncs, s'advoca per una eliminació física del toxicòman constitucional.

No és doncs una solució eugenèsica per aquests presos constitucionals, però sí la finalització d'una vida social i el començament d'una tutela estatal de per vida en

¹⁰⁹ Dins del mateix document, Fuster considera que tant toxicòmans com alcohòlics o d'altres malalts mentals haurien de residir en uns annexos psiquiàtrics prop de la presó, però fora de la seva normativa.

institucions especialitzades. En la mateixa línia, Fuster acabà recomanant mesures higièniques que reforçarien els fonaments de la societat contra l'aparició d'aquests malalts crònics. En aquesta part el psicòleg català actua com el metge policia o el metge guardià descrit per historiadors com Huertas i Álvarez (1987), Campos Marín (2004) entre d'altres, en el sentit que creu i assumeix el rol de protector de la societat proposant mesures regeneradores que fonamentessin la normalitat que concebien amb els seus experiments. Entre les mesures proposà destruir la imatge de paradís tòxic que havien fet autors com Baudelaire, Thomas de Quincey, Coleridge, Poe, Gautier, eradicant així el proselitisme exercit cap a la joventut i vigilant atentament, citant a Magnan, 'el perill pròxim que representava la toxicomania per l'avenir de la raça' (Fuster, 1931b p.8).

6.4.3 L'estudi de tipologies relacionades amb la sexualitat del delinqüent en els darrers treballs de Fuster (1934 i 1935)

En l'apartat anterior hem vist com Fuster explicava que una sèrie d'individus amb una herència morbosa, entre els quals figuraven els homosexuals, estaven més predisposats cap a les substàncies tòxiques i estupefaents. A mesura que entrà en contacte amb el psicoanàlisi, però, intentà explicar aquesta propensió a través de causes exògenes i endògenes variades, supeditades al procés de desenvolupament de la personalitat. Per fer això, Fuster no dubtà en incorporar teoria psicoanalítica, sia a través dels conflictes freudians, com el *complexa d'Edip*, sia amb una altra terminologia i conceptualització psicoanalítica a través de la figura de Camargo Marín, *com el complexa de castració* o el *complexe de Caïn*, complexos caracteritzats per l'enveja, la gelosia, l'incest i el fratricidi (Fuster, 1934)¹¹⁰. Val a dir, però, que són conceptes psicoanalítics que no acabà de

¹¹⁰ Cesar Camargo Marín (1880-1965), fou magistrat dels tribunals de justícia i un dels introductors del pensament de Freud a Espanya. Entre els anys 1927 a 1937 traduí i escrigué diversos llibres i articles sobre psicoanàlisi, especialment en revistes especialitzades des del punt de vista jurídic. Segons Carpintero i Mestre (1984), Camargo s'allunyà de l'ortodòxia proposada per Freud, diferenciant el psicoanàlisi del freudisme, sobretot per l'ús que feia del sexe per explicar el comportament humà. Rebutjà també el

desenvolupar ni tractà d'explicar en els seus treballs, cosa que fa que sembli que els conegui superficialment. Al marge d'això, és en aquesta malla psicoanalítica, on Fuster concep la repressió de la sexualitat com a un perill:

Una falsa educació sexual pot conduir a tots els delictes contra els costums. Si la sexualitat ha estat massa reprimida, l'adolescent en no arribar a contenir els seus instints ataca brutalment les regles morals que se li haurien imposat, i es llança a una vida de disbauxa que li comporta (...) la satisfacció subconscient o conscient d'una venjança contra els seus pares. Altres adolescents no s'atreveixen a afirmar llurs instints, es tornen tímids (...). Aquestes lluites acaben tot sovint en actes impulsius d'exhibicionisme (Fuster, 1934, p.85).

És fàcil advertir com Fuster va engronsant el seu bagatge teòric sense contrarestar o matisar les seves anteriors matrius teòriques. Així, aquestes noves apreciacions entorn al diagnòstic psicoanalític s'afegiren a l'ús d'altres teories de diagnòstic criminològic sense que entrés en una contradicció aparent. De tal manera, a cada nou estudi, observem unes conclusions més complexes, més variades també, perquè intenta esmerçar el diagnòstic des de diferents corrents psicològiques.

A partir de 1932, doncs, sembla que Fuster intentés aportar més consistència als seus treballs a través, com dèiem, de diferents especialitats mèdiques que tractaven la criminologia i incrementant l'ús de més proves. Aquest tret també s'adverteix en la qüestió sexual. Ho podem apreciar en l'estudi de 1934 que portà a terme amb 100 delinqüents habituals. El test afegia preguntes com:

13. A quina edat va començar a fer "actes solitaris"? Satisfesia aquest vici molt sovint?
14. Qui el va iniciar en la vida sexual?
15. Ha tingut relacions sexuals amb d'altres individus del mateix sexe?

pansexualisme i el simbolisme freudià, i feu una interpretació pròpia del psicoanàlisi. En part, amb intenció d'acoplar-la jurídicament (Carpintero i Mestre, 1984).

Fuster les combinà amb d'altres preguntes de tarannà diferent, com el tipus de delicte pel qual estaven a la presó, les creences religioses, la concepció de la societat o les relacions parentals. Els resultats de l'estudi, més allunyats d'esquemes generalistes dels primers treballs, apunten aspectes interessants sobre els hàbits sexuals:

- Que la iniciació a la sexualitat de la majoria dels reclusos havia estat amb una dona, amb un 34%. Un 7% ho resolgué amb una prostituta. Paradoxalment, Fuster també considerà iniciació sexual la conversa amb amics (19%), les lectures pornogràfiques (5%) i la tendència instintiva (27%).
- Que el 27% realitzaven amb molta freqüència la masturbació i que la gran majoria l'havia iniciat entre els deu i quinze anys.
- Que la inversió sexual veritable s'observà en un 2% i que hi havia un 89% que no tenia cap tendència cap a la homosexualitat. És interessant també constatar un 9% dels que no s'aconseguí cap resposta categòrica.

Al marge que es tractava d'una prova on la qüestió sexual no era el tema central, es pot observar com Fuster té en compte aspectes com la masturbació o la iniciació sexual, contemplada des de diferents variables (sigui la prostitució, la pornografia, amb una dona...). Tal fet permet copsar com, tant la qüestió sexual en el delinqüent com, a mode general, la qüestió delictiva, es diversifica. Ara bé, malgrat ser més ric en les explicacions que detallen la vida sexual del presoner, i que formarien part de l'anàlisi al voltant dels impulsos o motivacions del criminal, no s'aprecia una correspondència en les conclusions del treball. Així, Fuster concloué la recerca de la motivació delictògena advertint que: "el major nombre (de delinqüents) eren cicloides, observant-se una quarta part de personalitats esquizoides" (Fuster, 1934, p.93). Finalment, Fuster sembla disculpar-se indicant que les conclusions: "són limitades a manca de treballs posteriors i una anàlisi

més fina de cadascun dels problemes” (Fuster, 1934, p.92).

Un dels millors exemples per mostrar com es realitzà aquesta construcció psiquiàtrica entorn al delinqüent i el comportament sexual, el trobem en l'últim treball de Fuster sobre els delinqüents alienats abans de la guerra civil, realitzat en el manicomí de Sant Boi a l'any 1935. En aquest estudi, Fuster, conjuntament amb el metge Rodríguez Cuevillas, diagnosticà determinades malalties mentals a partir de la prova de penalització de delictes (1931) i de 'la prova de infidelitat' d'Emili Mira (1933)¹¹¹.

En els següents casos, podem apreciar com part de les observacions psicològiques realitzades vers al pres alienat giren entorn a particularitats sexuals del subjecte. Fuster realitzà els diagnòstics criminològics dels casos utilitzant conceptes de diferents corrents mèdiques (degeneracionisme, antropometria, tipologia de Kraepelin..) i els relacionà amb la defensa social. En aquest primer cas, Fuster, després de descriure'l com a *delirant* i el *tipus de malalt simulador*, diu:

Cas 1. P. B. R., 26 anys. Acusat d'assassinat.

Presenta este paciente evidentes estigmas de degeneración y un fondo sexual invertido que procura disimular (...) Al hablar de esto dice que sus jefes en el ejército, sin haberlo podido comprobar, ya le acusaban de su anomalía. (...) Tiene sueños eróticos que le mortifican por presentársele mujeres, cuando a él lo que le interesa son individuos del mismo sexo. Su psicología es la típica del invertido”.

Diagnòstic: 'Parafrènia'¹¹² (Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935, p.303-304).

¹¹¹ En aquesta prova, Emili Mira proposava mesurar la reacció de diversos matrimonis a una situació hipotètica d'infidelitat a través d'una sèrie d'accions.

¹¹² El diagnòstic de 'Parafrènia' no deixa de ser un indicador terminològic que mostra els diferents intents de legitimació dels corrents psiquiàtrics. Freud qüestionava la denominació d'esquizofrènia diferenciada de la paranoia de Kraepelin i de Bleuer, i que el portà a establir la seva pròpia nomenclatura (Sales, 2007).

Cas 4. A. G. H., 52 anys. Acusat de vagar i incendiar un paller.

Historial: Exterioriza un delirio persecutorio algo remiso y bastante ambiguo. (...) Desde que terminó el servicio militar vivió en Francia hasta 1914, llevando una vida errante, trabajando algunas veces y vagando las más. Siempre fué aficionado a la bebida (...). Al poco tiempo de observación ya exterioriza alucinaciones nocturnas de tipo erótico. De noche todos abusan de él. No se trata de sueños o ideas morbosas como lo prueba un eczema que tiene en la pierna y las poluciones evidentes que provienen de los abusos que cometen con él. Manifiesta ideas contrarias al matrimonio porque prefiere vivir solo y no le atraen afectivamente las mujeres. Representa este enfermo el tipo de vago, nómada un tanto cínico (...) inteligencia deficitaria, inafectivo y abúlico (...). A temporadas se queja de impotencia.

Diagnòstic: 'Psicòsis alcohòlica'. (Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935, p.305).

El que ens interessa subratllar dels casos mostrats és, en primer lloc, la utilització d'una sexualitat patològica, 'sueños eróticos que le mortifican', 'evidentes estigmas de degeneración y un fondo sexual invertido que parece disimular', 'psicología típica del invertido'. En el cas 1 la sexualitat li serveix per diagnosticar una *parafrenia* en un individu que ha assassinat a un altre. En el cas 2, la sexualitat presentada la presenta associada a un tipus de vida errabunda. En tots dos casos, l'anàlisi dels fets s'acompanya amb dades clíniques; prova de wasserman, exploració radiològica, líquid cefaloraquídi... Tanmateix, Fuster les exposa només com a informació addicional del cas, gairebé com un apèndix, sense entrar a valorar-les.

6.4.4 El paper de l'Estat en la normativització sexual: La connivència entre psiquiatria i estat en els treballs de Fuster

Un anàlisi de la vinculació entre el marc legal on es desenvolupen els mecanismes de repressió que utilitzà l'estat, amb els estudis de psiquiatria i psicologia al voltant del delinqüent de la Model, ens pot donar pistes sobre la connivència entre psiquiatria a través dels codis penals. Aquesta complicitat, ha sigut subratllada en el capítol anterior amb l'anàlisi de Foucault (1975/2002; 1979), al voltant de la

construcció *oficial* de la veritat *científica* mitjançant les anomenades *ciències psi*.

D'altra banda, pel que fa al rol de l'estat com a generador de normes socials, a Espanya, segons alguns autors, no hi havien lleis explícites en l'àmbit del comportament sexual abans de 1933 (Donat i Martínez, 2008; Ferla, 2004). No obstant això, existien un conjunt de disposicions legals, amb un caràcter normativitzador i moralitzador sobre la conducta sexual. Cal destacar-ne l'article 22 de la 'Ley Provincial', per mitjà de la qual les autoritats policials sotmetien a quinzenes els individus sospitosos d'incórrer a una falta contra la decència pública, pràctica que portarà a la presó reiteradament desenes d'invertits (Madrid, 1926/2010). Aquestes disposicions es suportaven alhora a través d'un discurs científic, juntament amb una moral religiosa, que generaven discursos estigmatitzadors i d'altres mecanismes i eufemismes per perseguir-los per part de l'Estat (Donat i Martínez, 2008).

Dos, però, són els ítems on podem constatar la petjada legal de la normativitat en l'àmbit de la sexualitat en forma de lleis legislades i executades pels governs. La publicació del *Codi Penal de 1928*, durant la dictadura de Primo de Ribera, i la *Llei de Vagos i Maleantes del 3 d'agost de 1933*, ja durant la II República¹¹³. El canvi de *falta* a *delicte* en els casos *d'escàndol públic* o *d'infraccions a la moral*, la categorització de noves figures de tipificació, l'aparició de l'estat de perillositat i les noves mesures de seguretat fan que haguem de posar l'accent en les següents lleis.

¹¹³ Un anàlisi de la mateixa Llei de Vagos y Maleantes feta des d'una òptica ideològica molt diversa ens la ofereixen Jiménez de Asúa i Teruel Carrerero.

6.4.5 El codi penal de 1928 i les classificacions delictives de Fuster

Molts són els autors en història de la psicologia i la psiquiatria que han estudiat els vincles entre l'aparició del codi penal de 1928 i l'aplicació de diagnòstics criminològics basats en l'escola positivista italiana. Treballs que il·lustren perfectament els interessos de la psiquiatria amb l'objectiu de justificar-se davant dels tribunals (Álvarez 2004; Cleminson 2008; Huertas, 1998). Fent-ne un breu resum, es pot concloure que aquest interès proporcionà una matriu en la que psicòlegs i psiquiatres intentaren adequar el seu diagnòstic als paràmetres de les ciències jurídiques positivistes. Es produí així, un procés d'expertització que portà a psicòlegs i psiquiatres a diferenciar-se del metge no especialitzat. Però, paral·lelament una patologització de certes conductes considerades *antisocials*.

Al marge d'aquests dos processos, la focalització cap a la medicina legal de molts psicòlegs i psiquiatres no es podria entendre sense tenir en compte el context sociopolític que, en el cas espanyol i català, és força particular. El fet que des de finals del segle XIX, el terrorisme anarquista i les manifestacions obreres reivindicassin espais de poder tradicionalment en mans de la burgesia, com succeïa en bona part dels països industrialitzats, posà en safata la qüestió de la defensa social. Un terme que reflectia la preocupació burgesa per aquest enfrontament. Penalment, els reglaments començaren a posar en relleu l'instint, el grau de perillositat i la prevenció social del delinqüent (Vázquez, 2001).

A Espanya, un dels factors que suportaren el gir legal cap a la prevenció social fou la promulgació del codi penal de 1928 durant el règim primo-riverista. Com en el codi italià, l'espanyol també es suportava en la prevenció del crim i la perillositat del criminal. Més enllà de l'assetjament polític a que sotmeté les institucions catalanes i del seu rerefons polític, el que interessa destacar en aquest apartat és el to que utilitzà el règim, el discurs regeneracionista que impregnà el moviment, i

que el portava a parlar d'una nova raça d'espanyols. Un discurs que, a semblança dels discursos feixistes, impregnava de sexisme les formes polítiques i les reformes socials, exaltant la imatge d'una masculinitat autoritària i viril, associada als valors tradicionals (Ferla, 2004).

Els conceptes de masculinitat i feminitat a més, es veurien reforçades i segregades des de l'òptica d'algunes publicacions científiques, exemplificades en les obres de Gregorio Marañón, que posaven l'accent en la diferenciació biològica i cultural entre home i dona com un dels triomfs de l'evolució humana (Marañón, 1924)¹¹⁴.

En el cas concret de Fuster, un cop d'ull a les classificacions de delictes en els seus treballs d'investigació a la Model, ens pot concretar com el psicòleg català usà indiferentment les categories de delicte que s'anaren modificant, abans i després del codi penal de 1928:

¹¹⁴ És el cas de l'obra *Sexo, Trabajo y Deporte* publicat a la revista de Occidente, al 1924, on equipara l'home i la dona normal a uns rols i unes funcions concretes per a cada gènere, relacionant-les al mateix temps en escrits bíblics.

Taula 3: Relació del test aplicat per Fuster amb el percentatge de delinqüents empresonats per 'faltes' o 'delictes' sexuals.

Nom del test	Any	Presoners que realitzen el test	Nº de Presoners detinguts relacionats amb la moral	Motiu de detenció	%
<i>Prova de Fernald-Jacobshon</i>	1929	100	15	Infraccions a la moral	15%
<i>Qüestionari de Woodworth</i>	1930	273	15	Faltes a la moral	5,5%
<i>Qüestionari de Woodworth</i>	1930	273	22	Escàndol	8%
<i>Prova Penalització Delictes</i>	1931	250	60	Infraccions a la moral	24%
<i>Prova de les "P"</i>	1932	366	43	Infraccions a la moral	11,7%
<i>Prova de les "P"</i>	1932	366	22	Homosexualitat i escàndol	6%

Troben dues apreciacions destacables en l'observació de les dades classificades: la primera és un augment clar de les faltes o infraccions a la moral, passant de 15 condemnats l'any 1929, (sobre un total de 100 reus en la prova que representen un 15%) a 60 condemnats al 1931 (sobre un total de 250 reus voluntaris, que representa un 24%). La segona, és la incorporació del delicte d'escàndol al 1930. En la classificació de 1932, el delicte d'escàndol passà a anomenar-se *Homosexualitat i Escàndol*. Aquestes dues dades senyalen, per un cantó, l'increment de detencions per delictes relacionats amb la moral, que si bé no indica la infracció concreta de cada cas, si que es troben relacionades amb la conducta sexual. La incorporació al 1932 de la terminologia d'homosexualitat,

mostraria com aquest calaix ambigu on convergeixen l'escàndol i la moral, es va evidenciant. Si sumem els tant per cents del mateix any, la dada arriba al 17,7%. Tant les dades d'increment del nombre d'infraccions a la moral com la nova classificació exposada en el treball de Fuster, senyalarien els efectes repressius del codi penal de 1928, i mostren com els nous mecanismes de control social també s'aplicaven en individus amb comportaments sexuals considerats antisocials, com la pròpia homosexualitat, malgrat no estar tipificats en el codi penal.

Amb tot, el Codi Penal de 1928 s'eliminà al cap de cinc anys, atès que, segons Jiménez de Asúa (1934), algunes disposicions eren incompatibles amb el nou règim republicà. Tot i tornar inicialment a l'antic codi de 1870, es reforçà la visió de la nova psiquiatria forense de base antropològica, promoguda per psiquiatres com Saldaña, Funes, Jiménez de Asúa o el mateix Fuster. La prova més vehement d'aquesta influència regeneracionista i positivista, la trobem en la redacció de la *Ley de Vagos y Maleantes* del 4 d'agost de 1933. La llei, fundada també sobre el concepte de perillositat, es basava en definicions emprades per Garófalo, Crispigni o Sabatini, sobre la perillositat psíquica de l'individu com a estat criminal subjectiu (Teruel Carrero, 1949). Aquesta llei serà base i origen de les posteriors lleis franquistes amb el mateix nom, que perseguien, ja explícitament, totes aquelles conductes sexuals que anessin en contra de la moral catòlica i l'ideal de família. El problema de la llei del 1933, segons els juristes de l'època franquista, era que no fixava conceptes o enumerava categories, sinó que nomenava específicament a proxenetes, prostitutes, vagabunds... Això provocava que, per molt que la llei nomenés, sempre quedava algun perillós a fora, "que contravenga habitualmente la moral o la decencia pública" (Teruel Carrerero, 1949, p.10).

6.5 La sexualitat a través dels presoners anarquistes

No podem deixar de parlar dels presoners com a subjectes actius que interpretaven i jugaven un paper important en el mateix procés de normativització sexual. En el següent apartat s'intentarà explicar, a través de documents i articles a la premsa, si reberen les conseqüències dels diagnòstics i conclusions a les que arribaren els psicòlegs i psiquiatres mitjançant els tests, o si patiren algun tipus de correcció o reeducació recomanats pels patronats, especialment els acusats de *viciosos* i *invertits*. Ens interessa finalment, analitzar algunes postures anarquistes respecte a qüestions sexuals en l'àmbit penitenciari, que en aquest cas, hem valorat a partir de l'article de Julio Altman (1937).

Imatge 11. Grup de presoners nudistes al pati de la presó Model de Barcelona, 1933 (Anònim). L'autoria de la foto es desconeix. la web www.naturalismo.org vincula el document a la revista naturista 'Ética', que passà a nombrar-se Inicials (1929-1936), associat al mateix temps amb el grup excursionista "Sol i Terra".

Per introduir-nos en el món anarquista i el de l'àmbit de la sexualitat és adient començar amb aquesta fotografia feta al pati central de la Model de Barcelona al 1933. En ella es veu un grup de presoners despullats formant una espècie de figura humana piramidal i mostrant-se davant la fotografia amb un posat distès. El nudisme o el naturisme formava part d'algunes de les idees amb el que els anarquistes enfocaven la seva visió de la sexualitat. Aquest moviment naturista també englobava d'altres moviments heterodoxes com l'esperantisme, el pacifisme o el culturista, tots ells amb un ampli arrelament en el context europeu (Cleminson, 2008). També l'excursionisme i la gimnàstica. Tal i com argumenten alguns historiadors com Álvarez (2004) o Cleminson (2004), alguns anarquistes postulaven que la sexualitat era important per la procreació, i que aquesta havia de ser sana i saludable. Més encara, la nuesa física era interpretada per algunes revistes anarquistes naturistes (Roselló, 2011), com un primer pas per la nuesa psicològica, i en contra de les obsessions sexuals. La naturalitat s'estenia en tots els àmbits de la vida en comú: menjar, beure, costums, sexe. Es connectava amb la idea que un ús correcta dels membres del cos era un ús natural i íntegre:

...para mi no es naturalismo aquel que no se preocupa de la vida integral del individuo y como ésta solo puede desarrollarse dentro de una sociedad igualitaria, sin leyes y gobiernos, sin explotadores ni explotados, deduzco de aquí la consecuencia de que las ideas naturalismo y anarquismo van tan íntimamente unidas, que no puede separarse sin que a cada una de ellas les falte algo para ser completa (Maymon, 1926 citat en Roselló, 2005)¹¹⁵.

Tanmateix, segons Cleminson (2004; 2008), no tots els postulats anarquistes sobre sexualitat s'encaminaven vers la liberalització del patró classista. Malgrat alliberar a la dona de certes actituds paternalistes o de considerar el matrimoni un

¹¹⁵ Antonia Maymon (1881-1959), va ser mestra i una destacada militant anarquista que orientà el seu discurs en quatre eixos: anarquisme, naturisme, alliberació de la dona i pedagogia racionalista. Col·laborà amb la revista 'Helios' i amb 'La Revista Blanca', fins a la dècada dels trenta.

invent burgés que, paradoxalment, matava a l'amor, conserva un pòsit de la moral imperant. Els teòrics de l'anarquisme, des d'Ibañez a Montseny, sentien la necessitat de centralitzar el seu discurs. De vegades, a costa de marginar altres actituds o sexualitats. Així, segons Cleminson (2004; 2008), en la demostració explícita de la nuesa del cos humà, com es palesa en la imatge, volien deixar clar que es tractava d'un nudisme vinculat a la puresa, que no incitava a la immoralitat d'altres propostes que ells mateixos consideraven immorals. La homosexualitat en seria un clar exemple, encara que amb algunes matisacions. En aquest sentit, paradoxalment, els postulats anarquistes defensaven en conjunt, la diferenciació de sexes per prevenir-la de la inversió¹¹⁶.

Un bon exemple d'això, el trobem en l'article 'El problema sexual en las prisiones: la continencia sexual' de l'anarquista Julio Altman (1937)¹¹⁷. En el seu escrit, Altman planteja el problema i el perill que suposava pels reclusos la continència sexual, i en aquest sentit l'article és força original. Altman enumera una sèrie de trastorns causats per la continència sexual: disminució de la vitalitat, esterilitat, trastorns de les glàndules de secreció interna, però també trastorns de personalitat, malalties nervioses o tendència a la criminalitat. Al mateix temps, atacà també la pràctica de la masturbació, definint-la com a practica *antinatural* que podia provocar impotència, neuràlgies o tendències suïcides. Altman (1937), acabaria afirmant que la inversió sexual era una de les conseqüències d'aquesta continència sexual a la que estava sotmès el pres: "creo firmemente que la forzada continencia a que se somete a los penados puede influir en la inversión sexual, y llevar al sujeto a convertirse en un invertido activo o, como lo llama Ferenizi, en un tipo homoerótico objetivo" (Altman, 1937, p.24).

¹¹⁶ Alguns dels seus metges, com Martí Ibañez reafirmaven aquesta teoria. (Cleminson, 2008).

¹¹⁷ No tenim a penes informació de Julio Altman. Possiblement Altman és un pseudònim amb el que escrivia els seus articles en revistes com 'Estudios'.

És interessant senyalar que, malgrat condemnar-la, sembla comprendre que a la presó es produís aquest tipus d'inversió *activa*: "El hombre continente involuntario y recluso con otros individuos de su propio sexo, busca, casi siempre un sustituto al acto que anhela realizar" (Altman, 1937, p.24). D'aquesta manera, posa en evidència el problema concret sobre què fer amb la qüestió de la sexualitat a les presons. En conseqüència, sembla justificar que es produeixin comportaments com l'inversió, hàbit d'un problema no resolt. En síntesi, l'exemple d'Altman (1937) concorda amb els postulats de Cleminson (2004; 2008) quan dictamina que els postulats anarquistes sobre sexualitat, malgrat ser variats, tenen un pòsit de la moral imperant i, al mateix temps, per tal de potenciar el seu discurs sexual, marginaven d'altres pràctiques sexuals o sexualitats (Cleminson, 2004).

Al marge de les nombroses publicacions anarquistes que tractaren temes de sexualitat (Helios, Estudios, Sol i Terra, Ética...), volem fer un últim apunt sobre 'La Revista Blanca', com a mitjà de difusió d'idees naturistes i de sexualitat en clau anarquista. Així, en La Revista Blanca (1923-1936), editada per la família Montseny, el naturisme fou un dels eixos que desenvolupà, sobretot, la seva filla Frederica Montseny. A través dels seus escrits es pot dilucidar com Frederica anirà matisant la terminologia *naturista* per acabar basculant amb el terme *naturalisme*. Aquest posicionament es degut a les connotacions terapèutiques que esgrimien alguns defensors del moviment, en detriment de la seva vessant més social. En referència a això, és interessant constatar com entren en contacte el catolicisme conservador del Patronat de Presos, a través dels seus visitadors, amb alguns defensors de postures anarco naturalistes com Joan Montseny, a través de la permuta de propaganda catòlica i anarquista. Les revistes, passaren així a ser moneda d'intercanvi entre ambdós bàndol, il·lustrant ser un clar i magnífic difusor d'ideologies durant els anys 20 i 30 (Document D, 1923-1930).

Resum:

Al llarg del capítol VI, s'ha descrit i analitzat l'activitat normativitzadora de diversos agents, en la prospecció de la sexualitat del presoner. En tots els casos, un dels temes que sembla preocupar més als agents correctors és el fenomen que anomenen *inversió*. En aquest cas intuïm, a través dels relats de periodistes que van estar presos (Madrid 1926/2010) o del metge antropòmetre (Soler i Roig, 1916), que la inversió sembla estar relacionada amb el gènere transsexual. D'altra banda, agents com Fuster utilitzaren tests internacionals com el de Woodworth (Fuster, 1930) que incloïen preguntes al voltant de la sexualitat de l'individu. La resposta considerada errònia donada pel subjecte, segons el qüestionari, l'encaminava cap a la seva patologització.

Les estratègies per corregir les *desviacions*, sobretot la inversió, foren diverses. Per un cantó, s'optà per la denúncia policial per eradicar la visibilitat i presència d'homosexuals i proxenetes als carrers de Barcelona, associada alhora, a les drogues i a la prostitució. Per l'altre, es patologitzà la inversió com una malaltia *tractable*, amb trets psico-físics comuns. Tant en un cas com en l'altre, coincidiren en la creació de llocs específics – camps de treball, annexos psiquiàtrics – per tractar-los i corregir-los. Aquests supòsits foren recollits amb més o menys concreció, pels diferents codis penals que s'establiren abans de 1936. Per últim, s'ha abordat com els presoners anarquistes de finals dels anys vint, fugiren d'alguns aspectes del discurs plantejat pels agents, abanderant un discurs propi al voltant de la sexualitat. Tanmateix, d'altres veus anarquistes coincidiren amb la moral imperant en temes com la homosexualitat o la masturbació.

“Hay que conformarse con la voluntad de Dios
cuyos designios hay que acatar á ciegas,
sin rebelarse”¹¹⁸

Soler i Roig, s.d.

CAPÍTOL VII

LA NORMATIVITZACIÓ POLÍTICA A LA PRESÓ MODEL DE BARCELONA: DISCURSOS I TEORIES AL VOLTANT DE LA IDEOLOGIA DEL DELINQÜENT

7.1 Introducció

Intentarem en l'últim capítol de la tesis, exposar l'evolució i el procés de correcció dels presoners polítics a través dels discursos criminològics al voltant de l'anarquisme. Tal anàlisi es recolzarà en la historiografia de Giron (1999 i 2002) i Trinidad (1991). Per fer-ho, ens remuntarem a les teories de Lombroso sobre la filosofia del moviment àcrata i el *tipus anarquista*, així com de les rèpliques gairebé immediates que Lombroso rebrà sobre les mateixes qüestions del mateix anarquisme. La figura del *delinqüent polític* de Lombroso, associat al desordre i a la insensatesa, servirà de base per debatre l'estil i la forma de vida de l'obrer. En aquest sentit observarem com, a principis de segle XX i des del correccionalisme catòlic, el metge antropòmetre de la presó Model, Soler i Roig, construirà diferents *tipus* de clixés, positius i negatius, entorn a la família obrera. Aquest correccionalisme catòlic, continuà anys més tard, durant la dictadura de Primo de Rivera, una tasca d'inspecció al dissident polític pres, especialment de l'anarquista i el comunista. Finalment, analitzarem el paper de la psiquiatria i la

¹¹⁸ Soler i Roig, J. (s.d.). *Epistolario de los presos: Psico-patología de delincuentes*. Barcelona: Biblioteca social, p.183

psicologia entorn la metodologia que usà Fuster en la confecció de diagnòstics. Especialment d'aquells on, en nom de la defensa de la societat, patologitzava a tots aquells individus amb 'esperit de revolta'.

7.2 La construcció del delinqüent polític: els anarquistes segons Lombroso

En el capítol dedicat al context socio-històric de Barcelona, hem exposat com els moviments proletaris començaven a adquirir una gran importància demostrant la seva força des de finals del segle XIX, fins a les grans vagues de començament de segle XX. Un dels moviments obrers amb més recolzament entre les classes treballadores de Catalunya fou l'anarquisme. Al marge d'altres interpretacions, les manifestacions àcrates més radicals, en forma d'atemptats, facilitaren una identificació entre anarquisme i terrorisme. A Barcelona, aquest tipus d'anarquisme fou d'una gran intensitat entre 1893 i 1897, amb una cadena d'atemptats que tingueren ressò internacional. Particularment, la bomba llançada al Liceu per l'anarquista català Santiago Salvador, causà una profunda inquietud en el món burgès barceloní (La bomba del Liceu, 2009).

Álvaro Girón (2002), explica com la pròpia actitud dels llibertaris no només distava de ser clara alhora de legitimar o no aquests atemptats, provocant agries polèmiques entre partidaris i detractors de tals accions: "sino sobre otro tipo de actividades, como el robo (concebido como un acto de expropiación)" (Girón, 2002, p.82). El fet és que quan l'anarquisme terrorista passà a primer pla, personatges rellevants de l'antropologia i de les *ciències jurídiques* de la talla de Lombroso es fixaren en aquest col·lectiu, en un sentit clarament patologitzador. Així, des de l'antropologia positivista es concebé la idea de l'anarquista com a malalt que: "por su conducta desviada en un elemento patógeno (eran) un peligro

para sí mismos y para el organismo social" (Girón, 2002, 83). El propi Lombroso els dedicà un llibre 'Gli Anarchi', on es centrava en la figura de l'anarquista delinqüent i el tipus de delicte polític que cometien (Lombroso, 1894).

Un dels principals objectius del llibre de Lombroso fou desacreditar ideològicament l'anarquisme: "salvo poquísimas excepciones, como Ibsen, Reclus o Kropotkin - als que considera intel·lectuals de gran talla - los autores más activos del anarquismo son locos ó criminales ó las dos cosas" (Lombroso, 1894, p.45). Segons Girón (2002), l'argument de Lombroso, proper a les tesis socialistes, responia a l'objectiu de: "desprestigiar el movimiento acrático en favor de un socialismo *reformista*" (Girón, 2002, p.85)¹¹⁹. En aquesta línia, l'anarquisme fou senyalat per Lombroso com una doctrina il·lusòria impossible de realitzar, conseqüentment els seus seguidors s'aproximaven a un perfil específic de criminal impulsiu. Per sustentar la seva tesi, Lombroso analitzà fisiològica i psicològicament diversos tipus d'anarquistes processats per algun delicte 'per la causa'. Finalment elaborà un model de delinqüent a partir de casos com Ravanchol¹²⁰ i Plini¹²¹, que li serví per descriure anatòmicament la figura del anarquista criminal (Lombroso, 1894):

¹¹⁹ Sobre aquest punt, i segons una entrevista a Emilia Musumeci, el pensament de Lombroso vers el socialisme que professava esdevingué ambigu i particular (Montero-Pich, 2013). A mesura que avançà el segle XX, part dels seus seguidors, com Ferri o Garófalo, abraçaren la causa feixista de Mussolini, i influenciaren en el projecte de codi penal italià de 1921 (Trinidad, 1991, p.352).

¹²⁰ François Claudius Koëningstein (1859-1892). Conegut com a Ravachol. Anarquista francès, autor de diversos atemptats contra autoritats judicials franceses. Tingué la opinió en contra d'alguns anarquistes que el consideraven un antisocial (D'Auria, 2009).

¹²¹ Sembla que Lombroso podria confondre els noms Pini i Plini, tot i que tots dos noms es refereixen a dos anarquistes: Plini Nonellini (1866-1943), pintor italià, arrestat i empresonat per les seves conviccions anarquistes (D'Auria, 2009), i Pini, anarquista d'origen italià instal·lat a París, de professió sabater, acusat de diversos robatoris 'per la causa anarquista' fet que obrí un intens debat entre els anarquistes partidaris d'aquest mètode, com Reclus, i els partidaris de prohibir-ho, com Kropotkin (Fleming, 1988, p.151). Tots dos noms, apareixen en la seva obra sobre els anarquistes de 1894, però segurament Lombroso es referia a Pini.

la cara, extraordinariamente irregular, se caracteriza por una grandísima stenocrotafia, por lo exagerado de los arcos supraciliares, por la desviación marcadísima de la nariz hacia la derecha, por las orejas en forma de asa y colocadas á diferentes alturas, y en fin, por la mandíbula inferior enormemente grande, cuadrada y muy saliente, que completa en esta cabeza los caracteres típicos de un delincuente nato (...) su psicología corresponde en un todo á sus lesiones anatómicas (Lombroso, 1894, p.55).

Lombroso complementava el seu dictamen de l'anarquista delinqüent amb una sèrie de característiques que els assimilava a la teoria principal del criminal nat. Entre aquests trets destacava l'argot utilitzat: "Y el que los anarquistas son criminales, lo demuestra el uso extendido entre ellos de la jerga, y en especial la de los delincuentes" (Lombroso, 1894, p.47). Acompanyat de tatuatges, signes que evidenciaven la menor sensibilitat física: "Tienen (...) corazones, calaveras y huesos cruzados sobre el dorso de la mano, y también áncoras y bordados repartidos por toda la piel" (Lombroso, 1894, p.48)¹²².

Per últim, Lombroso també es fixà en la moral, un aspecte que ajudava a entendre perquè actuaven de la forma que actuaven: "falta general de sentido moral, falta por la que les parece sencillísimo el robo, el asesinato y todos los crímenes que á los demás parecen horribles" (Lombroso, 1894, p.48). Lombroso diagnosticà alhora que molts revolucionaris, des de Santiago Salvador fins al mateix Mahoma, tenien una naturalesa epilèptica: "con taras genéticas, amantes del martirio, tienen una exagerada sensibilidad"¹²³ (Trinidad, 1991, p.261).

¹²² En aquest aspecte, el tatuatge com a signe d'insensibilitat fou una creença generalitzada. Ho corrobora, per exemple, l'exposició sobre tatuatges de criminals en l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, promoguda per Armengol i Cornet, o el llibre on es mostren les mesures antropomètriques i els tatuatges de diversos criminals empresonats per delictes contra la propietat, escrit pel director de la presó Model de Bilbao (Cabellud, 1908).

¹²³ Pot semblar contradictori l'observació de Lombroso sobre la sensibilitat de l'anarquista. Quan Lombroso parla de 'l'exagerada sensibilitat' es refereix a un tret psicofísic que els feia propensos a la histèria. Però, per contra, els adjudicà menor sensibilitat física.

D'altra banda, quan els criminals no presentaven trets fisiològics del criminal nat, com en el cas de Vaillant¹²⁴, els adjudicà la presència de trets psicològics, com la histèria, i trets atàvics: "El grafólogo que mire su firma se convence al punto de que la vanidad, el orgullo y aun la indomable energía son las notas dominantes de su carácter" (Lombroso, 1894, p.78).

Tot i l'arquetip que Lombroso construí del criminal polític, bàsicament sustentat en una passió descontrolada de l'individu anarquista, la solució que proposà per aquest tipus de delinqüents s'allunyava de la pena capital. Així, mentre que la pena de mort només la recomanà per casos greus, en general fou partidari que els governs no incloguessin la pena de mort del criminal anarquista. Principalment, perquè creia que l'ajusticiament dels anarquistes propagava més la seva ideologia al convertint-los en màrtirs: "Vaillant, ajusticiado, resulta un mártir; su sepulcro es sitio de peregrinación continua" (Lombroso, 1894, p.173). Però també perquè els llocs on més durament s'havia reprimint el moviment anarquista, no presentaven senyals de millora:

Hemos visto que en Barcelona y en el mismo París, después de las severas penas impuestas á los anarquistas que arrojaron las bombas al general Martínez Campos y en los teatros, se han cometido atentados y crímenes iguales y aun más graves (Lombroso, 1894, p.171).

Amb aquesta afirmació, Lombroso proposava canviar l'ajusticiament o la condemna de llargues penes de presó per l'internament en manicomis. Només d'aquesta manera s'aconseguiria l'efecte advers de l'admiració, el ridícul: "los locos producen risa, y nunca un hombre ridículo fué peligroso" (Lombroso, 1894, p.183).

¹²⁴ Auguste Vaillant (1872-1894), anarquista francès d'origen humil, autor de l'atemptat contra la cambra de diputats francesa. Fou condemnat a mort (D'Aura, 2009).

7.2.1 Resposta de l'anarquisme a les tesis de Lombroso sobre el delinqüent polític

Com s'ha vingut demostrant en anteriors capítols, els presoners *socials* o *polítics*, no constituïen un element passiu alhora de refutar conceptes jurídics que els criminalitzaven o bé en la articulacions de nous discursos mèdics que accentuessin l'etiologia de la criminalitat en l'ambient (Girón, 1999). Precisament, per la consciència que tenien grups com els anarquistes que les lleis i el règim penal eren dirigits per la burgesia a favor dels seus interessos de classe, la contestació als discursos que sustentaven era fonamental i assídua (D'Auria, 2009). Així es dedueix també per la meticulosa resposta que feren anarquistes com Ricardo Mella¹²⁵ o Joan Montseny¹²⁶ de les teories de Lombroso.

La primera resposta realitzada per Mella i Montseny partia del propòsit d'allunyar la idea de criminalitat de la doctrina anarquista. Així, Montseny raonava que si el mateix Lombroso no reconeixia com a malalts els pensadors de l'anarquisme (Ibsen, Reclus, Kropotkin), tampoc ho podien ser les seves idees (Girón, 2002). Mella, per contra, feu una crítica al mateix Lombroso del qui afirmava que: "ni ha entendido el anarquismo, ni conoce á los anarquistas" (Mella, 1896, p.9). Mella exposà tot un seguit d'incongruències que evidenciaven la poca consistència de les afirmacions antropològiques que feia Lombroso sobre els anarquistes. Senyalà confusions bibliogràfiques, inexactitud de noms, de dates, de referències bibliogràfiques, de termes entre el socialisme i l'anarquisme, d'idees preconcebudes i mal formulades. En resum, Mella s'escandalitzà de la volatilitat de les dades "¿Cómo ha obtenido semejantes datos?" (Mella, 1896, p.75).

¹²⁵ Ricardo Mella (1861-1925), fou un teòric anarquista gallec defensor del anarcocol·lectivisme. Col·laborador de diverses revistes, entre les que cal destacar 'La Revista Blanca', fou un dels anarquistes espanyols més influents de la seva generació (Girón, 2002).

¹²⁶ Joan Montseny, (1864-1942). Anarquista català, conegut amb el pseudònim de Federico Urales. Casat amb Teresa Mañé (Soledad Gustavo) van fundar 'La Revista Blanca' (1898) amb un caràcter filosòfic vers l'anarquisme (Girón, 2002).

Sobre l'anàlisi de la fisiologia i psicologia anarquista que Lombroso titllava d'anormal i criminal, aquest era igualment rebut per Mella des de diferents postures. En primer lloc, citant a Claude Bernard, negava l'existència d'un estat normal considerant-la una abstracció de la ment. En segon lloc, entrava a qüestionar la idea mateixa del criminal nat que, com s'ha esmentat, Lombroso focalitzà especialment en les figures de Ravachol i Pini: "si Ravachol y Pini eran criminales natos, criminales natos hubieran sido aunque profesasen las ideas más recalcitrantes y reaccionarias ó aunque carecieran de toda fe" (Mella, 1896, p.80).

En aquest sentit, tant Joan Montseny com Ricardo Mella reajustaren, des d'una postura ambientalista, algunes de les premisses biològiques que havien portat a Lombroso a diagnosticar als anarquistes com a bojos passionals. Per què, es preguntà Mella, el canvi constant d'oficis de l'anarquista Vaillant mostrava el seu histerisme i no la lluita per la supervivència?. No pot ser el tipus de mirada indecisa i els moviments vacil·lants (de l'anarquista) producte del cansament i de la fam? (Mella, 1896, p.81 i p.116). La predisposició del crim, suposant que n'hi hagués, es podia explicar biològicament, segons el parer de l'anarquista gallec, com un producte de profundes causes socials. Els estigmes es transformaren en les tares d'una organització social viciosa sobre els cossos i les ments dels treballadors: la misèria social acabava convertint-se en misèria fisiològica (Girón, 2002).

Finalment, l'anarquista gallec criticava la poca sensibilitat de Lombroso en el tractament que calia practicar amb els anarquistes, ingressant-los en manicomis:

porque, dice, los locos producen risa (....) El terrible espectáculo de la locura sólo puede provocar la hilaridad de la ignorancia bestial ó de la maldad empedernida, y no es un psiquiatra, el hombre dedicado al estudio de las enfermedades cerebrales, quien puede ó debe hablar en términos tan descarnados y antihumanos (Mella, 1896, p.92).

No només existí una continua contestació i reformulació de certs conceptes mèdics, formulats per Lombroso i l'escola antropològica italiana a finals del segle dinou. Als anys 20 i 30, anarquistes com Àngel Pestaña o Hilario Esteban¹²⁷, seguien reajustant, matisant i definint l'anarquisme contra la seva prejudicialització, a través de memòries o articles de revistes (Pestaña, 1933; Presó Model de Barcelona, 1930) i al mateix temps, evitaven la sinonímia amb conceptes jurídics com el *vago*, definició de conducta penal que pretenia aglutinar un seguit d'estats de l'individu que atemptaven contra l'ordre públic i la defensa social, tal i com apareixia en la Llei de 'Vagos y Maleantes' del 1933:

Se entiende por vago el que no posee rentas o bienes ni ejerce habitualmente profesión, arte u oficio ni tiene empleo, destino, industria, ocupación lícita o algún otro medio legítimo y conocido de subsistencia, por más que sea casado y con domicilio fijo (Teruel Carrerero, 1949).

Aquesta imprecisió a l'hora de tipificar la conducta de 'vago y maleante' es podia percebre tant en el codi penal del 1928 com en la posterior Llei de 1933, on 'vago' es transforma a un estat previ a la de delinqüència (Jiménez de Asúa, 1934; Rodríguez-Dranguet, 1935; Teruel Carrerero, 1949). Potser perquè Pestaña, que en les seves memòries relatava el seu pas dur per multitud de feines i llocs diferents quan era jove, fou especialment sensible a aquesta lluita de relacions entre 'vago' i delinqüent o malalt:

Lo primero que he de afirmar es que el 'vago', ese 'vago' por naturaleza, del que tanto se habla y sobre el que se ha tratado de legislar para hacerle candidato al presidio, no existe. Es falso cuanto se diga del particular. En ese mundo como en el mundo de la delincuencia, no hay más que dos clases de individuos: el enfermo por taras hereditarias o por causas adquiridas, o el inadaptado. Del primero no hablaremos (...) Es enfermo; no

¹²⁷ Hilario Esteban Gil (1902-?), anarquista empresonat a la Model de Barcelona durant tot el període de la dictadura de Primo de Rivera, acusat d'atrancament. Amnistià a l'abril de 1931, dirigí la columna Hilario Zamora al 1936, juntament amb Sebastià Zamora. S'exilià a França al 1939 (Íñiguez, 2008, p.204)

hay mas que curarlo. Hablemos, pues, del segundo, del inadaptado (...). Ese individuo, con ley de vagos o sin ley de vagos, será siempre el mismo. La ley de vagos quizá le haga peor. En el comienzo de su vida hay un error, y de este error, del que no es responsable, pero sí víctima, sufrirá las consecuencias (Pestaña, 1933, p.30).

L'error al que fa referència Pestaña és l'autoritat paterna que dirigeix als fills en algun ofici sense tenir en compte el seu tarannà. Segons Pestaña, n'hi ha que s'hi resignen. N'hi ha, però, que s'hi rebel·len: "Estos son los vagos, los inadaptados; los 'vagos' profesionales contra los que quieren hacerse leyes. Ganas de perder el tiempo. Esos individuos están más allá de la ley. Mucho más allá" (Pestaña, 1933, p. 32).

Així doncs, advertim que la resposta anarquista als plantejaments de Lombroso o a les iniciatives legislatives com la 'ley de vagos y maleantes' del 1933, va ser ràpida i contundent, principalment perquè estava en joc la seva pròpia definició i criminalització. L'edició de la refutació de Mella, en espanyol, és realitzà tan sols dos anys després, al 1896. Montseny com Mella coneixien les doctrines i la confrontació entre l'escola antropològica italiana i la ambiental francesa, i utilitzaren aquesta controvèrsia per fer una refutació i resignificació de certes teories criminològiques deterministes. Pestaña, per la seva banda, respongué a una definició criminològica que creia dirigida contra les classes populars prou inexacte com per encabir-hi a tot aquell que, com l'anarquista, era definit com a un individu incapaç d'adaptar-se a les condicions socials o a la lluita per la vida (Trinidad, 1991, pp.260-261).

Més enllà de l'èxit social aconseguit en la refutació criminalista de l'anarquisme per part del positivisme mèdic o jurídic, les reformulacions de Mella o Pestaña a la teoria criminal de Lombroso reflecteixen l'anàlisi d'historiadors com Molero i Jiménez-Lucena (2013): una estratègia de lluita basada en la reformulació dels coneixements mèdics basats primordialment en l'igualitarisme llibertari i

l'ambientalisme radical: "El conocimiento médico, convenientemente resignificado, podía utilizarse como una herramienta legítima científicamente contra la medicina oficial y la actuación del médico dentro de ella" (Molero-Mesa i Jiménez-Lucena, 2013, p.33). Tot plegat, demostra com hi havia un discurs contestatari molt actiu, sobretot per part dels anarquistes, que qüestionava les teories mèdiques hegemòniques que volien concebre'ls com a criminals i malalts.

7.3 El correccionalisme catòlic i la qüestió obrera

Arran d'un atemptat anarquista al carrer Bons-Enfants de París, el diari conservador *La Dinastía*, publicava un article al novembre 1892 advertint del perill que suposava la pràctica d'alguns hàbits per la societat. L'article nombrava perills com: "la lectura de ciertos periódicos radicales; la propaganda de doctrinas que pugnan con las leyes humanitarias y cristianas; la condescendencia que se guarda, (en referència a la transigència de la llei cap a aquestes pràctiques)" (Reflexiones, 1892, novembre 12). Causes, totes elles, d'idees pertorbadores que s'estenien en certes classes socials mentre no es poguessin limitar drets com el d'impresament, de reunió, de vaga, de consciència i el de coalició entre els partits republicans (Reflexiones, 1892, novembre 12).

En la mateixa línia, la carta d'Antonio J. Bastinos (1838-1928), president d'editors i llibrers de Barcelona, a Pere Armengol (Document M, s.d.), es lamentava del temps de baixa moral i escepticisme religiós ja que ni les reformes del codi penal ni els mitjans de repressió eren suficients per contenir "los estragos de la anarquía" a Barcelona (Document M, s.d.). Bastinos subratllava que només una moral religiosa podia aconseguir el rigor i la saviesa per les generacions futures: "si queremos evitar el contagio y las catástrofes de semejante epidemia" (Document M, s.d.). Des del sectors conservadors catòlics, tal i com palesen

aquests documents, s'exigia una resposta més contundent a l'amenaça que suposava un proletariat cada cop més reivindicatiu.

Part de la solució, segons criteri de les classes dirigents catòliques, passava per un finançament de l'ensenyament de la doctrina cristiana catòlica, l'absència de la qual es creia que sotsobraven els valors morals. Altrament, la reclamació d'una major presència de la moral catòlica en tots els afers de la vida es pot entendre com a reacció tradicionalista davant la radicalització de doctrines com l'anarquisme o el socialisme, crítiques amb la doctrina catòlica. Des d'aquesta postura, el correccionalisme catòlic intentà operar des d'espais com la presó a aquells delinqüents susceptibles de convertir-se a 'la ideologia enemiga' i d'atemptar contra la propietat privada, la legitimitat del qual estava assentada en alguns corrents anarquistes (Trinidad, 1991; Fleming, 1989).

En aquest sentit, l'anàlisi de la literatura de Joan Soler i Roig, dóna llum al tractament correccionalista no tant del delinqüent polític, sinó de l'obrer *descarrilat* que sent atracció cap a les doctrines socialistes o anarquistes. Així mateix, l'obra de Soler i Roig resulta clau per entendre els temors de les ordes catòliques i dels patronats religiosos de la presó Model al voltant de l'emancipació obrera, i ho és més en la mesura que el propi autor dirigí el gabinet antropomètric de la presó Model com a metge adscrit.

7.3.1 Les observacions antropomètriques de Soler i Roig sobre el moviment obrer

Com hem mencionat en l'anterior capítol, el conjunt d'obres escrites pel metge antropòmetre de la presó Model, doctor Soler i Roig (s.d.;1907;1908; 1916), foren destinades expressament per a la correcció del delinqüent. En aquesta línia, Soler i Roig, fou pròdig en esmentar les causes socials, ideològiques i polítiques, com a

possibles causants de la delinqüència. Així, en el seu primer treball, realitzà una defensa de la societat i l'ordre social a través de valors conservadors. Aquesta defensa el portà a justificar certa desigualtat social: "es muy de razón que unos posean más que otros" (Soler i Roig, 1907, p.32). Subratllà també els vicis que calia combatre per no caure en la delinqüència, en especial l'alcohol, la prostitució i la lectura d'obres de lliurepensadors. Resulta particularment interessant els consells amb que l'autor anima als presos a iniciar la seva reforma: "Nada hay más grande en el mundo, que el acto de cristiana humillación que el hombre practica de hinojos ante el confesor (...) probadlo, queridos presos, haced una buena confesión, y os quedarán deseos de confesaros con frecuencia" (Soler i Roig, 1907, p.68).

Cal remarcar, seguint la idea de Soler i Roig, que la confessió dels presos va ser una pràctica habitual a la presó Model, tal i com ho senyalen documents dels patronats al voltant d'aquests exercicis confessionals:

Se humillaron ante el ministro del señor, elevándose ante El, individuos que hacia 20, 30 y hasta 40 años que no lo habian hecho!. Entre ellos recuerdo al ex-Director de un periódico ultra-radical, -cuya libertad se ha logrado- (...) y otro sujeto, un intelectual de esmerada educación pero licencioso y pervertido, que en el solemne acto de la absolucion prorrumpió en sollozos... (Document C, s.d.).

És, doncs, per aquesta activitat, entre d'altres, que Soler i Roig valorava positivament la tasca dels visitadors del patronat de presos: "Estos son los únicos que se preocupan desinteresadamente de vuestra suerte, de vuestro presente y de vuestro porvenir" (Soler i Roig, 1907, p.84). És tàcit associar interessadament aquests dos conceptes, confessió i visitadors, atès que d'aquesta manera vinculava la confessió com a mètode d'expiació que recollien els visitadors del patronat de presos. D'aquesta manera, a través del mecanisme confessional, podien arribar a l'estudi de la personalitat, base de la posterior catalogació i

correcció del reu (Document C, s.d.). Més i tot, ens aventurarem a dir que també servia per dotar-se d'informació 'delictiva' sensible que els patronats posaven a disposició de les autoritats policials¹²⁸. És probable, per exemple, que les localitzacions esmentades en les cartes contra la presència d'invertits a la ciutat, analitzat en l'anterior capítol, fossin tretes d'alguna d'aquestes confessions (Document D, 1923-1930).

El pensament correccionalista catòlic més conservador de Soler i Roig es reafirmà en les obres posteriors, 'Epistolario de los presos: psicopatología del delincuente'¹²⁹ i 'Psicología de delincuente: memorias de un preso', de 1908. En elles relata la pugna del treballador entre la vida correcta, dedicada al treball i a la família, i la vida incorrecta, manifestada en tota classe de vicis i el menyspreu a la obediència i al treball.

Aquesta necessitat expressada en les obres de Soler i Roig en sotmetre a l'obrer a través de la disciplina del treball, concorda amb la idea expressada per autors com Foucault (1975/2002; 1979), al voltant del propòsit de les classes dirigents a supeditar les classes treballadores als ritmes dels nous mitjans de producció. En aquest projecte, s'assentaren valors com l'amor al treball perquè la classe proletària adquirís la disciplina necessària internant les normes regulars de comportament (Trinidad, 1991, p.41).

En 'Epistolario de los presos', Soler i Roig busca: "estereotipar el alma y la consciencia de tales presos, aportando un grano de arena más al edificio de la psicología del delincuente y á la regeneración y rehabilitación social" (Soler i Roig,

¹²⁸ Aquesta informació no estava en el benefici de mantenir-se en secret confessional, ja que la majoria dels visitadors no eren sacerdots, sinó catòlics practicants.

¹²⁹ Ens inclinem a pensar, per les referències aparegudes en l'obra, que podria haver estat escrita durant la primera dècada del segle XX, possiblement entre 1906 i 1909.

s.d., p.10). L'autor presenta tres grups de cartes de tres relacions epistolars diferents, suposadament escrites pels mateixos presos des de la Model a éssers estimats. El primer grup de cartes titulat 'cartas de un preso á su esposa y de ésta a su marido', són una sèrie edulcorada d'estampes que ens apropen al drama d'una família de classe treballadora. Les cartes relaten com el pres Antonio, pare de família i treballador d'una fàbrica, és acusat de robar per mandat d'una agrupació pròxima als ideals socialistes. Antonio es mostra angoixat per la situació de pobresa amb que ha deixat a la seva dona i els seus tres nens. Amb tot, el pres es mostra convençut que la 'Filantròpica Radical', associació filantròpica de defensa obrera per la qual ha treballat, els ajudaran. Rafaela, la seva dona, l'adverteix i el posa en situació:

He visto al presidente de la 'Filantrópica' y á algunos de sus socios, todos ellos amigos tuyos; debiendo manifestarte, que saqué muy malas impresiones de ellos, pues que, no solo no me han ofrecido ningún recurso pecunario para atender las necesidades de nuestra tristísima situación, sino que me han contestado con evasivas y mal disimuladas excusas, al pedirles que me acompañaran á casa de un abogado, ó alguno de estos que peroran en mitins societarios y arengan á obreros en reuniones, prometiéndoles la emancipación, el progreso y tantas otras cosas más, que a ti tanto te entusiasman, haciéndote creer que pronto, muy pronto, el proletariado vencería el capital y que á pasos agigantados se acercaba el día de la redención de los desheredados (Soler i Roig, s.d., pp.16-17).

Malgrat la negativa de l'associació obrera a ajudar-los, Rafaela obtindrà la inesperada ajuda de: "aquellos vecinos de enfrente, de los cuáles nos burlábamos porque todos los días rezaban el Rosario" (Soler i Roig, s.d., p.17), veïns que ofereixen ajuda incondicional per enfrontar la nova situació del matrimoni. La carta no només mostra la tivantor entre els ideals del socialisme, representats per l'egoisme i la estupidesa, i els de l'església, que es presenten altruistes. També observem com, a través de les cartes, es rebaten conceptes propers a l'anarquisme com la idea de *naturalesa*. Així, Rafaela, a través dels veïns catòlics,

aprèn i ensenya al seu marit un nou concepte de naturalesa: "el orden y concierto de todas las cosas criadas, según el cual todo tiene su principio y fin en el universo" (Soler i Roig, s.d., p.28). Antonio, progressivament, anirà corroborant la reflexió que ha iniciat la seva dona:

Con respecto á considerar á la Naturaleza como á madre pródiga de toda la humanidad, el capellán de esta cárcel que ha venido á visitarme en mi celda varias veces, me ha hecho una serie de reflexiones y me ha argüido de tal manera, que puedo decirte, que casi estoy en el dintel de la creencia de un ser Supremo, de un Diós Omnipotente (Soler i Roig, s.d., p.34).

L'assumpció de la idea de Déu, procedeix a la diferenciació entre el bé i el mal: "que los católicos conocemos con el nombre de infierno" (Soler i Roig, s.d., p.39). Més i tot, servirà per acceptar la idea d'autoritat i de respecte a la propietat privada: "se me ha hecho sentir odio y repulsión á los poderosos y se me convenció de que al que tiene mucho, el quitarle algo de lo que posee, no es un delito, no es un hurto, sinó que simplemente es el acto mas natural del mundo" (Soler i Roig, s.d., p.34). En aquest cas, el delictes que ha comès Antonio, guarda una relació directa i evident amb el dret més protegit per les lleis, segons Trinidad, conseqüència de ser el fonament de la societat liberal (Trinidad, 1991).

Les missives continuen fins a transformar per complert la ideologia de Rafaela i d'Antonio: "Estoy plenamente convencida, amadísimo esposo, que solo la caridad predicada por Jesucristo y las doctrinas del Evangelio, dan la verdadera solución al problema social" (Soler i Roig, s.d., p.41). Antonio arriba també a la conclusió que les doctrines obreres que predicava són falses, i que van en contra la honradesa i el bon sentit ciutadà. El concepte d'explotació burgesa: "no es otra cosa que sembrar cizaña entre el obrero y el patrono, generando odios africanos que conducen á la comisión de toda clase de delitos" (Soler i Roig, 1991, p.69). Finalment, la transformació en l'ànima del matrimoni, fruit del període de reflexió a

la presó d'Antonio, els porta a acceptar i entendre la naturalesa del capitalisme i del patró, que s'equipara a l'acceptació i resignació de la vida:

Qué es el Patrono, ó, si se quiere, el burgués? Es un individuo que ofrece trabajo en cambio de tal ó cual suma de dinero, á otro individuo por carecer de trabajo, i con lo cual salen ambos beneficiados en esta mutualidad de servicios (...) Aquellos odios y aquella sed de venganza que sentía mi corazón contra los ricos y poderosos, se ha trocado en una dulcísima paz y una pasividad para todo lo de este mundo¹³⁰(Soler i Roig, s.d., pp. 75-78).

Aquesta passivitat finalment retrobada pel matrimoni obrer, la resignació o acceptació del paper dels obrers en el món industrial, remarcaria un dels valors predominants en la correcció dels delinqüents fets per l'església catòlica (Document B, 1904-1931; Document C; s.d.; Estatutos del PLIA, 1910) i s'ha d'emmarcar dins de l'estratègia catòlica de lluita de classes socials de principis de segle XX a Catalunya.

7.3.2 La 'profilaxis social' com a solució al 'problema social', segons Soler i Roig.

Els altres dos grups de missives de l'obra 'Epistolario de los presos' estan molt relacionats amb les idees que es subratllen en les cartes d'Antonio i Rafaela, sobretot en la valoració del respecte a la autoritat i a la propietat privada, creença en les sagrades escriptures com a pas previ per la correcció de l'ànima i acatament de l'ordre social. Senyalem, no obstant, algunes singularitats al voltant de la *profilaxis* sobre el *problema social* que es donen en les missives.

¹³⁰ En la missiva d'Antonio, s'acaba extrapolant el cas de robatori al món de la fauna, citant exemples de com actuen els animals en aquests casos. Així, els membres que roben o no treballen d'espècies com els elefants, els castors o les gralles, són, segons Antonio, expulsats o morts per una espècie de 'tribunal' de les espècies citades (Soler i Roig, s.d.).

En 'Cartas de un preso á su padre y de éste á su hijo', Soler i Roig il·lustra l'empresonament per robatori d'Emilio. A través de les cartes de súplica que Emilio dirigeix al seu pare, veiem reflectit la necessitat d'una profilaxis social com a mètode preventiu. Aquesta necessitat d'una profilaxis social es manifesta quan el mateix Emilio demana per dret, i com a delinqüent en reforma, un sanejament de la moral de Barcelona, a través de la depuració de centenars d'*antres* de perdició, de revistes, llibres i fullets que van contra la moral catòlica: "Y esto se lograría con una buena profilaxis" (Soler i Roig, s.d., p.129)¹³¹.

Seguint la línia de la profilaxis social, en 'Psicología de Delincuentes (memorias de un preso)', Soler i Roig (1908), relata la desventura d'un jove, Juan Pinart, de família treballadora, honrada i catòlica, i la seva posterior degradació moral pels carrers de Barcelona, ciutat que l'autor descriu plena de vicis, de temptacions en forma de teatres, d'anuncis o de revistes que quebranten l'estabilitat emocional del bon estudiant. Finalment el jove, corromput per tot aquest ambient viciós, comet un furt i és detingut a la presó Model de Barcelona on començarà el seu penediment.

La moralització de la societat i, en especial, de l'obrer, una mesura reclamada reiteradament en els exemples exposats en Soler i Roig, té una clara vinculació amb la criminalització de barris i l'exercici del poder. Segons Trinidad, els barris proletaris eren contemplats: "con desconfianza y temor por la gente honrada y las fuerzas de seguridad (...) allí se albergava el delito, las epidemias, las revueltas" (Trinidad, 1991, p.274). L'alcohol i la taberna passen d'aquesta manera a ser enemics de l'ordre. S'estableixen així els valors burgesos enfocats a ser bons pares de família, treballadors honrats, bons cristians que proporcionin mesures

¹³¹ 'Cartas amatorias' segueix la línia de denúncia de la moral barcelonina, atès que Carlos, protagonista d'aquestes missives, cau en el compte que ha estat l'ètica moderna el que li ha fet tenir uns valors ambigus i escèptics allunyant-lo de la consciència i de Déu: "Hay que conformarse con la voluntad de Diós, cuyos designios hay que acatar á ciegas, sin rebelarse" (Soler i Roig, s.d.,p.183).

d'estabilitat: "con la moralización se bloquean los cuerpos, se enseñan las nuevas reglas de juego de lo legal o ilegal y el respeto a las jerarquías sociales" (Trinidad, 1991, p.97).

L'antropòmetre Soler i Roig accentuarà més la degeneració dels ambients obrers i de la pròpia constitució física de la massa proletària en el seu llibre 'El delito y la pena y las prisiones de europa', escrit al 1916. L'autor sembla responsabilitzar a l'obrer de la seva pròpia degeneració per culpa de la *relativitat moral*, és a dir, del qüestionament a la moral catòlica. Ho argumenta, després de llargues observacions, sobre l'afirmació que d'un matrimoni honrat surten fills models, virtuosos i treballadors, continuadors de l'estirp si continuen els costums dels seus pares. Els que sofreixen, però, d'alguna degeneració causada per l'ambient social de les grans urbs, per la mala conducta dels seus pares, o per càstig de Déu, acabaran sent delinqüents si no es corregeixen a temps (Soler i Roig, 1916, p.30):

Las principales causas de la criminalidad en nuestros tiempos, residen en la organización de las familias obreras que zozobran tantas veces en el alcohol y en el desorden; en el decaimiento de la mujer que vive de mofa y explotada, o bien en el libertinaje que deseca el corazón, desarrolla el egoismo y engendra la inmunda vivienda del rufián y de la prostituta (Soler i Roig, 1916, p.36).

Amb tot, el metge antropòmetre de la presó Model també dedicarà un petit espai per denunciar les dures condicions del món obrer, amb jornades d'onze i dotze hores diàries a canvi de retribucions ridícules (Soler i Roig, 1916, p.63). Aquests matisos en l'obra podrien indicar un apropament social del catolicisme a certes reivindicacions de les classes proletàries, manifestades fins aleshores en sindicats o partits obreristes¹³².

¹³² Dos treballs sobre el tema del sindicalisme obrer catòlic permeten aprofundir més sobre les relacions entre l'església i el sindicalisme obrer. L'article de Bernardo Hernández (1994) en 'Moviment catòlic i associacionisme popular a Terrassa, 1868-1923', ens descriu les associacions populars obreres en el context específic de Terrassa, o el capítol sobre classe obrera i sindicats a Catalunya 'Apunts sobre l'actuació de

7.3.3 Mesures antropomètriques, pensament correccionalista

Soler i Roig feia aquesta descripció d'un individu que ingressà a la presó Model acusat d'un delictes el qual elideix per semblar-li massa repugnant:

Su ficha antropométrica, arroja las señales y las medidas comunes no sólo a todos los delincuentes, sino que á todos los hombres en general. Sólo su rostro, en conjunto, presenta caracteres antipáticos y repulsivos, y particularizándolos, su (Sic!) ojos despiden una mirada de soslayo, mortecina y apagada. Su boca, grande, entreabierta y con el labio inferior grueso y caído, revelan un tipo concupiscente y embrutecido. El cráneo no tiene otra particularidad que el desarrollo algo pronunciado de los órganos de la animalidad; pues los temporales, la porción posterior de los parietales y el occipital, predominan algo sobre el desarrollo del frontal, que es estrecho, oblicuo y achatado (Soler i Roig, 1916, pp.152-153).

Podem observar com l'anàlisi antropomètric del reu, sembla adoptar un llenguatge característic de l'escola antropològica italiana basada en la relació entre estigmes físics i patològics. Aquesta conjectura es basa en la vinculació que l'antropòmetre Soler i Roig fa de determinats òrgans (boca gran, llavi gruixut i caigut...) amb una certa personalitat, en aquets cas 'concupiscente', que li assigna al presoner. En aquesta cas, encara que Soler i Roig només considerà la tipologia psicofísica de l'invertit, l'autor esbossà un retrat proper al criminal nat a partir de trets únics del rostre i del crani del detingut (Soler i Roig, 1916). És a dir, que tot i que Soler i Roig rebutjava la idea biodeterminista de Lombroso, com ho feia en general l'església catòlica, acabà estereotipant al delinqüent pels seus caràcters facials als que dotà d'un significat psicossomàtic (Soler i Roig, 1907; 1908).

Aquest pensament podria enllaçar-se amb l'estudi psicològic a partir dels trets físics i expressions facials que caracteritzava la *fisiognomia*, en bona part conformats a partir del saber popular en proverbis com el de 'la cara és el reflexa

l'estat i de l'església davant el 'problema obrer català (1903-1920)' de Pere Gabriel (1981), en un context més ampli i traslladat al conjunt de Catalunya. Coincideixen ambdues publicacions a dir que l'afiliació als sindicats catòlics va ser minsa, i que va tenir més suport en nuclis rurals.

de l'ànima', aforisme que reflecteix l'existència d'una vinculació entre la personalitat i l'estètica cranial. Encara més, Soler i Roig contraposà el retrat del delinqüent al que considerava repugnant amb el cas de quatre adolescents detinguts a la presó Model:

Todos ellos revelan un fondo sencillo, sin doblez de ningún género (...) Lloran como niños de cuatro años de edad (...) Evocan la memoria de sus buenas madres. Nada repulsivo es su semblante; sobre todo uno de ellos tiene unas facciones tan simpáticas, que revelan una inocencia y una candidez notables. A pesar de no leer ni escribir, algunos de ellos tienen alguna educación religiosa (...) Al revés de los otros, que se pasan la vida entre el garito y las casas de prostitución (Soler i Roig, 1916, pp.223-225).

Contràriament al cas del presoner amb personalitat obscena, els trets, en aquest cas simpàtics, del rostre dels adolescents, lligat a certa sensibilitat, sembla determinar per l'antropòmetre un fons psicològic bondadós. Cal tenir en compte, però, que Soler i Roig es distancià prudentment del determinisme biològic dels positivistes a través de la creença d'una *consciència congènita*, atribut que es trobava en totes les persones capaces de discernir ho bo de ho dolent i per tant, de dotar de responsabilitat a tot ésser humà (Soler i Roig, 1916, p.185). D'aquesta manera, el metge antropòmetre, solucionava la escletxa entre l'escola antropològica i el correccionalisme catòlic, contrari al determinisme del lliure albir¹³³. En suma, el que convé destacar dels exemples mostrats és l'adaptació que Soler i Roig realitzà per configurar les seves observacions, una barreja on sembla que prengui conceptes propis de l'antropometria positivista amb la filosofia correccionalista.

¹³³ És per aquest mateix motiu que Soler i Roig criticà acusadament la ambigüitat en la moral teoritzada per criminòlegs com Pedro Dorado (Soler i Roig, 1916, pp.158-159), sobretot en la idea que la lluita per la vida convertia a tots els home en delinqüents, ja fos a l'empara de la llei o d'esquena a ella.

7.3.4 El debat sobre l'actuació del patronat de presos a la Model durant els anys 30

A pocs mesos de la proclamació de la II República a l'abril de 1931, el patronat de presos de la societat de Sant Vicenç de Paül escrivia l'article 'La cárcel y el Presidio', on es relatava amb un to elegíac la tasca social que realitzava a dins i a fora de la presó. És rellevant subratllar que en aquesta missiva l'orde religiós, a part d'exaltar la feina realitzada dins de la Model, incidí sobre les causes de la delinqüència, accentuant-ne els factors ambientals i associant la delinqüència a circumstàncies com la pobresa. També parlà de l'estigmatització i situació de vulnerabilitat que suposava per la família del reu tenir un membre a la presó:

Después, la entrevista con la familia del preso, la mujer del cual trabaja para tener de qué nutrir a sus hijos (...). Unas estampas atraen a nosotros los chiquillos que se muestran cariñosos. Unos bonos de pan, otros de leche para dar biberón al pequeñuelo, besos a los niños, alentadoras y cristianas palabras dichas por amor a Dios franquean el camino, y aquellos seres, que adopta la conferencia de san Vicente de Paúl, semeja que renacen y adquieren nueva vida en su infortunio: pues ya no están tan solos ya que tienen quienes les compadecen y les ayudan. En la visita de la familia al preso, en la cárcel, se comenta y se abulta el socoro (Sic!), así se llega a una absoluta confianza, pudiendo hacer un gran bien, que fuera muy duradero si al salir en la libertad el recluso pudiéranle facilitar trabajo, cosa hoy, tan difícil en Barcelona (La cárcel y el presidio, 1931, febrer 14).

La carta al diari, presenta als patronats com a societats altruistes d'ajuda al penat i a les seves famílies, presenten moltes similituds en el fons i en les formes amb l'obra de Soler i Roig de principis de segle vint. En elles observem algunes característiques comunes que conformarien el corpus teòric del correccionalisme catòlic:

- Una vinculació apostòlica entre l'ajuda al penat i l'ajuda a la família del penat
- Un to paternalista que subratlla la idea que el penat necessita de la seva ajuda moral i econòmica.

- Una manifesta vocació evangelitzadora en la conquesta de l'esfera familiar del pres
- Una relació entre pobresa i delinqüència
- Una correcció del penat que finalitza amb la immersió laboral del pres

Setmanes després, l'anarquista Àngel Pestaña, escrivia un article on no només posava en qüestió el règim penitenciari de la Model, sinó que criticava fervorosament l'obra del Patronat de Presos. Pestaña declarà que les presons eren llocs deshumanitzats, com ho eren els funcionaris que hi treballaven, malgrat reconèixer que a ell sempre el van tractar correctament. Realitzà, a més, una crítica a Concepción Arenal, perquè la seva denúncia a les presons es basava en la misericòrdia i fruit d'això, l'únic que es va accentuar fou el poder dels patronats catòlics de presos. Però sobretot criticà la gestió del patronat paulista, acusant-los d'estar al darrera dels càstigs més penosos d'incomunicació, fins i tot oposant-se al criteri del director de la presó, parapetant-se en la filosofia correccionalista¹³⁴: "La cárcel era, antes que nada, lugar de arrepentimiento y constricción" (Pestaña, 1931, febrer 27).

La carta del ex-pres polític que firmava amb els pseudònim G, al diari L'Opinió, també s'insereix en aquesta línia de denúncia per la tasca dels visitadors: "Quant als dirigents polítics, s'hi acostaren ben poc, no sé si perquè els fèiem por o bé perquè no els semblàvem massa dignes de llur atenció o prou dòcils a llurs intencions" (G, 1931, agost 15). La carta denunciava que l'ajuda caritativa dels

¹³⁴ La dualitat entre direcció de la presó i Junta de presos, amb membres dels patronats religiosos, ja ha estat senyalada en els anteriors capítols. En aquest sentit, Pestaña senyala com la intersecció del director de la presó era superada per la junta, i que aquesta es posava en contacte amb el govern. Hi havia hagut un precedent quan el director de la presó Ricardo Mur presentà la seva dimissió al 1919, al sentir el seu càrrec incompatible amb els poders de la junta (Document D, 1923-1930). Torán i Cañellas ho corroboren també, i descriuen que la cohabitació fou tensa. Hi hagué pugna pel control de la roba, que la junta volia donar a les germanetes de la caritat i la direcció als empleats, mentre que el seu servei i neteja volia que fossin retribuïbles als presos i la Junta gratuïts. Això és important a l'hora de valorar com els patronats religiosos i les religioses van adquirint un paper cada cop més rellevant amb aspectes clau en una presó, com la vestimenta o l'alimentació (Cañellas i Solé i Sabaté, 2000,p.33).

patronats sovint es veia discriminada, segons l'autor, a favor d'una tipologia de presoner, 'quinzenaris degenerats', en detriment dels presos polítics: "Si quan erem empresonats (...), ens haguéssim hagut de refiar d'aquells bons senyors, prou se'ns haurien menjat la tuberculosi i els paràsits de viu en viu" (G, 1931, agost 15).

La carta acabava acusant el doble raser de la mirada humanitària dels visitadors: "Malgrat que podien recollir sovint queixes de mals tractes i d'espoliacions mai van usar de llur dret per fer una veritable obra humanitària, com era parar els peus d'aquella xurma uniformada" (G, 1931, agost 15). Aquestes crítiques a la gestió dels paulistes i al funcionariat de la presó Model, al marge de consideracions personals de Pestaña i G, si que permeten observar una connivència entre l'orde catòlica paulista i el funcionariat. Possiblement, aquesta entesa feu que no es qüestionessin mai les maneres de procedir d'uns i altres, reforçant el paper de control al penat.

Tanmateix, tot just iniciada la Segona República, una ordre de la Generalitat de maig de 1931 treia les associacions religioses de la presó Model. La iniciativa republicana provocà les queixes del, en aquell moment, director del patronat de presos de la societat de SVP, don Antonio Mª Orovio, a través de dues missives a les autoritats (Document N1, 1931, maig). Una d'aquestes cartes demanava el suport de Victòria Kent, aleshores directora general de presons del govern de la República d'Alcalà-Zamora, perquè intercedís davant de Lluís Companys (Document N1, 1931, maig).

Segons, però, l'estudi de Elisabeth A. Samaranch (2005), la mateixa Victòria Kent hauria ordenat, entre d'altres mesures, la dissolució del personal de capellans de la secció facultativa del cos de presons. Entre els objectius de Kent, segons cita l'autora, estava el de preparar un cos especial de funcionaris de presons, entorn

al *Instituto de Estudios Penales*, capaç de substituir el personal militar i religiós que històricament havia governat les presons del país. De fet, Kent decretà l'expulsió de totes les ordres religioses que haguessin governat les presons femenines (Samaranch, 2005, p.86).

Al marge de les intencions de Kent, l'ordre de maig de 1931, provenia de la recent instaurada Generalitat, que s'avançava així a la nova política republicana penitenciària. La carta del patronat a Victoria Kent, doncs, es podria interpretar com un intent desesperat del patronat per intentar influenciar en el govern de Macià i Companys. De fet, l'altre missiva del patronat es dirigia a Lluís Companys, aleshores alcalde de Barcelona, i suplicava poder continuar la mateixa tasca d'ajuda al penat iniciada al 1904 (Document N2, 1931, maig 16). En tot cas, la iniciativa de la Generalitat semblava donar la raó a les crítiques realitzades per presos polítics com Pestaña o G, sobre el proselitisme en clau catòlica que realitzava el patronat de presos.

7.3.5 Els visitadors amb els presos polítics

Segons testimoni de presos com G o Pestaña, els visitadors religiosos semblaven no acostar-se als presos polítics, almenys amb la mateixa assiduitat amb la que ho feien amb d'altres tipus de presos. Aquest fet podria indicar que els patronats consideraven *incorregibles* a alguns presos polítics, especialment anarquistes i comunistes, tal i com planteja autors com Trinidad (1991).

Tanmateix tenim el testimoni escrit d'algunes d'aquestes visites a presos polítics rellevants, fet que adverteix una intencionalitat general d'arribar a tothom, alhora que ajuda a entendre com i de quina manera es produïen aquests encontres. Els documents revisats dels patronats de presos de la SSVP ens permeten visualitzar les inspeccions a presos amb un perfil polític força important com; Josep Arquer,

Joaquin Maurin, Joan Montseny, Lluís Arxer o Josep Esgleas. Cal tenir present, però, que aquestes inspeccions a presos polítics no estaven pas reglamentades a priori, en la normativa de la SSVP. En una mena d'estatut editat en la dècada de 1860 i 1890, sobre la manera de procedir amb els presos, l'orde paulista advertia: "No tomaremos informes para saber á qué partido pertenecen, ni aun siquiera si pertenecen á partido alguno. Jesucristo ha venido para redimir y salvar á todos los hombres (...) No distinguiremos, como tampoco él" (Sociedad de San Vicente de Paul, 1858, pp.24-25).

En aquest reglament de meitat del segle XIX, tan sols esmentaven o recomanaven mostrar una preferència per aquells presos 'ad domesticos fidel', és a dir: "a aquellos desgraciados que tienen la fortuna de ser cristianos" (Sociedad de San Vicente de Paul, 1858, p.26). Tot i això, trobem documentació que qüestiona la intencionalitat apolítica d'aquest orde: així, Lluís Arxer, era considerat un element subversiu pròxim als idearis comunistes, segons es desprèn de la fitxa del visitador realitzada a finals de 1930 (Document O, 1930, desembre 29)¹³⁵. L'informant, després d'entrevistar-se amb Arxer, i amb la seva dona a l'exterior, constatà la situació familiar en que es trobava el pres i els seus antecedents:

No me pareció intelectual ni mucho menos y por ahora nada piadoso, haciendome el efecto que solo desea buscar apoyo para que no le persiga la policia dados sus antecedentes. Dijome que no se trata en la cárcel con los elementos comunistas que están presos y me dió a entender si habia tenido ciertos tratos con la policia como confidente (Document O, 1930, desembre 29).

De l'informe podem deduir un estudi del perfil religiós o antireligiós del subjecte a través de les seves relacions a la presó amb d'altres presos polítics, en especial, comunistes o sindicalistes anarquistes. També podem deduir que s'estudia al reu

¹³⁵ Sobre Lluís Arxer, no s'ha pogut determinar les dates del seu naixement o mort, ni el rol específic que desenvolupà en les files sindicalistes.

a partir dels antecedents amb els que ingressà a presó. És alhora remarcable la preocupació del visitador per no convertir-se en un mer instrument dissuasori del pres: “haciendome el efecto que solo desea buscar apoyo para que no le persiga la policia...” (Document O, 1930, desembre 29), inquietud que ja s'esmentava en el reglament dels patronats de presos dedicat a la preparació del visitador cap als presos (Document C, s.d.; PLIA, 1910). En aquests document al voltant de l'entrenament del visitador es posava èmfasis en no caure en l'aproximació falsa del pres i en l'evangelització cautelosa de la seva ànima. Prova d'aquesta cautela la trobem en la visita que realitzà, el mateix informant, als presos anarquistes Montseny i Esgleas¹³⁶:

En la cárcel he visitado varias veces a Juan Montseny, que usa el nombre de Federico Urales recibiendo con cortesía y manifestando que era respetuoso con todas las ideas que fuesen profesadas con buena fé.

En un kiosco ví que en la Revista Blanca habia un artículo de Federico Urales y compré la Revista para tener ocasión de hablar mas detenidamente con Montseny. Ayer estuve bastante rato con el preso, adquiriendo los siguientes datos.

Montseny es maestro y ha residido bastantes años en Argentina fundando allí la Revista Blanca y despues la trasladó aquí. Su mujer, que es maestra, utiliza el pseudonimo de Soledad Gustavo y tiene una hija de 23 años que es escritora firmando Federica Montseny. Viven en el Guinardó y son los directores, propietarios y administradores de la Revista. No creo que se venda mucho por que al decirle que en el kiosco donde habia comprado la Revista tenian ocho o diez ejemplares dijo: ojalá se vendieran todos. Hablé después con Esgleas que está tambien preso, tratandose de un obredo (Sic!) de unos 25 años. Los dos me admitieron Cataluña Social y la Lectura Dominical y algunas Ibericas. Los dos estan en celdas de preferencia, estando a disposición del Juez especial que funciona en el Ministerio de Gobernación pidiendoles de fianza 5.000 pesetas para concederles la libertad provisional, estando acusados de haber asisitido a una reunión clandestina. Como que la Revista está muy bien presentada, no seria de extrañar que estuviese subvencionada por el judaismo¹³⁷ o por quien sea, pues, no creo que pueda

¹³⁶ Josep Esgleas i Jaume (1903-1981) fou un anarcosindicalista i militant de la FAI que actuà sota el pseudònim de Germinal. Nascut al protectorat espanyol del Marroc, es traslladà a Calella al 1919 on fou nomenat Secretari del Sindicat d'Oficis Diversos i anys més tard, secretari de la CNT. Segons l'enciclopèdia de l'anarquisme espanyol, fou detingut al 1928 al costat de Joan Montseny. En acabat el seu pas per la presó es casaria amb la filla d'aquest, Federica Montseny, de la qui tingué tres fills. (Germinal Esgleas Jaume, 2001).

¹³⁷ És interessant senyalar com el judaisme ja apareix en el document convertit en un dels temors de les ordes catòliques, i que persistí com una amenaça juntament amb la 'conspiració judeo-masònica-comunista-

darles para vivir de la manera holgada en que viven.

Si pareciese convincente iria comprando la Revista mientras (Sic!) estuviesen en la Carcel para poder tener ocasion de ver si se puede conseguir averiguar algo, pero de todos modos como quiera que admiten lectura tal vez sería conveniente regalarles algun libro, pues, es muy probable que lo leyesen. Tendria que ser un libro científico y desde luego que no fuese marcadamente piadoso (Document O1, 1928-1931)

Aquesta prudent aproximació del visitador que, entre d'altres accions, llegeix la Revista Blanca, s'informa del passat del pres i suggereix trobar un llibre sense un to marcadament religiós, mostraria el grau de subtilesa emprada en tractar als presos polítics a fi d'anar preparant el terreny per corregir-los. En d'altres casos de visites a presoners polítics en la dècada dels vint i trenta, com els comunistes Jordi Arquer¹³⁸ i Joaquín Maurín¹³⁹ trobem aproximacions similars.

En el cas d'Arquer, el cura sol·licità la vida de Sant Ignasi sense connotacions religioses i, en el cas de Maurin, el mateix visitador demanà consell (al reverend pare) sobre les lectures més adequades pel cap del partit comunista i editor de la revista 'La Batalla', revista de la que creu, obtindran més adeptes que els anarquistes (Document N3, 1931).

internacional' durant la dictadura de Franco (Ferrer Benimeli, 1982).

¹³⁸ Jordi Arquer i Saltor (1907-1981) dirigent obrer, s'inicià políticament en les files del republicanisme federal. A la tardor de 1928 fundà el Partit Comunista Català, juntament amb Domènec Ramon i Amadeu Bemadó. Col·laborà habitualment al diari "L'opinió", on participà i debaté l'arrelament de l'anarquisme a Catalunya i polemitzà amb Joan Peiró. Acusat d'injúries contra la monarquia, fou detingut al juny de 1930, però només restà uns mesos a la presó Model de Barcelona. Al sortí unificà el PCO amb la Federació Comunista Catalanoblear, liderat per Joaquim Maurin, constituint el Bloc Obrer i Camperol i, al setembre de 1935, constituí el POUM (Pagès, 2003).

¹³⁹ Joaquín Maurín Juliá (1896-1973), mestre, escriptor i militant revolucionari. Militant de la CNT, fou especialment actiu durant els anys vint, arribant-ne a ser secretari general. Al 1922 fou detingut per primer cop i des d'aquests anys començarà un gir cap al marxisme. Al sortir s'encarregà de la publicació "La Batalla", presentat com a seminari sindicalista-comunista. Al 1924, ja amb la dictadura de Primo de Rivera, ingressà al Partit Comunista. Fou ingressat de nou a Montjuïc i a la Presó Model de 1925 a 1927, i novament al 1930. Al sortí s'afilià al BOC sent-ne secretari general, i més tard, del POUM (Bonet, P. i Alonso, L., 2003).

El cert és que la societat de SVP transformà les visites d'ajuda espiritual al presoner en quelcom més. Sigui a través de Soler i Roig o dels visitadors, el correccionalisme catòlic radicalitzà la seva missió intentant *corregir* a aquells presoners que podien ser una amenaça social, segons el codi catòlic.

7.4 Els experiments de Fuster i la qüestió ideològica

És difícil establir una línia general biogràfica que pogués mostrar la tendència ideològica de Joaquim Fuster durant els anys que realitzà els treballs delinqüencials a la presó Model, i que permetés extreure conclusions en funció de la seva postura política. Psicòlegs com Emili Mira són més explícits en aquest sentit. Mira, simpatitzà i milità activament a Unió Socialista de Catalunya, es posicionà a favor de la República i sentí veneració per la figura de Lenin (Mülberger i Jacó-Vilella, 2007). En tot cas, un i altre, tant Mira com Fuster, com la majoria de criminòlegs espanyols, s'advenien a considerar una gran diversitat de causes explicatives de la qüestió criminològica, fet pel qual alguns historiadors de la ciència els han caracteritzat d'*eclèctics* (Cleminson, 2008; Ferla, 2004). Aquesta caracterització ha fet que autors com Campos Marín (et alt., 2001) o Álvarez i Huertas (1987) hagin relacionat aquest eclecticisme amb una posició ambigua ideològicament, fruit de la pressa de consciència de la classe mèdica com a classe mitjana entre el proletariat i la burgesia. D'aquesta manera, segons els autors citats, reivindicaren un paper de mediadors socials.

A banda d'això, al marge que Fuster mostrés una postura política més o menys explícita, creiem que el psicòleg català utilitzà una gran diversitat de causes explicatives criminològiques més com a recurs formal que no pas com a part d'un procés per obtenir un resultat científic. El supòsit s'explica perquè Fuster utilitzà una diversitat de corrents psicològiques i sociològiques (Kretschmer, Freud, Di

Tullio, Durkheim...), com ho feren d'altres autors contemporanis (Lafora, Mira...). Dita diversitat era un reflexa, com apuntava Ferla (2004), de la competència entre disciplines en l'àmbit criminològic durant els anys 20 i 30, i que Fuster conegué, ens atrevim a dir, gairebé sempre de la mà de Mira¹⁴⁰. Aquest *eclecticisme*, acabà sent una forma pràctica i adequada per encabir les noves escoles psicològiques i sociològiques que anaven sortint i que complementaven les tècniques de diagnòstic.

Ara bé, la complexitat que en teoria hauria de mostrar-se amb la incorporació d'aquestes noves corrents, no apareixen en les deduccions amb que Fuster acabava conclouent els seus estudis. L'*eclecticisme* no forma part dels seus resultats. Al contrari, els diagnòstics de casos, com els exposats en l'anterior capítol, revelen una simplicitat i, al mateix temps, un coneixement poc profund dels corrents que teoritzava, i que en sí mateix ja demostren una posició conservadora de Fuster com intentarem mostrar tot seguit.

Certament, en el cas de Fuster, traspuen certes traces tant en els plantejaments teòrics com en els diagnòstics criminològics de Fuster on podem visualitzar més diàfanament una tendència a la patologització de certes ideologies i comportaments polítics que l'allunyen d'aquesta ambigüitat política i social esmentada pels historiadors. Així, si fem un repàs general, de la concepció teòrica del delinqüent en Fuster, observem que des dels primers treballs a la presó Model, al 1929, fins a la seva tesis de l'any 1931, Fuster restava enormement influenciat per l'escola antropològica italiana: "Actualment s'ha reconegut, en general, l'exactitud del pensament de Lombroso (...) malgrat la lluita espiritual entre l'escola criminal antropològica i la sociològica" (Fuster, 1931, p.7). Tot i que

¹⁴⁰ En aquesta línia, i com han senyalat alguns historiadors, l'Institut d'Orientació Psicològica, i més tard l'Institut Psicotècnic de la Generalitat actuaren de receptor d'aquestes noves corrents, moltes vegades impulsats per Emili Mira (Vinalou i Bisquerra Alzina, 1998).

s'allunyà del determinisme biològic a través de les tares físiques, Fuster coincidia amb la majoria de criminòlegs espanyols (Dorado, Saldaña, Cuello Calón, Ruiz Funes o Jiménez de Asúa) en la recerca de mesures que determinessin les tipologies de delinqüents¹⁴¹.

A partir de 1932, les concepcions psicoanalítiques, a través de la interpretació de Camargo Marín, juntament amb un ús més destacable de les causes socials del delictes aniran adquirint més importància a l'hora de valorar l'etiologia del delictes (Fuster, 1932). L'any 1934 publicà 'La motivació delictogena', un treball que realitzà sota la direcció d'Emili Mira en la secció d'Higiene Mental de l'Institut Psicotècnic de la Generalitat¹⁴² (Fuster, 1934).

És curiós observar com en aquest treball s'aparta explícitament de la qüestió jurídica del delictes i rebaixa els posicionaments biologicistes més determinants, i que aquest distanciament el feu a través d'una reflexió relativista de la moral. És a dir, que Fuster reconegué que tant el concepte de moral com el concepte de delictes variaven segons el temps, les classes socials, els agrupaments corporatius o els mateixos individus. Aquest anàlisi el portà a parlar de la impunitat dels grans criminals enfront dels petits i de la variabilitat del codi penal, circumstàncies que el portaren a posar més èmfasis en la causalitat social i ambiental de

¹⁴¹ Segons Huertas, aquesta postura s'ha d'entendre com una estratègia conjunta en la introducció de noves disposicions legislatives que augmentessin els mecanismes de control social dels nous professionals mèdics en la judicatura (Huertas, 2002). Aquesta construcció d'un nou marc jurídic proporcionà la matriu necessària per a la recerca de noves tipologies relacionades amb el delinqüent que, en el cas de Fuster i Mira, enfocaren cap a la diferenciació del criminal a través de la deficiència del sentit moral (Fuster 1930; 1931; 1935).

¹⁴² L'aportació de Mira a l'Institut Psicotècnic de la Generalitat és descrita pels historiadors com a molt activa, amb una participació assídua a través de diferents cursos que mostraven les diverses corrents i sensibilitats psicològiques que circulaven per l'Europa dels anys 20 i 30. Per bé que Mira coneixia tots aquests corrents (Kretschmer, la psicoanàlisi...): "el cert es que sense afiliar-se a un corrent determinat va optar per una concepció positiva i aplicada a la psicologia, orientada a resoldre problemes pràctics (...) a voltes s'ha caracteritzat l'obra de Mira amb el qualificatiu d'eclèctica i, fins i tot, d'integradora tant pel que fa als ponts establerts entre les diverses àrees temàtiques (psiquiatria, psicologia, psicopedagogia) com pel que fa als mètodes emprats (...) Mira volia contribuir per mitjans psicològics al millorament social, això és, a la reforma constant de la societat. En aquest sentit, es pot dir que Mira (...) sintonitzà, sense reserves, amb un ideari progressista com el republicà" (Vilanou i Bisquerra Alzira, 1998, p.68).

fenòmens com: “la guerra, les crisis locals, les vagues i l'atur forçós, l'acció dels quals sobre la delinqüència és, sense cap dubte, molt important” (Fuster, 1934, p.83).

Pel que fa a la incorporació de teories criminològiques com la psicoanàlisi, lluny de portar a Fuster un diagnòstic més complexa o social de l'individu, es convertí en un mètode que patologitzava actituds properes a l'esfera de les lluites sindicals. Així, Fuster extragué que un mal procés del complexa d'Edip:

A vegades condueix a un estat de revolta contra tota autoritat i crea aquests tipus d'individus que canvien tot sovint d'ocupació, acomiadats per disputes amb llurs patrons i que entre tant roben; la presó lluny de corregir-los, reforça llur esperit de revolta. Aquests éssers dissortats, entre els quals es troben fàcilment desequilibrats, psicòpates constitucionals, són en realitat persones que han liquidat malament el complex d'Edip. La Psiquiatria i la higiene social els poden fer, com a la societat, un gran servei (Fuster, 1934, p.85).

Aquesta desvalorització de l'etiologia social es pot copsar també a través del qüestionari realitzat a cent presoners de la presó Model de Barcelona sobre les causes originals que els van portar a delinquir (Fuster, 1934). En la mesura que trobem qüestions de tarannà social que els reus contesten a parer seu, Fuster va interpretant les respostes donades en clau moderadament conservadora. D'aquesta manera, en les conclusions generals de l'estudi, trobem per exemple que:

- En la pregunta: *'Te creences religioses? Quines són?'*

Fuster determina que la indiferència en matèria religiosa afecta a més de la meitat, negant l'existència per ells de cap fre o temor moral.

- En la pregunta: *'per quin delicte compleix condemna i si considera just el*

càstig que sofreix?

El delictes contra la propietat és el més elevat (39%) seguit del delictes contra les persones (22%). Observem també delictes polítics (7%) i contra la honestedat i bons costums (9%). Fuster determina que una tercera part dels subjectes no mostrava el més mínim penediment, sinó es lamentaven de no haver realitzat una infracció delictiva pitjor, revelant llur anestèsia moral i llur manca 'd'intimidabilitat'.

- En la pregunta: '*quin ambient seria el més adequat a la seva manera?*' (a la manera del reu).

Fuster recollia que la majoria, un 34%, volien un ambient de treball i un 18% de millorament en la vida social. També recollia la preferència d'un 2% per ambients com l'anarquia, i un 4% pel comunisme, entre d'altres. Aquestes dades es complementaven amb la pregunta '*què pensa vostè de la vida social?*', on mereixia una bona qualificació per a un 2%, dolenta per al 61%, indiferents un 15% i un 22% no precisava la seva opinió (Fuster, 1934, pp.87-94).

Cal insistir que l'avaluació de preguntes com la vida social i el tipus de règim que el reu preferia per la societat, responen a l'aparent interès ambiental de Fuster per trobar les motivacions criminològiques. En les respostes, Fuster recollí un percentatge poc significatiu per opcions com l'anarquia o el comunisme (2% i 4%, respectivament), i un alt percentatge de descontents amb la seva vida social (61%). Tot i que no sabem de quina manera valorà Fuster aquests índexs, sí podem observar que Fuster, després de constatar que el nivell mitjà d'intel·ligència de la població carcerària era baix, conclogué que el major nombre de presoners es declarava hostil a la vida actual: "la qual cosa és una prova més de llur incapacitat per adaptar-s'hi". (Fuster, 1934, p.94).

Aquestes dades corroboraven al mateix temps el seu altre diagnòstic psíquic, en quan el major nombre de presoners enquestats eren personalitats cicloides, observant una quarta part de personalitats esquizoides (Fuster, 1934, p.93). Tornava així, a concloure amb generalitzacions i sense arguments al voltant de les consideracions socials teoritzades en el seu treball.

Per últim, al 1935, en 'La valoración del delito', Fuster accentuà més enèrgicament la relació d'acte criminal com acte antisocial. Així, al criminal se l'havia de castigar aplicant: "los medios para conseguir que el delincuente adquiera la normalidad en su conducta, bajo una dirección que garantice en todos sus aspectos la defensa social y deje satisfecho el instinto primitivo, ideal e inminente, de justicia" (Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935, p.301).

L'anàlisi del següent fragment d'un diagnòstic, realitzat per Fuster al manicomi de Sant Boi, mostra el tipus d'informe que emprà Fuster. En ell, és curiós constatar aquesta contradicció entre una explicació complexa que té en compte molts factors i sobretot, les condicions ambientals del diagnòstic criminològic, enfront d'una deducció final molt rotunda i simple que consisteix en una etiqueta psiquiàtrica (Fuster, 1935).

Caso 10. A.G.N. 28 anys. Acusat de furt.

'Psicobiograma'¹⁴³: Recibió normalmente su instrucción primaria. A los doce años comenzó a trabajar. A los 21 salió del pueblo por sentirse incompatible con la monotonía ambiente. Al poco cometió un hurto, pasando una temporada en la cárcel.

'Historial': Posición escéptica ante los valores ideales (...). En política de ideas anarquistas. Instinto sexual, dominando sus tendencias. Preferencia por cuestiones de reforma social. Este individuo da la sensación de loco moral, con una tara psicopática

¹⁴³ Fuster utilitza el 'psicobiograma' per descriure la biografia del pacient. Possiblement ho emprà en consideració a la influència de Kretschmer sobre Mira i com a mètode per la identificació de la tipologia criminal (Lafora, 1932; Vilanou i Bisquerra Alzina, 1998). Cal considerar que el psicobiograma començaria a difondre's anys més tard, (sobretot a partir de 1938 i 1939) en part per subratllar les característiques psicològiques de l'anomenat 'fanatisme marxista' (Bandrés, Llavona, i Zubieta, 2013; Huertas, 1996).

enorme: constituye el prototipo del inadaptable (...) confiesa su falta de amor al trabajo y la imposibilidad en que se halla de llevar una vida ordenada (...) adopta la postura del idealista fracasado (...) Su tara psicológica, que si no es lo suficiente para considerarle un psicótico, sí lo es para juzgarle como el tipo irredento del vagabundo nato.
Diagnòstic: 'Locura moral' (Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935, p.308 i 320).

L'història del cas que acabem d'exposar, d'A.G.N., presenta similituds amb el cas que presentà l'anarquista Àngel Pestaña sobre l'arquetip de vagabund senyalat per la ciència mèdica o amb la refutació que realitzà Mella sobre el diagnòstic de Lombroso a Vaillant (Mella, 1896). Ambdós exemples ens permeten contraposar els dos models: l'anarquista, que desmedicalitzava el *vago* i la vida errant, i el relacionava amb valors com la rebel·lió a l'autoritat paterna, corregible amb polítiques més socials. I el model de la ciència mèdica hegemònica, representat per Fuster, que el patologitza a través de clixés ideològics més allunyats dels valors burgesos ('prototipo del inadaptado', 'confiesa falta de amor al trabajo', imposibilidad (...) de llevar una vida ordenada...).

Observem així, com part de l'història que Fuster considerava important pel diagnòstic final es basava en consideracions de tipus ideològic. D'aquesta manera, preferències per 'qüestions de reforma social', idees polítiques 'anarquistes' i 'l'escepticisme' de l'individu davant de valors ideals eren signes que conformaven al pacient com a anormal, com a vagabund, com a inestable emocional. El mateix diagnòstic de 'locura moral' resultava un concepte ambigu, molt lligat a la teoria lombrosiana del criminal nat que, junt amb la epilèpsia, passà a tenir un lloc central en aquells criminals que escapaven del model atàvic (Trinidad, 1991, p.259).

Resum:

En aquest últim episodi de la tesi, exposem i analitzem el *procediment* pel qual els agents patologitzen o criminalitzen ideologies o formes de *vida* allunyades dels patrons tradicionals d'abans de 1936. També, però, de les resistències a aquest procediment. Aquesta *lluita* es visualitza nítidament a la presó Model a través de les inspeccions (per part del Patronat), de producció de coneixement (per part de Soler i Roig) o mitjançant el diagnòstic criminològic (per part de Fuster). Podem afirmar que, amb matisos, tots tres agents comparteixen trets significatius: tot i que en els seus preludis esmenten raons ambientals o humanitàries que condicionen la vida i les accions del delinqüent, tots ells acaben conclouent o corregint en clau moderadament conservadora buscant la patologització o la repressió d'aquells individus que s'allunyen del perfil moral conservador o catòlic.

CONCLUSIONS

Un dels principals objectius que intentàvem plantejar en la tesi era la d'analitzar si existí un procés de normativització a la presó Model de Barcelona abans de 1936. El que anomenem procés de normativització l'enteníem com una sèrie d'activitats on es cercava sondejar l'interior del presoner per tal de corregir el seu pensament, ergo el seu comportament. Així mateix, la tesi buscava identificar els agents que participaren en la correcció del reu i avaluar la seva actuació. Tal finalitat, l'eix sobre el que girava la tesi, resultava una novetat que la distingia d'altres estudis específics sobre la mateixa presó Model, sia des d'una visió en conjunt, com els estudis de Cañellas (Cañellas et al., 2000) i Fontova (2010), sia concretades en el temps de la guerra civil espanyola, cas de Pagès (1996).

A través de la investigació de les fonts primàries, moltes d'elles analitzades per primer cop (Soler i Roig, Fuster, patronats de presos), creiem demostrada l'existència d'aquest procés normativitzador. Per fer-ho, s'ha tingut en compte un seguit de factors que proporcionaven pistes sobre la certesa de la nostra hipòtesi. En primer lloc, com dèiem, en la troballa de fonts primàries sobre els patronats de presos i la gestió de la Model en diferents arxius: Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya o la Biblioteca de Montserrat. En segon lloc, en l'agrupació i anàlisi d'un conjunt d'obres científiques que giraven sobre la moralitat del delinqüent, recollides principalment en revistes o webs recentment digitalitzades: web dels Congressos de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana (CMBLC), *Revista de Psiquiatria, Neurología y Dominios Afines*, *Revista de Medicina Legal, Criminología y Psiquiatria Forense*, Biblioteca Arús o Biblioteca de Catalunya¹⁴⁴. El fet de situar-ho abans del començament de la

¹⁴⁴ El web dels congressos (CMBLC) des de 1913 <http://taller.iec.cat/cmibllc/presentacio.asp> En el web de Premsa Mèdica Catalana (<http://www.premsamedica.cat/recuperacio.php>) es troben les revistes de Psiquiatria, Neurologia y Dominios Afines i la Revisat de Medicina Legal, Criminología y Psiquiatria Forense. Biblioteca Arús (<http://www.bpa.es/>) i el catàleg de la Biblioteca de Catalunya (<http://cataleg.bnc.cat/>).

guerra civil espanyola (1936) afegia, a més, una dificultat important com a conseqüència de la desaparició de bona part del arxiu de la presó Model. No obstant això, la documentació trobada no només certifiquen l'existència de tal procés de normativització sinó que ha posat al descobert uns protagonistes i mecanismes de correcció que la tesi també ha posat en relleu.

La identificació dels agents correctors, un concepte amb el que distingíem a entitats i persones relacionades amb el procés normativitzador de la Model, ha estat una altre de les fites que aquesta tesi ha posat de manifest. Així, a partir de la documentació del Fons de Nostra Senyora de la Mercè de l'ANC, hem pogut treure a la llum el paper dels patronats de presos. Aquestes entitats guarden una relació molt estreta amb Pere Armengol Cornet, Ramon Albó i el metge antropòmetre Soler i Roig. Tots ells es relacionen i vinculen a través del catolicisme i intervenen en el procés normativitzador de la Model en clau catòlica. Aquesta deducció és fàcilment observable a través de les obres i documents publicats (Document B, 1904-1931; Document C, s.d.; Document D, 1923-1930; Armengol, 1988, Albó, 1904, Soler i Roig 1907; 1908).

La majoria dels documents parlaven d'unes activitats vers els presoners de la Model que giraven al voltant de la seva correcció: descrivien física i psicològicament alguns dels presoners als que calia donar un tractament (Soler i Roig, s.d.; 1916), o parlaven de la distinció entre presos corregibles i incorregibles, normals i anormals (Fuster, 1930; Document C, s.d.), o bé teoritzaven sobre les fases que havia de tenir la correcció del reu i la manera de procedir en cadascuna d'aquestes fases, tal i com hem vist en el capítol 3 (Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona, 1904; Armengol, 1888; Albó, 1904). Tot plegat dibuixava una tendència iniciada abans de la pròpia construcció de la Model que posava l'accent en l'anormalitat del pres i les formes per identificar-lo, classificar-lo, corregir-lo.

Cal insistir, doncs, que els termes normalitat/anormalitat i corregible/incorregible al voltant del presoner han estat clau per focalitzar l'estudi de la nostra tesi. Al llarg de la recerca, s'ha pogut examinar com aquesta distinció variava segons la naturalesa dels agents correctors. Per una banda, tant els patronats de presos com Soler i Roig respongueren a la correcció del reu en clau catòlica, encoratjant al presoner a la confessió del seu delictes, a l'expiació de la infracció mitjançant la pena imposada i finalment a la redempció del pres a través de la interiorització de valors com la resignació i la obediència. En aquests sentit, Soler i Roig utilitzà l'antropometria per justificar l'estudi del pres. En Fuster, la distinció del pres normal/anormal es realitzava a través dels resultats de les proves psicològiques sobre la moral del delinqüent. Algunes d'aquestes proves, tal i com hem vist en els capítols 6 amb l'anàlisi de la prova de Woodworth, ja havien estat qüestionades a finals dels anys 20. Així mateix, l'eix de la normalitat/anormalitat ha estat utilitzat (amb èxit) per altres fonts que tracten sobre l'anormalitat en l'àmbit de la psiquiatria a Espanya durant el segle XIX o XX (Álvarez Uría, 1983; Álvarez i Huertas, 1987; Campos Marín et al., 2000). D'altra banda, quedava patent que l'estudi sobre la correcció feta a la Model depenia en sí mateix dels registres que aconseguíssim trobar dels presoners. En conjunt, aquests registres es dirigien particularment a dos àmbits: la política i la sexual.

Hem provat, mitjançant les reflexions en l'obra d'Armengol (1888) com la gestació del funcionament de la Model es va fer pensant en la figura dels patronats religiosos. En aquest cas, la mateixa junta de la presó encarregà a la Societat de Sant Vicenç de Paül, al marge de tasques quotidianes dins la presó com l'alimentació o el vestuari confiades a les monges paulistes, de la moralització del penat. Aquesta moralització del pres era entesa des de la junta com el procés de correcció necessari per tal que el delinqüent sortís de la presó rehabilitat. Així, podem dir que els patronats actuaven a la presó com una entitat filantròpica

regulada oficialment en els reglaments de la presó Model i, al mateix temps, formaven part de la junta de direcció de la presó, un dels òrgans que gestionava i supervisava el funcionament de la Model (Albó, 1904; Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona, 1904). Si bé aquesta característica al voltant dels patronats ja havia estat apuntada secundàriament en estudis sobre la presó Model (Cañellas et al., 2000; Fontova, 2010) nosaltres l'hem centrat i em posat en relleu un conjunt d'aspectes que senyalaven tant els orígens com la manera de dur a terme aquesta normativització del presoner.

La tesi ha estat capaç de provar, en primer lloc, com els patronats de presos es van introduir per primer cop a l'Estat Espanyol a través de les gestions d'Armengol i Albó (Document H, 1882; Albó, 1904). En aquest sentit, Armengol havia deixat clar que preferia un ordre religiós per regir les presons (Fontova, 2010). Hem relacionat aquesta preferència amb el moviment correccionalista penitenciari perquè, segons Armengol, les ordres religioses cobrien un dèficit històric de l'estat en la sustentació de les presons. Dit dèficit havia estat denunciat pel Moviment de Reforma Penitenciari fundat pel mateix Armengol (Document H, 1882). Malgrat que Armengol recomanà algunes ordres, és Albó (1904) qui explícitament parla dels patronats de presos al voltant de la gestió quotidiana de la Model durant el seu discurs d'inauguració, cosa que veiem reflectit en les actes de la presó Model (Document F, 1907-1914). En aquest mateix document hem pogut observar com Albó pretenia estendre la intervenció dels patronats a les presons, seguint l'exemple de la Model, a la resta de l'Estat Espanyol.

A través dels estatuts dels patronats (Document B, 1904-1931; Estatutos del Plia, 1910; Document N, 1916), hem pogut identificar alguns dels patronats que actuaren a la Model: els patronats de Presos Adults Pobres de Sant Vicenç de Paül (1889), el de Lliberts i de la Infancia Abandonada (1910) i el de Lliberts i Presos (1916). També la Companyia de Jesús ha deixat testimoni dels seu pas

per la presó (Document C, s.d.). Ara bé, de l'única que hem pogut localitzar documentació de l'activitat que desenvolupà dins de la Model és la Societat de Sant Vicenç de Paül que formà un patronat amb el seu propi nom (1889). Les competències que havia de realitzar a la presó quedaren reflectides en estatuts oficials de la Model des del mateix any d'obertura de la Model, l'any 1904 (Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona, 1904). Els restants patronats focalitzaren la seva acció entorn a les famílies dels presos i en el mateix pres alliberat, encara que, puntualment, podrien haver realitzat algun tipus d'activitat confessional (Documento C, s.d.).

L'anàlisi dels estatuts d'aquests patronats, explicats en el capítol 4, ens ha permès saber com els patronats de presos entenien el procés de normativització del delinqüent. En línies generals, els patronats es dividien seguint una acció interna i una d'externa. L'acció interna corresponia a la visita al pres, a l'interior de la cel·la. L'externa, es desenvolupava entorn a la família del reu, normalment ubicada en barris pobres o molt pobres. L'acte d'empresonament, per tant, concernia a tota la família. Aquesta doble visita permetia subjugar al pres, ja que en la majoria de casos havia deixat a la seva família en una situació d'extrema vulnerabilitat. Des de l'estigmatització social de les famílies amb presos, els patronats desplegaven la seva ajuda humanitària consistent en la donació de béns de primera necessitat o diners en metàl·lic (Document B, 1904-1931). Ara bé, tant l'actitud moral de la família com la del pres era qüestionada i, en tant que qüestionada, intentaven apropar el pres i a la seva família a l'esfera del catolicisme. Aquesta finalitat es facilitava a partir de la reclusió del pres en cel·les solitàries. Així, els visitadors feien servir la reclusió temporal per contactar amb el pres, ajudar-lo materialment i consolar-lo espiritualment, predisposant-lo a assumir valors com la passivitat, la conformitat o la resignació per tal de contrarestar la tendència delictiva (Document I, s.d.). Aquests valors, d'altra banda, intentaven predisposar al reu a mantenir una jerarquia social burgesa que no fos qüestionada pels moviments proletaris i

un nou ordre basat en el respecte per la propietat privada (Soler i Roig, 1916).

La tesi també ha pogut aprofundir sobre la figura del visitador. Aquesta figura, si bé havia estat apuntada en d'altres estudis, no se l'havia examinat detalladament, ni en les seves funcions ni la seva integració dins dels estatuts, rols tots ells que aquesta tesi ha pogut clarificar. Tal i com hem pogut demostrar mitjançant els estatuts i d'altres documents (Document B, 1904-1931; Document C, s.d.), el visitador podia ser un sacerdot o bé personal laic *entrenat* pel mateix patronat de presos de Sant Vicenç de Paül per explorar al reu, malgrat no sabem com. La seva missió era, si no convertir-lo, apropar el reu a l'esfera de l'església catòlica apostòlica i romana. La recerca presentada a la tesi mostra que les ordes religioses que actuaven a la Presó Model eren partidàries des de la mateixa fundació de la presó, dels mètodes de soledat i individualització del pres a la seva cel·la. La individualització del reu en una cel·la en l'anomenat *sistema cel·lular*, havia estat importada aprofitant l'experiència i acceptació obtinguda a d'altres presons estrangeres (Document H, 1882; *La Cárcel Modelo de Barcelona y los sistemas penitenciarios*, 1877).

Alguns informes dels visitadors (Document N2, 1930, maig 16; Document N3, 1931; Document O, 1930, desembre 29; Document O1, 1928-1931), em fan sospitar que cercaven apropar-se als presos no només per evangelitzar-los, també per extreure'n informació diversa (hàbits de lectura, estades a d'altres països, vivències, contacte amb d'altres presoners...). No puc afirmar que aquesta informació pogués ser útil per investigar a d'altres presos, però les cartes del patronat envers a les activitats sexuals i delictives dels invertits al ministre de governació Martínez de Anido (Document D, 1923-1930) podria ser un indicatiu que l'activitat del visitador també servia per recollir informació que després es passava a les autoritats.

Podem advertir que els patronats de presos realitzaren la seva tasca de correcció del pres amb avinença amb les autoritats governatives tant de la restauració com primo-riveristes. Això no treu, però, que tal i com hem indicat en la tesi, es produïssin alguns conflictes a un nivell més institucional, entre la direcció del centre penitenciari i la junta de la presó Model, ja assenyalats per d'altres historiadors (Cañellas et al., 2000) i en els capítols 3 i 7. L'arribada de la República, però, suposà un revers. Podem advertir una tensió en les relacions entre el patronat de Sant Vicenç de Paül, Antonio M^aOrovio, i les autoritats republicanes a raó del edicte del maig de 1931 que les apartava de la Model. Així, malgrat les cartes de súplica que Orovio escrigué a Companys i Victòria Kent, aleshores directora general de presons del govern republicà (Document N1, 1931, maig) no aconseguiran convèncer a les noves autoritats republicanes de la seva vàlua en la gestió social i humanitària dins de la presó essent apartades en el primer any de la República. Aquesta decisió del nou govern republicà de Companys i Macià, prompta en la seva resolució, podria ser degut a l'experiència dels propis presoners polítics dins de la Model, que com en el cas de Companys, Pestaña o Peiró, tots tres amb experiència com a presoners a la Model, acabarien desenvolupant càrrecs de gran responsabilitat política a la Catalunya republicana. Precisament per la gran quantitat de presoners polítics que acabaren a la Model, i el relat d'alguns presoners que denunciaren la gestió i la misèria que es vivia dins de la Model (Pous i Pagès, 1909; Pestaña, 1933), el recinte penitenciari acabà tenint una imatge allunyada del reformisme i vinculada a la repressió.

Respecte al jurista Pere Armengol i Cornet, tot i que d'altres estudis havien senyalat la figura d'Armengol com un dels màxims promotors de la presó Model (Bonet i Armengol, 1994; Fontova, 2010), la tesi aborda d'altres aspectes rellevants de la seva obra que accentuen la seva relació amb la reforma penitenciària. D'aquesta manera, hem pogut fonamentar com la corrent correccionalista amb la que provem que Armengol recolzava el seu mètode

correccional arrelà a la presó Model. S'entenen així un seguit de característiques tècniques i arquitectòniques que presenta la Model (cúpula panòptica per celebrar actes litúrgics, incorporació de tallers, sistema penitenciari...) tant en els plànols anteriors a la seva construcció (Document H, 1882), com en els reglaments un cop inaugurada de la mà de Ramon Albó (Document M., S.d.; Albó, 1904). Les figures d'Armengol i Albó, als que atorguem la distinció d'agents, serveixen per entendre també la introducció del sistema de registre de penats basat en el mètode Bertillon.

En relació a això últim, la novetat més destacable que ha assolit la tesi en quan a l'anàlisi dels agents que operaven a la Model dins l'àmbit catòlic, és la recerca i estudi dels treballs del metge antropòmetre Joan Soler i Roig. La nostra recerca ha posat en evidència tota una literatura dedicada a la normativització del presoner a la Model (Soler i Roig, s.d.; 1907, 1908, 1916), especialment del presoner relacionat amb el moviment obrer de principis de segle vint. Ens aventurem a dir, que som els primers en realitzar un anàlisi en conjunt de les seves obres, escrites sota la promoció de Ramon Albó i de la SSVP. L'obra de Soler i Roig, que hem explicat al llarg dels capítols VI i VII, té la particularitat de no ser estrictament un relat literari o un compendi de notes personals. El seu valor resideix en ser una combinació d'aquests formats i d'introduir observacions científiques on descriu tipologies de presoners - com el tipus d'invertit - que corrobora mitjançant apreciacions antropomètriques dels presoners. Aquesta combinació d'estil resulta en sí mateix una curiositat rellevant en l'estudi de l'anormalitat.

Soler i Roig entra dins de l'àmbit en el que hem situat els agents correctors del catolicisme. Dit supòsit està recolzat en l'esment constant en les seves obres a les ordres catòliques, a la creença de la religió catòlica, i perquè Soler i Roig acabà assumint els valors i les finalitats d'aquesta moralització catòlica en el tractament

del pres (Soler i Roig s.d.; 1907, 1916). Aquest fet, a més, ha servit per revestir un salt temporal en la tesi, a començaments del segle vint i fins als anys 20, que d'un altre manera hagués quedat coix.

La literatura que Soler i Roig destinà als presos de la Model, ofereixen dos trets essencials: per una banda presenta el metge i el cura com a *guardians* de l'estat de dret i la pau social. Figures *racionals* que marquen el camí per on ha de transcórrer la societat. Per l'altre la utilització d'un llenguatge psicopatològic per descriure als elements que desvien a les persones del bon camí, normalment identificats en moviments obrers radicals o bé en aspectes lúdics de la ciutat (teatres, cinema, literatura de lliurepensadors...), i que l'autor associa al vici i a la corrupció (Soler i Roig, 1907; 1908). En aquest sentit, la passivitat i la resignació, en contraposició al moviment i a la rebel·lia, conformen els principals valors de normativització que volien ser transmesos als presoners de la Model de Barcelona.

A banda de la influència eclesiàstica, l'anàlisi de la tasca de Joaquim Fuster com a representant de la ciència mèdica complementa la originalitat de la tesi i aporta dades que cal posar en relleu. L'estudi científic de la moral del delinqüent estén el tema de la normativització a l'àmbit de la psicologia i la psiquiatria. Si bé la seva obra, com apuntàvem en la introducció, havia estat objecte d'algun estudi, en particular la seva tesi (Pérez Delgado i Mestre Escrivá, 1994), fins ara no s'havia realitzat un anàlisi en conjunt de l'obra d'investigació científica que Fuster realitzà amb presos de la Model.

En tot cas, cal puntualitzar que el paper de la Joaquim Fuster és diferent del realitzat pels patronats catòlics. Fuster pertany a la classe mèdica catalana, participa en els congressos de metges i biòlegs en llengua catalana i les seves conclusions les fa en nom de la 'ciència objectiva'. En aquest sentit, no podem

oblidar que el paper del metge com a *expert* adquirí un important relleu en el desenvolupament de polítiques sanitàries a Catalunya, tal i com hem subratllat en el capítol 2. Tot i que no podem dir quina fou la influència específica dels treballs de Fuster en les polítiques sanitàries, sí podem advertir que Fuster treballà per organismes vinculats al govern, i que les seves investigacions tenien la intenció d'influir en la política penitenciària i jurídica del país, com la majoria del seus col·legues professionals (Saforcada, 1932; Saforcada i Torras, 1930).

D'altra banda, l'estudi general que realitzà Fuster sobre la moral del delinqüent havia de servir per *individualitzar* el tractament penal que havia de tenir el reu. Aquesta individualització es faria a través d'un tractament personalitzat que s'aplicaria a cada reu. Una correcció, però, de la que Fuster no en parla específicament, suposem, perquè es trobava centrat en la seva principal investigació, la diferència de la moral en el delinqüent.

Tot i això, el treball de Fuster podem dir tenia una finalitat correctora. Aquest supòsit es recolza en que, sigui per a patologització de certes actituds com la *psicologia de l'invertit* o per *idees anarquistes* (Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935) o bé a partir dels resultats de diferents tests que determinaven l'anormalitat del reu (Fuster, 1930; 1931; 1934), Fuster proposava *tractar-los* en annexos psiquiàtrics adjacents a les presons (Fuster, 1931b). Tot i que tampoc ens reveli el tractament, les apreciacions i diagnòstics criminològics amb els que Fuster conclogué els seus treballs, permeten valorar una sèrie de tècniques d'exploració i de reflexions que exposarem més endavant.

Per acabar l'apartat dels agents, la tesi s'havia proposat analitzar el paper de l'estat de dret a través de les lleis i reglaments. Això era perquè, com esmentàvem en el capítol I, enteníem a l'Estat com un agent més que operava la normativització des d'uns mecanismes jurídics o administratius en la defensa de la

societat. Malgrat que aquest anàlisi ja havia estat realitzat per autors com Trinidad (1991), la tesi ha volgut incidir en aquelles lleis, ordres i reglaments que atenyien directament a senyalar qui estava fora de la legalitat, concentrades principalment en el codi penal de 1928 i la llei de *Vagos y Maleantes* de 1933, però també en les quinzenes, en la llei de fugues o en les ordres governatives d'empresonament. La principal novetat en aquest aspecte ha sigut, doncs, tractar la legalitat en relació a l'ús que feien els altres agents correctors. Aquest tret l'hem pogut apreciar sobretot en els capítols finals on Fuster, els patronats i Soler i Roig esmenten o fan ús del codi penal per classificar o demanar mesures més repressives en nom de la defensa de la societat.

En l'anàlisi dels agents dins d'un període comprès entre finals del segle XIX i fins a l'esclat de la guerra civil, hem pogut veure certa relació entre el context social de Barcelona i el procés de normativització dins de la Model. La relació s'explicaria a través de tres arguments. En primer lloc, per l'augment de la delinqüència que es produí en certs períodes històrics o esdeveniments puntuals. Malgrat que el concepte ja havia estat desenvolupat per fonts secundàries (Cañellas et al., 2000, Fontova, 2010), la tesi ha pogut aportar els índexs estadístics en els treballs de Fuster, analitzats als capítols 6 i 7 (Fuster, 1929; 1931; 1932), on l'augment delinqüencial en, per exemple, causes socials o morals, reflecteixen aquest augment. Aquestes fonts secundàries ja senyalaven que un augment de la delinqüència inevitablement afectava al procés de normativització ja que feia impossible la individualització del pres en una cel·la.

Un segon argument fa referència específicament a l'augment de presoners polítics, sobretot sindicalistes. Al llarg del capítol 2 i 7, remarcàvem que sovint aquests presoners estaven parapetats en organitzacions que cobrien les seves necessitats a la presó i sovint, escapaven del control del funcionariat (Planes 2013/1934). Endemés, la tasca dels agents correctors tingué una difícil acceptació

per part de sindicalistes, faistes, anarquistes o comunistes, tal i com denunciaven per carta els propis presoners (G, 1931, agost 15). En el capítol 2, també destacàvem com en la última gran repressió de la dictadura de Primo de Rivera, s'omplí la presó de sindicalistes i com això acabà repercutint a la Model en forma de vagues i motins que reflectien l'estat d'ànim d'aquest col·lectiu de presos (Presó Model de Barcelona, 1930).

Un tercer i últim argument fa referència a l'augment de documentació per part dels agents correctors que generà la presència de més presoners a la Model. Així, a principis del segle vint, observem una notable producció documental en l'àmbit catòlic, expressat en les obres del metge antropomètric Soler i Roig (1907; 1908), juntament amb la redacció d'alguns estatuts dels patronats religiosos que actuaven a la Model, on expressen aquesta necessitat de correcció del presoner (Document C, s.d.; Estatuts del PLIA, 1910). Aquesta activitat documental té una correspondència amb períodes pròximament posteriors a l'alta conflictivitat laboral manifestada en les vagues de 1902, 1903 i 1904 a Catalunya, els atemptats frustrats anarquistes a Barcelona contra Antonio Maura (1904) o el cardenal i bisbe Salvador Casañas (1905), i l'esclat a Barcelona de la setmana tràgica (1909), marcadament anticlerical. L'altre període on trobem un registre documental dels agents correctors més quantitatiu és durant la dictadura de Primo de Rivera, especialment dels últims anys. En aquest sentit, l'analogia es recolza en les cartes dels patronats dirigides al governador civil de Barcelona demanant més mà dura i repressió contra els invertits, i pels informes que realitzaren els visitadors religiosos sobre l'activitat i el pensament ideològic dels presos polítics (Document D, 1923-1930). El registre de documents durant aquesta època, a més, es complementa amb l'inici dels treballs psicològics de Joaquim Fuster sobre la moral del delinqüent, que començà a realitzar al 1929.

En resum, podríem senyalar que s'establí un paral·lelisme entre el conflicte de

classes socials i l'assentament d'un procés de normativització dins la Model de Barcelona. Aquesta reflexa de l'exterior en l'interior de la presó, si bé havia estat senyalat per Pagès (1996) quan parlava del *microcosmos* en el seu estudi sobre la presó Model durant la guerra civil, nosaltres l'hem fet extensible al llarg del segle XX i fins la guerra civil en el terreny de la normativització.

Cal remarcar aquesta analogia perquè en ella hi trobem una de les raons de pes per establir un procés normativitzador a la Model. Tal i com hem senyalat en el capítol II, les protestes al carrer del moviment obrer posà en guàrdia el sector més tradicionalista exigint més mà dura contra les accions violentes. La tensió entre moviments obrers i sectors conservadors l'hem pogut exemplificar a través de cartes o documents (Document A, s.d.; La situación social en Barcelona: contra la delincuencia, 1934, desembre 22; Reflexiones, 1882, novembre 12). Part de l'estratègia dels col·lectiu religiós passà, doncs, a cercar la normativització de l'element subversiu que s'associà a les reivindicacions de l'obrerisme. La reclusió a la presó d'activistes sindicalistes i d'esquerra, en cel·les solitàries com a part del compliment de la pena, suposà una oportunitat idònia per realitzar la transformació moral de l'individu.

D'altra banda, l'analogia entre registre documental i conflictivitat social que acabem d'exposar, actuaria de base per la formació de clixés amb que sovint els agents dibuixen els presoners. La imatge del revolucionari que donen Soler i Roig (1906, 1907), els patronats religiosos (Document A, s.d.), i que s'acosta al delinqüent o al desequilibrat mental, es recolzà en la necessitat de senyalar negativament un *enemic* que volia eliminar la religió catòlica o anava contra l'ordre establert. També el paper de Joaquim Fuster, ajudà a estendre una imatge psicopatològica esbiaixada de l'anarquista (Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935) i participà en la conformació i patologització de l'anarquisme en informes i diagnòstics resultants d'aplicar aquests clixés. Així mateix, Cal tenir en compte

que la premsa considerada d'esquerra també participà en aquesta construcció negativa i deformada dels membres de les classes benestant. Si en la tesi no s'ha incidit en aquesta aspecte, és perquè ens hem centrat en uns agents i unes activitats que operaven exclusivament a la presó Model. La caricatura i l'agressivitat del discurs per descriure a 'l'altre' va ser una tècnica utilitzada pels dos bàndols, i fou un senyal de la profunda divisió ideològica entre els dos sectors confrontats (Anguiano, 1931).

En un altre ordre de les coses, la figura del presoner que rep aquesta normativització ha servit perquè ressaltem en aquesta tesi la seva activitat i la confrontéssim amb la historiografia utilitzada. Plantejàvem en la introducció la necessitat d'agafar l'obra de Foucault en un sentit generós i sense arribar necessàriament a les seves conclusions. Al marge de l'anàlisi ontològic que hem fet servir de Foucault (1975/2002; 1978/2008; 1979; 1979b) en la seva crítica al poder, a través, per exemple, de l'estudi de les tècniques d'exploració i registre, ens hem allunyat del seu plantejament a partir de les resistències al poder. La manca de resistència als mecanismes del poder que proposava Foucault, ha estat sovint senyalada pels anomenats post estructuralistes com una particularitat que calia tenir en compte en l'anàlisi de la normativització (De Certeau, 1980/1999 o l'entrevista de Perrot i Foucault en Foucault, 1979) nosaltres, com esmentàvem en la introducció, hem concretat aquesta resistència en la figura del presoner.

No obstant, la resistència al discurs normativitzador no va ser unànime ni va tenir una 'línia oficial', i va ser contestada contínuament, col·lectiva o individualment, dins i fora de les seves pròpies files. Hem pogut mostrar en la tesi, a través de cartes als diaris de presos com G (1931, agost 15) o Pestaña (1931, febrer 27), de Revistes com Reixes (Presó Model de Barcelona, 1930) o llibres com De l'Ergàstula, de Pous i Pagès (1909) però també de fotografies com els exercicis nudistes que practicaven els anarquistes (Imatge 11, 1933) o dels relats

periodístics de Paco Madrid sobre els *transvestits* que visitaven regularment la presó (Madrid, 1926/2013) que a la presó Model de Barcelona hi hagué resistència a la normativització ja des dels inicis. És en aquesta complexitat on hem de situar l'estudi dels moviments contestataris al correccionalisme i normativització aplicades a la presó Model.

Així, la varietat de respostes confirma la gran diversitat d'experiències dins del món obrer que conculgué en percepcions polítiques i pautes d'acció diferenciades. Tal varietat, però, conformava un discurs que aspirava a formar una nova societat contraposada a la societat creada per la burgesia. Sigui per la conscienciació de classe o per l'assimilació o la resignificació de valors, descrits en els capítols finals de la tesi, el cert és que existí una resposta a la normativització moral del presoner tan a dins com a fora de la presó Model.

L'altre registre de presoners del que tenim constància, els homosexuals descrits per Paco Madrid (1926/2013) no disposaven d'una organització externa que els emparés ni tampoc escrivien articles als diaris queixant-se de la seva situació. La presència constant dels invertits a la presó, però, en quinzenes, el tràfic sexual que apunten els patronats que es produïen a les presons (Document D, 1923-1930), són indicis, almenys, que, en general, la normativització no tingué en ells l'efecte que es pretenia. El fet que el periodista Paco Madrid els o les reconeguï pel nom, un nom generalment de dona, provaria a més, que foren habituals en les batudes de la policia en determinats bars del barri xino (Madrid, 1926/2010).

Un altre apunt que esmentàvem en la introducció referent a la historiografia era la necessitat de trobar referents internacionals per tal de no fer una història de la presó Model massa localista, i per tant, com deien Herran i Simon (2009), fragmentada i massa específica. Creiem que aquesta fragmentació s'ha salvat a partir, de la incorporació de moviments polítics, com l'anarquisme i el comunisme,

de conceptes arquitectònics, com el panòptic de Bentham introduït a la Model, de comparacions amb sistemes penitenciaris, entre models cel·lulars o auburnians, progressius, o a través de l'estudi de corrents com la psicoanàlisi, vertebrat en els treballs de Fuster (1934).

L'estudi del sistema penitenciar i de la organització i gestió de la Model, que hem exposat al llarg del capítol 3, han servit, per exemple per traçar un enllaç entre la idea que es volia de la nova penitenciària barcelonina i els models penitenciaris internacionals. Aquesta comparativa basat en diversos documents (Armengol 1888; Cerveto, 1910; Document H, 1882; La cárcel Modelo de Barcelona y los sistemas penitenciarios, 1877) no s'havia fet d'una forma tan específica en cap altre estudi sobre la Model. Tot i que els estudis de Cañellas et al. (2000) i Fontova (2010) parlen del sistema penitenciar escollit per la Model i de la presència d'alguns elements panòptics en l'edifici, nosaltres hem posat l'accent en el debat i els orígens de l'aplicació del sistema de correcció del reu a la Model i les seves connexions amb el correccionalisme (Document H, 1882). A la par mostràvem com la comissió tècnica valorava, mitjançant un estudi internacional, sistemes com l'auburnià o el filadèlfic de caràcter cel·lular amb d'altres més progressius, en un estudi tant dels presidis d'Europa com de Nord-americà (Armengol, 1888, Albó, 1904). Aquest estudi de l'estructura i de la gestió de l'edifici penitenciar, explicat en el capítol III, ens ha permès finançar més la idea d'un edifici que en sí mateix formava part de la normativització del pres.

Així mateix, el moviment anarquista, pel fet mateix de tractar-se d'un moviment transnacional, ens permet parlar d'autors anarquistes internacionals (Kropotkin, Vaillant, Ravachol...), alguns dels quals tingueren influència en el moviment anarquista català, tal i com exposem en el capítol II i VII. La mateixa refutació del delinqüent traçat per Lombroso (1894), per anarquistes com Mella (1896) o Pestaña (1933), és un altre element afegit a la comparativa internacional que

uneix finalment, la història local de la presó Model amb d'altres moviments i estudis de caràcter internacional. El mateix succeeix, en resum, amb corrents psicològiques com la psicoanàlisi, que enllacen el context català amb un context més ampli, a través de la influència d'autors com Freud o Kraepelin, presents en els treballs de Fuster (Fuster, 1931; 1934).

Per una altra part, esmentàvem a l'inici que provàvem l'existència del procés de normativització a través d'uns registres documentals. Tals registres, mencionats al llarg de les conclusions, s'obtenien a partir del que Rose (1990) denominava *tècniques psicològiques*, terme amb el que definia la tecnologia psicològica basada en principis científics per descobrir la interioritat del reu. Hem anat descrivint al llarg de la tesi quina classe de tècniques feien servir els agents i com la utilitzaven. D'aquesta manera provàvem la seva intervenció en el procés de normativització, tot i adjuntant a cadascun dels agents una finalitat diferent.

Hem pogut observar, per exemple, com els patronats de presos distingien als presoners a través d'una inspecció o exploració realitzada pels visitadors. La distinció, en principi, classificava als presoners entre presos corregibles i presos incorregibles. Els segons, no podien ser, en aparença, tractats filantròpicament (Document I, s.d.; La cárcel y el presidio, 1931, febrer 14). La distinció facilitava als patronats acostar-se a aquells criminals els quals la societat més conservadora no assumia que pogués rebre cap ajut.

L'entrevista al presoner en una cel·la individual formava part de la tecnologia psicològica amb què els patronats intentaven distingir-los segons els seus paràmetres catòlics. En el capítol 7, hem pogut demostrar a través del testimoni de Soler i Roig i del document C (s.d.), que els visitadors i el sacerdot de la presó exhortaven al reu a confessar-se. Així, l'activitat confessional entraria també dins les tècniques que pretenien influir en la interioritat del reu.

Altrament, les visites dels patronats s'acompanyaven de revistes de lectura i de productes de primera necessitat. Aquests articles havien de permetre establir una relació de confiança o, podríem arribar a dir, de dependència, entre el reu i el seu visitador. Com s'apunta en les memòries dels patronats (Document B, 1904-1931), a la presó Model era difícil l'obtenció de béns de primera necessitat o bé de *petits luxes* molt apreciats pels reus, com el tabac o la xocolata. Tals subministres es convertien en moneda de canvi dins la presó. La caritat prodigada pels missioners es convertia així en una gairebé "negociació forçada", atès que el presoner necessitava d'aquests subministraments que li facilitaven enormement el dia a dia (Document C, s.d.).

Per un altre cantó, la lectura, tal i com exposem en el capítol IV, fou un element considerat important pel patronat de presos paulista, atès que en el règim cel·lular la lectura servia per trencar la monotonia del dia a dia, tal i com ja apuntava Cañellas et alt. (2000). El visitador aprofitava aquesta mancança per introduir material propagandístic religiós (Document B, 1904-1931). Aquest material a més, era de tarannà contrarevolucionari i exaltava els valors tradicionals. És per això que el patronat de presos, des de la junta local de la presó Model, intentà controlar-ne el seu hàbit: tant des de la biblioteca de la presó, a mans d'un capellà, on el material que s'hi podia trobar era, bàsicament, de caire moralista o religiós com en la prohibició d'entrar dins de la presó a institucions com 'l'Associació de Lectura Catalana', vinculada al catalanisme popular (Document E, 1907-1912; Document F, 1907-1914).

Cal tenir en compte que, com hem exposat, la finalitat dels patronats era evangelitzar al reu amb els valors de l'església catòlica, sobretot a través de valors que feien referència a la passivitat, la resignació i el respecte a l'ordre establert. Per aquest motiu es volia controlar tot allò que els patronats consideraven que posava en perill la moralització del reu, com la lectura de

premsa liberal o d'autors lliurepensadors.

Per la seva banda, Soler i Roig, inclòs en l'àmbit del catolicisme, no usà les mateixes tècniques psicològiques. Com a metge antropòmetre de la presó Model els presoners realitzaven en el seu ingrés una visita al gabinet antropomètric. Al marge del registre per saber si el pres era o no reincident, Soler i Roig complementava les mesures antropomètriques amb observacions que volien reflectir el caràcter del reu. A través de l'antropometria Soler i Roig descrivia tipologies que anaven des de la particularització del tipus invertit (Soler, 1916), fins al estudi fisiognòmic a través dels trets facials dels presoners, i que etiquetava amb apreciacions com simpàtic/antipàtic o innocent/revulsiu (Soler i Roig, 1916).

Les observacions antropomètriques de Soler i Roig, a més, responen a una particularitat que hem intentat explicar en el capítol VI. Hem observat que Soler i Roig, bo i fugint de teories deterministes properes a l'escola antropològica de Lombroso, descrigué la tipologia de l'invertit a través de diverses observacions com ara certa *predisposició moral*, conseqüència del comportament moral dubtós d'algun familiar del reu. Això el portava a afirmar que l'invertit era una mena de degenerat. Tot i així, Soler i Roig afirmà que eren corregibles. Tots aquests aspectes que podien semblar contradictoris, ens porten a pensar que Soler i Roig buscà un equilibri entre el determinisme lombrosià que li aportaven les dades antropomètriques i la moral del correccionalisme catòlic, amb un resultat que podríem denominar *d'antropometria catòlica*.

En darrer terme, Fuster utilitzà el test com a tècnica exploratòria del reu, amb una metodologia que hem explicat al llarg dels capítols VI i VII. El psicòleg català realitzà diferents proves (Woodworth, Fernald-Jakobsohn, prova de les "p"...) que inspeccionaven la personalitat del presoner. Fuster realitzà la prova a centenars de presos de la Model, de forma individualitzada i dins d'una cel·la. L'objectiu de

Fuster es diferencia dels patronats i de Soler i Roig en base a la hipòtesi que volia corroborar. Així, la diferència moral en el delinqüent constitueix el seu eix d'actuació, utilitzant els diferents tests per mesurar la moral en els delinqüents que Fuster pressuposà diferent. L'objectiu de Fuster, d'altra banda, respondria a una estratègia per consolidar-se com a expert criminològic, present en tots els seus treballs (Fuster, 1929; 1930; 1931; 1934). Senyalant l'anormalitat del reu, a través de diferents corrents psicològiques (endocrinologia, psicoanàlisi, antropometria...) dins del que ell anomenava la psicologia criminal (Fuster, 1934), podia tractar-se individualment al delinqüent obtenint una millor rehabilitació i redempció del culpable. Aquest procés requeria de la supervisió d'un especialista criminòleg.

Finalment, volíem exposar algunes reflexions al voltant d'aquesta deducció que enllaça el paper de la psiquiatria i de Fuster amb el poder, i en darrer terme, amb la qüestió de l'èxit o el fracàs de tal normativització a la Model de Barcelona.

L'anàlisi de les pràctiques que realitzà Fuster a la Model poden esdevenir controvertides. Un dels punts discutibles en aquesta reflexió, és que Fuster agafés centenars de presos com a mostreig delictual sense tenir en compte la infracció comesa, en el sentit que no qüestionà mai la legalitat del tipus de delictes. Tanmateix, Fuster sí que alertà d'algunes regulacions legislatives com, per exemple, l'avortament, senyalant que aquesta pràctica no era considerada delictes en països com Rússia (Fuster, 1931; 1934). D'aquesta manera podríem esperar de Fuster una major sensibilitat social i política vers als presoners que, per desgràcia, no és perceptible en la seva obra. En les seves publicacions, a més de no qüestionar mai la legalitat del tipus de delictes, aplicà amb rapidesa categories mèdiques patologitzant al reu per les seves idees polítiques o per portar un estil de vida diferent. Mostra per tant, una actitud molt habitual entre la classe mèdica de l'època.

Es podria argumentar que Fuster, com a metge, no entrava a valorar el tipus de delicte perquè l'interès principal del psicòleg català era la demostració de l'anormalitat del delinqüent, especialment del reincident. Amb aquesta distinció, Fuster, seguint l'estela de Saforcada (1932) i Torras (1930), intentava aconseguir un tractament individualitzat del reu que comportés la supervisió d'un expert. D'aquesta manera, la psicologia criminal amb la que s'identificava Fuster es reivindicava com a disciplina amb capacitat per avaluar la criminalitat del subjecte (Fuster, 1934). No obstant això, aquest és un argument que al no consolidar-se no podem valorar amb determinació en aquesta tesi. Sí en canvi, podem valorar d'altres qüestions, com la manera que Fuster tractà la legalitat en els seus treballs criminològics.

Al llarg dels capítols VI i VII, hem mostrat com Fuster recollia les dades de centenars de reclusos empresonats per diferents motius. Una primer observació al voltant de la mostra, és la incorporació de presoners detinguts per *delictes socials* a les proves psicològiques sobre la moral del delinqüent, juntament amb d'altres com el *d'impremta o reunió clandestina*. Resulta estrany que Fuster no esmentés, com, tornem a insistir, sí ho feu en el cas de l'avortament, una apreciació als delictes socials amb els que passaren per la presó dirigents com García Oliver o Companys, tots dos amb càrrecs polítics importants en la II República. Aquest apunt cobra especial notorietat si tenim en compte que, per una banda la majoria de proves es realitzaren entre la dictadura de Primo de Rivera, la dictablanda de Berenguer i els primers anys de la II República. És a dir, Fuster es mogué entre dues legalitats diferents, la dictadura i la República, amb codis penals diferents, però mai es plantejà que els canvis legals afectaven directament la presència d'uns o altres presoners. Especialment d'aquells encarcerats per delictes socials.

A més, tal i com hem especificat anteriorment, la majoria de conflictes socials tingueren el seu reflexa a la presó Model de Barcelona, sobretot a partir de 1931,

en forma de motins i vagues dins la presó. La principal raó d'aquests conflictes era que molts presoners, sobretot anarquistes, reclamaven sortir de la presó atès que es reconeixien com a presos polítics de l'antic règim, no reconeixent la legalitat de l'anterior codi. Resulta estrany que Fuster també ignorés aquest fet.

D'altra banda, observem en Fuster un salt entre la teoria criminològica al voltant del delinqüent, l'etiologia del delicte, i les seves conclusions. La teoria criminològica de Fuster el porta a parlar de la relativitat en el mesurament de la moral i del delicte, basant-se en escrupolosos estudis d'Exner o Koppenfels al voltant de situacions de crisi, vagues i guerres o Aschaffenburg al voltant de les condicions materials i la importància del paper de l'atur (Fuster, 1934). A les condicions ambientals, a més, Fuster sumà la incorporació de més teoria psicoanalítica que el portà a individualitzar encara més la noció de criminal i de delicte. Tanmateix, és curiós observar, com explicàvem en el capítol VII, com sovint Fuster acabà conclouent els seus estudis amb una deducció final rotunda i simple que consisteix en una etiqueta psiquiàtrica, com *locura moral* o *parafrenia* (Fuster i Rodríguez Cuevillas, 1935) o bé amb conclusions molt generals: notable dèficit mental (Fuster, 1929), desviació franca cap a la anormalitat (Fuster, 1930), deficiència del sentit moral (Fuster, 1931) o, en referència als presos socials, psicòpates constitucionals (Fuster, 1934). Tot això ens porta a subratllar una evident connivència entre el poder hegemònic i l'àmbit psiquiàtric representat per Fuster, de la mateixa manera que apropa Fuster a posicions clarament conservadores.

Al marge de la ideologia, el fet que molts autors hagin etiquetat com a *eclecticisme* la barreja de diversos corrents psicològiques que realitzaren alguns psicòlegs i psiquiatres durant els anys 20 i 30 (Cleminson, 2008; Ferla, 2004), ens ha semblat una apreciació no del tot encertada en el cas de Fuster. Com hem senyalat, hi ha una aparent contradicció entre, per un cantó, el cos teòric on es

manifesten doctrines més socials i ambientals que expliquen els motius criminals i per l'altre, les seves conclusions. Podria ser que, precisament per la voluntat d'allunyar la filosofia o els arguments metafísics del debat experimental (Fuster, 1929;1931), els estudis realitzats per Fuster no acabessin incorporant un debat necessàriament sociològic que intentés explicar els resultats d'acord amb la teoria que argumentava. Això ens porta a pensar que utilitzà diversos corrents psicològics com a *revestiment* teòric, com a *façana* per recolzar-se científicament. En realitat, però, Fuster conclogué bàsicament des d'una posició biologicista determinant. Finalment, la llosa d'una guerra civil que destruï la continuació de la recerca científica i, sobretot, la gestió que feu el franquisme d'un instrument com la presó, on es posaren en pràctica polítiques de repressió i liquidació sobre presos polítics, impossibilita o, en certa manera, desvalora el debat sobre el rol dels psicòlegs i psiquiatres abans de la guerra civil.

Semblava pertinent incloure en la investigació una darrera reflexió: va tenir èxit el procés de normativització? O bé parlem d'un fracàs? La mateixa pregunta ens feia sospitar que no trobaríem dades tan concloents. És a dir, que l'èxit o el fracàs de la normativització emprada a la presó Model quedaria sempre relegada a un relativisme de les fonts, a la interpretació esbiaixada del resultat, i en darrer terme a trobar el relat de presoners que mostressin el resultat. Per tant, sia la seva pregunta, sia la seva resposta, no podia constituir l'eix sobre el que girava aquesta tesis.

En tot cas, apuntem alguns indicis que qüestionen la viabilitat de la proposta normativitzadora integrada a la presó Model. En primer lloc l'aglomeració de presos, condemnats i preventius, fet que va fer impossible la correcció cel·lular de forma generalitzada ja durant els primers anys de la presó Model. L'augment delinqüencial va anar lligat a l'augment de la reincidència i a les creixents tensions socials entre classes treballadores i classes dirigents. El mateix Fuster feia

referència a l'altíssim índex de reincidència que fins aleshores hi havia hagut a la Model (Fuster, 1929; 1931).

També de la resistència, de la que ja hem parlat, expressada de diverses formes (cartes de protesta, campanyes a l'exterior a favor dels presos, vagues de fam dels presos, o en la reincidència del delicte) indicaria, almenys, que el procés de normativització no va aconseguir els seus propòsits inicials de forma general.

En el sí de les tensions ideològiques subsistia un fort sentiment anticatòlic, expressat en capítols com els de la setmana tràgica. Aquesta polarització també es veié reflectit en el rebuig, de forma explícita, a les mesures correccionalistes de la Model per part dels grups més organitzats políticament (G, 1931, agost 15). Cal tenir en compte, a més, que sovint els presoners polítics, sobretot els anarcosindicalistes, comptaven amb mecanismes per resistir millor dins la presó (advocats, caixa de resistència, recolzament des de l'exterior). Tot plegat feia difícil l'aplicació de la normativització ideada pels patronats, basada en valors catòlics.

Un altre indicador fa referència a l'efectivitat real dels agents correctors. En les memòries anuals dels patronats de presos adults s'anomena el perill d'engany que podien sofrir els visitadors per part del reu, en una simulada entesa amb el visitador per obtenir els béns que els regalaven. Malgrat que la mateixa memòria dels patronats (Document B, 1904-1931) hi respongué amb un entrenament perquè això no es produís, el cert és que cartes com G (1931, agost 15), constaten com efectivament aquest engany es produïa.

L'obtenció de béns entraria a formar part del mercat de bescanvi que es produïa a la presó, una mena de mercat negre, que suplia la manca de subministraments. L'episodi serveix per constatar que l'acció dels patronats tenia un efecte limitat

dins la presó. Malgrat que els patronats descriguessin l'èxit aconseguit i les 'llàgrimes' d'alguns presos convertits, hem de qüestionar l'efectivitat que tingueren. En tot cas, els visitadors eren vistos com a subministradors de béns, i per tant, difícils d'ignorar en el món presidiari si es volia aconseguir certs productes dins de la Model.

Tot plegat, constitueixen elements suficients per copsar que el procés de normativització no va ser homogeni, ni va poder assolir els principals objectius que proposaven els correccionalistes: la disminució de la reincidència i la rehabilitació moral del presoner. Amb tot, queda marge per pensar que el poder d'influència dels agents correctors existí. No es pot subestimar el poder de persuasió que tenien els patronats mitjançant l'ajut material i econòmic que els prestaven, no només en els presoners, sinó a les seves famílies. Ni oblidar-nos del poder que comporta la patologització de certes actituds, sexualitat o ideologies. Dit anàlisi donaria marge per d'altres estudis que tinguessin en compte l'impacte dins i fora de la presó Model o en d'altres centres penitenciaris.

Aquest últim punt ens serveix per parlar de les mancances o debilitats amb les que concloem aquesta tesi. Certament, ens hauria agradat trobar més testimonis de presoners que parlessin d'aquest procés. Sobretot, d'aquells presoners comuns que no pertanyien a cap ideologia ni estaven representats per organitzacions a l'exterior. Les seves experiències, fossin quines fossin, haurien aportat una visió més àmplia per analitzar la realitat penitenciària a la que hem fet esment.

A la vegada, hem trobat a faltar la veu del funcionariat de la presó Model, un element clau per entendre les relacions entre els òrgans dirigents de la presó i els presoners. Tan sols hem trobat traces documentals per part d'Armengol (1888), de Pestaña (1933) o dels patronats de presos (Document D, 1923-1930), que

parlen d'un funcionariat bàsicament corrupte, mal preparat per les tasques de rehabilitació o de vigilància del presoner, i que promovia el mercat negre i fins i tot, sexual. Cap testimoni directe, però, que ens ajudi a entendre la seva percepció del procés de normativització.

Sobre la qüestió de les lleis penitenciàries que afectaven el funcionament de les presons, ens hauria agradat ser més concrets i veure'n com va ser l'aplicació a la Model de les lleis que permetien, per exemple, el treball o la llibertat condicional. D'aquesta manera haguéssim tingut una valoració més real sobre com van funcionar les fases del procés de normativització dins del sistema penitenciari implantat a la Model.

Encara que hem intentat esbrinar els criteris emprats per part dels agents per distingir entre normalitat/anormalitat, queden interrogants. Per exemple, en el cas de Fuster no podem afirmar que les conclusions i els diagnòstics dels tests tinguessin conseqüències per al pres a un nivell concret. No es tenen constància ni es descriuen teràpies, ni formes de procedir diferents. Tampoc es té constància de deportacions a asils especials o colònies agrícoles exclusius per als invertits com suggerien també els patronats cristians, però sí de la seva existència. I per acabar, no disposem d'informació sobre el *tractament* per corregir invertits, segons el relat de Soler i Roig (1916), recolzat en l'afirmació que ell mateix n'havia aconseguit curar un a l'antiga presó Amàlia. No obstant això, hem traçat una tesi a partir de pistes trobades en documents que no només suggerien sinó que mostraven el plantejament, la enginyeria i la producció per a realitzar la correcció moral del presoner.

ANNEXOS

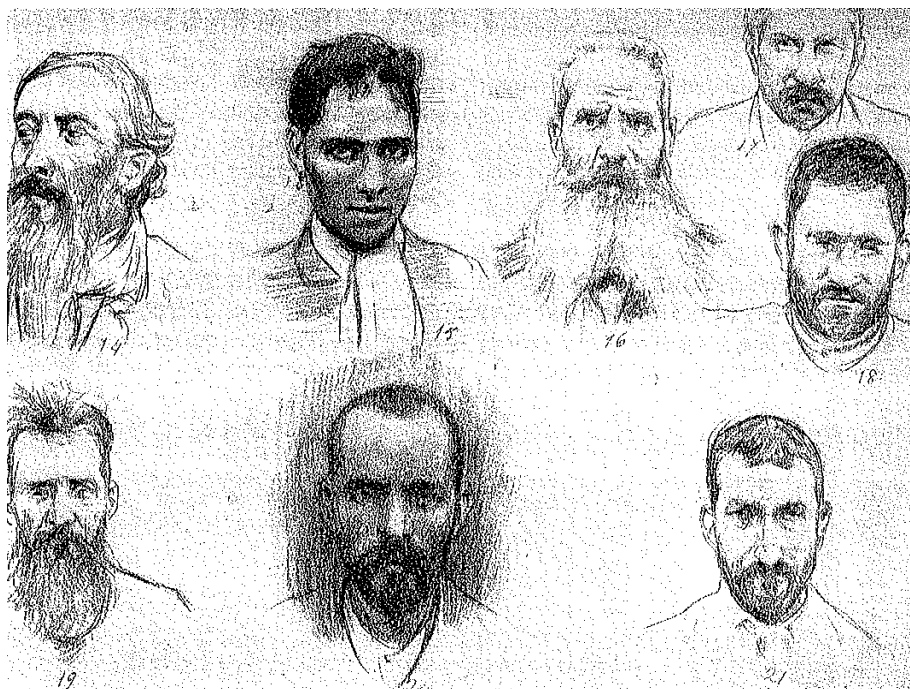
Annex 1

La temptació de l'home. L'obra es pot veure a la portalada de la Mare de Déu del Roser de la Sagrada Família. Gaudí esculpí una figura malèfica (el diable) donant una bomba Orsini a un obrer. L'escultura es realitzà després dels fets de la bomba del Liceu.

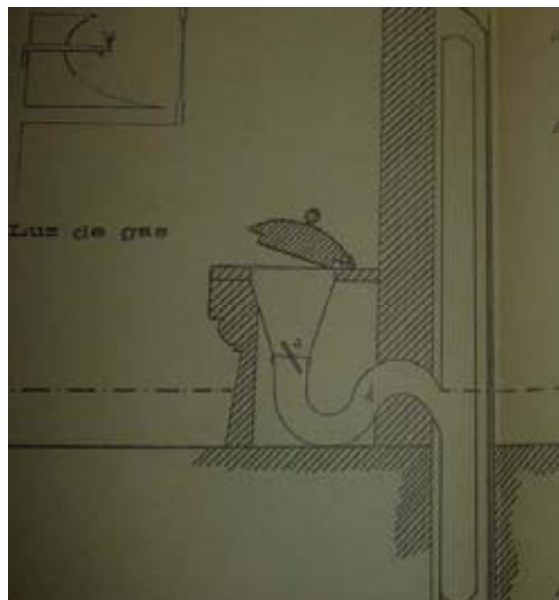
Annex 2

Més caps d'anarquistes dibuixats per Santiago Russinyol. Possiblement Russinyol realitzà els retrats entre 1893 i 1894, després de les detencions a centenars de suposats anarquistes.

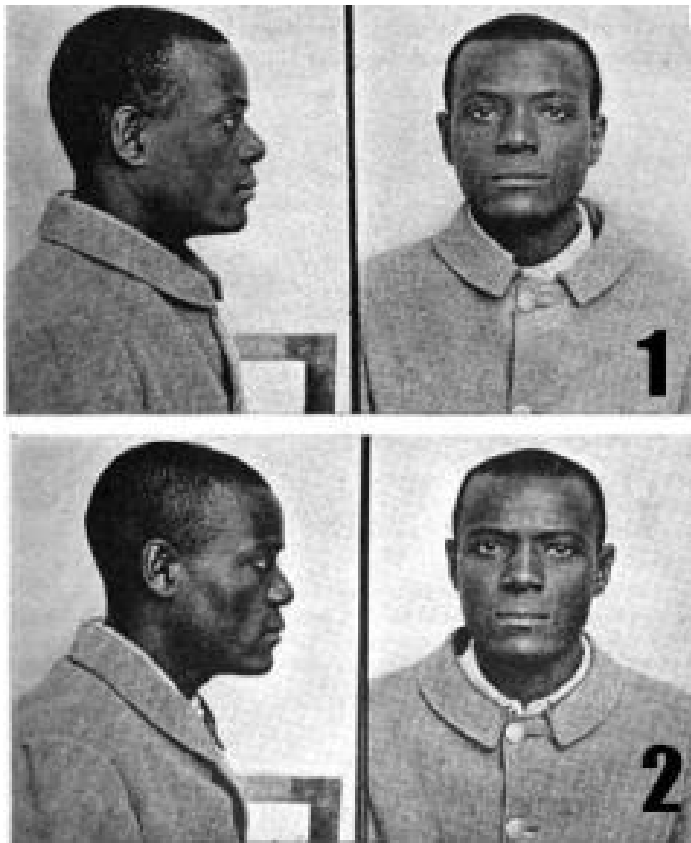
Annex 3

Imatges on es mostra el disseny pensat del tipus de cel·la que s'havia de construir a la presó Model de Barcelona. Es pot observar el mobiliari, amb un lavabo propi, i situat al centre de la porta, l'espell que permetia als funcionaris de presons veure-hi l'interior. Armengol (1888), pensà en sistemes perquè els reus no es poguessin comunicar entre sí. A sota, el disseny del mecanisme que obturava el desaigua.

Annex 4

Les fotografies antropomètriques que es realitzaren a Will i William West, originaris dels Estats Units. La seva errònia identificació com a presoners reincidents accentuà el declivi de la identificació antropomètrica i l'ús de la petjada dactilar.

Bibliografia

Abelló i Güell, T. (1984). *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*. Resum de tesis. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Abelló i Güell, T. (2010). Una personalitat a les portes de la mort: El testament de Francesc Ferrer i Guàrdia. *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, 28, 333-364.

Adames, E. (2007). *Hegemonia y cultura científica: Base para un debate entre ciencias*. Panamá: Cella. Recuperat de: http://biblioteca.clacso.edu.ar/subida/uploads/FTPtest_/Panama/cela/20120718101456/hegemonia.pdf

Albó, R. (1904). La Prisión celular de Barcelona: Discurso leído en el acto de la inauguración de aquella, celebrado el 9 de junio de 1904. [s. l. : s. n.]. Retrieved from http://ccuc.cbuc.cat/record=b2247149~S23*cat

Altman, J. (1937). El problema sexual en las prisiones: "La continencia sexual". *Estudios: Revista Eclèctica*. València: S.N, 20-24.

Álvarez, R. i Huertas, R. (1987). *¿Criminales o locos?*. Madrid: Cuadernos galileo de Historia de la Ciencia. nº6. CSIC.

Álvarez, R. (2004). Sexo y perversión en la España de los años 20. En: Martínez- Pérez, J; Porras, Mª José; Samblás, P; Del Cura, M. *La medicina ante el nuevo milenio: una perspectiva histórica*. Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha.

Álvarez-Junco, J. (1976). *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*. Madrid: Editorial siglo XXI. Recuperat de: <http://palabradejorge.wordpress.com/tag/anarquismo/> Última actualització: 12 d'octubre de 2013.

Álvarez-Uría, F. (1983). *Miserables y locos: Medicina mental y orden social en la España del siglo XIX*. Barcelona: Tusquets.

Amnistia Internacional. (2012). Political prisoner. Recuperat de: http://en.wikipedia.org/wiki/Political_prisoner

AMSM (2013, 21 de desembre). Posición de la AMSM en torno a la reforma de la ley del aborto. Recuperat de: <http://amsm.es/2013/12/21/posicion-de-la-amsm-en-torno-a-la-reforma-de-la-ley-del-aborto/>

Anastasi, A. i Urbina, S. (1998). *Tests psicológicos*. México [etc.]: Prentice-Hall. Retrieved from http://ccuc.cbuc.cat/record=b2343914~S23*cat

Anguiano Anglés, M. (2013). Fundación Pablo Iglesias. Recuperado en: http://www.fpabloiglesias.es/archivo-y-biblioteca/diccionariobiografico/biografias/1599_anguiano-angles-mario.

Anguiano, M. (1931). *Evocaciones: Historia de nueve meses de prisión, con curiosidades, enseñanzas y recuerdos de la huelga de agosto de 1917*. Ed. Morato, J.J. Madrid: Imprenta Torrent.

Armengol i Cornet, P. (1878). *¿A las islas marianas ó al golfo de guinea?*. Real Academia de Ciencias Morales y Políticas . Madrid: Impr. y Libr. de Eduardo Martínez.

Armengol i Cornet, P. (1888). *La nueva cárcel de Barcelona: memoria que el acto de inaugurarse sus obras...leyó el consejero penitenciario...Pedro Armengol y Cornet; planos de los arquitectos D. Salvador Viñals y D. José Domenech y Estapé*. Barcelona. Imprenta de Jaime Jepús.

Armengol i Cornet, P. (1890). *El congreso penitenciario internacional de roma :Memoria expositiva de las discusiones y acuerdos del mismo*. Barcelona: publicado a expensas de la Diputación Provincial.

Armengol i Cornet, P. (1892, gener 2). *La nueva cátedra de antropología I*. Revista de los Tribunales.pp.829-831.

Armengol i Cornet, P. (1892, gener 27). *La nueva cátedra de antropología II*. Revista de los Tribunales. pp.1147-48.

Armengol i Cornet, P. (1894). *Ensayo de estudio de derecho penal: Reformas necesarias en el código vigente*. Barcelona: Establ. tip. de Jaime Jepús Roviralta.

Armengol i Cornet, P. (1894, abril 19). Academia de Jurisprudencia y Legislación de Barcelona. La Vanguardia.

Artières. P. (2006). What Criminals Think about criminology. en: Becker, P; Wetzell, R.F. *Criminals and their scientists*. Cambridge University Press.

Ascitis. (2012). Recuperado en: <http://ascitis.org/>

Asociación Isaac Puente. (2012). Recuperado en: <http://www.navioanarquico.org/sangre.php>.

Avendaño, D. (2005, abril 25). Giovanni Levi: *La guerra es un accidente de la condición humana*. Recuperat de: <http://usodelapalabra.blogspot.com.es/2005/04/giovanni-levi.html>

Avilés Farré, J. (2013). *La daga y la dinamita: Los anarquistas y el nacimiento del terrorismo*. Barcelona: Tusquets.

Balcells, A., Pujol, E., Sabater, J. (1996). *La mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Biblioteca President Pujol. Barcelona: Proa.

Balcells, A. (2001). *Violència social i poder polític: Sis estudis històrics sobre la Catalunya contemporània*. Barcelona: Ecsa, 286.

Balcells, A. (2009). *El pistolisme: Barcelona (1917-1923)*. Barcelona: Pòrtic.

Balcells, A. (2010). *El projecte d'autonomia de la Mancomunitat de Catalunya del 1919 i el seu contexte històric*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya. Recuperat de: <http://www.parlament.cat/activitat/cataleg/Estatut1919.pdf>

Balltandre, M., Fajula, S., Graus, A., Montero-Pich, O., Mülberger, A., i Tachigi, Y. (2014, en premsa). La psicología en la Revista Médica de Barcelona: Psicoterapia, higiene mental y moral. *Actes De La XII Trobada d'Història De La Ciència i De La Tècnica*, València.

- Bandrés, J., Llavona, R., i Zubieta, E. (2013). La psicología criminal en la policia de Franco. *Psicothema*, 25(1), 55–60. Recuperat de: <http://www.psicothema.es/pdf/4080.pdf>
- Barros Leal, C. (2013). *La prisión desde una perspectiva histórica y el desafío actual de los derechos humanos de los reclusos*. Serie Estudios de Derechos Humanos. Tomo II, 496-506 <http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/libro.htm?l=1836>
- Becker, P; Wetzell, R.F (cord). (2006). *Criminals and their scientists*. Cambridge University Press.
- Bellido i Golferichs, J.Mª. (1929). El moviment científic a Catalunya durant els anys 1900-1925. Barcelona: Monografies mèdiques, 30.
- Bengoechea, S. (1998). *El locault de barcelona: 1919-1920 : Els precedents de la dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Curial.
- Bengoechea, S. (1998b). Martínez Anido, la patronal i el pistolerisme. *L'Avenç*, (224), 6-11.
- Bengoechea, S. (2007). La patronal, l'ordre públic i els règims polítics: Les dimissions de Martínez Anido i Anguera de Sojo. *L'Avenç*, 321
- Bentham, J. (1979) *El panóptico*. Genealogía del Poder. Madrid: Ediciones de la Piqueta.
- Berdugo, I. (1982). *La evolución del derecho penal contemporáneo y la Unión Internacional de Derecho Penal*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- Bernat, Pasqual. (2012) Pere Estasen i Cortada. www.wikipedia.org/wiki/Pere_Estasen_i_Cortada
última actualització: 29 abril de 2012.
- Bonet Armengol, F. (1994) *Pere Armengol i Cornet, penitenciarista català*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- Bonet, P. (2003) Joaquín Maurín Juliá. Fundación Andreu Nin. Recuperat de: <http://www.fundanin.org/jmaurin.htm>
- Borja De Riquer. (1981). Francesc Cambó de la dictadura a la república, o el fracàs del continuisme

monàrquic. *L'Avenç*, 23

Borja De Riquer. (2006). Francesc Cambó, entre la dictadura i la república (1930-1932). *L'avenç*, 314

Bosch, A. (1996). Agrocitats i anticlericalisme a la II república. *L'Avenç*, 204.

Buendía, Rubén. (2007). Alphonse Bertillon (II): El "Bertillonaje". El laboratorio de Gwen. Recuperado de www.wikipedia.org/wiki/alphonse_Bertillon. última actualització: 8 de març 2013.

Burillo, F.J. (2011). *La cuestión penitenciaria. Del Sexenio a la Restauración (1868-1913)*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.

Cabana, F. (2007). La fallida del Banc de Barcelona (1920): El fracàs financer de la burgesia catalana. *L'Avenç*, 326.

Cabellud, J. (1908). *Delincuentes habituales contra la propiedad*. Album criminológico. Desclassificat. Barcelona: Estab. gráfico Thomas.

Campos Marín, R. (1998). La teoría de la degeneración y la medicina social en España en el cambio de siglo. *Llull*, 21 (41):333-356.

Campos Marín, R; Martínez-Pérez, J; Huertas, R. (2000). *Los ilegales de la naturaleza. Medicina y degeneracionismo en la España de la Restauración (1876-1936)*. Madrid. CSIC.

Campos Marín, R. (2004). La psiquiatría en la ciudad: Higiene mental y asistencia extramanicomial en España en la década de 1920. *Frenia. Revista de Historia de la Psiquiatría*, 4, 101–111. Recuperada de http://cataleg.uab.cat/record=b1503446~S1*cat

Canguilhem, G. (1971). *Lo normal y lo patológico*. Buenos Aires: Siglo XXI.

Cañellas, C., Torán, R., Junqueres, O., Marín, F., Garriga, G. i Solé i Sabaté, J. M (coord). (2000). *Història de la presó model de Barcelona*. Lleida: Pagès.

Cañellas, C., i Torán, R. (2000). La Model: 1904-1913. La construcció de la presó Model de Barcelona (7-72). En: *Història de la presó Model de Barcelona*. Lleida: Pagès.

Cárceles. (2012). La sexta TV. Recuperat de: http://www.lasexta.com/xplora/documentales/carceles/carceles_2012111200109.html

Carles i Pomar, À. (2002). L'atrancament a la caixa d'estalvis de Terrassa. Terme 17, p.139-152. Recuperat en: <http://www.raco.cat/index.php/terme/article/viewFile/40813/122221>

Carpintero, H. i Mestre, M. V. (1984). *Freud en España: un capítulo de la historia de las ideas en España*. Valencia: Promolibro.

Carpintero, H. (2004). *Historia de la Psicología en España*. Madrid: Pirámide.

Castro, J. ; Lafuente, E. (2007). Westernization in the Mirror: on the cultural Reception of Western Psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 41 (1): 106-113.

Cenerelli, P. (2003). Radical Party, France. En: Melvin, E. i Sonnemburg, P. *Colonialism: An internacional, Social, Cultural and Political Encyclopedia*. Vol 2. Santa Barbara: California.

Cervera, A.M^a. (1994). Crisi de la política dinàstica i radicalització de la dreta (1920-1930). *L'Avenç*, 186.

Cerveto, S. (1910). *Descripción y funcionamiento de la cárcel celular de Barcelona. Apreciación higiénica*. Barcelona: Gaceta Médica Catalana.

Cleminson, R. (2004). Conocimiento Marginal/Centralidad discursiva, en: Martínez Pérez, J. *La Medicina ante el nuevo Milenio: Una perspectiva histórica*. Cuenca. Ediciones de la Universidad de Castilla La Mancha.

Cleminson, R (2008). *Anarquismo y sexualidad (España, 1900-1939)*. Universidad de Cadiz.

Chaput, M.C. (2004). Castilblanco. (Badajoz, 31 de diciembre de 1931). Centros y periferias: Prensa, impresos y territorios en el mundo hispánico contemporaneo. Recuperat en: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1069925>

Civit, A. (2012). Ara o mai: Pasat i present de l'anarquisme. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
Recuperat en: <https://www.yumpu.com/es/document/view/13374983/ara-o-mai-passat-i-present-de-lanarquisme>.

Conching, A; Kawano, K. (2013) *A Match Made in Heaven: a Turning point in America's criminal justice system from anthropometry to fingerprinting*. Group website senior division.
<http://82141360.weebly.com/index.html>

Congreso penitenciario. (1920, maig 15). La Vanguardia. Recuperat de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1920/05/15/pagina-13/33301516/pdf.html>

Corominas, A., Murtra, R. (realitzador/documentalista). (2004). Francesc Ferrer i Guàrdia. Una vida per la llibertat. Documental TV. TV3 i Metròpoli vídeo films (productors). Recuperada en: <http://www.tv3.cat/videos/1541029/Francesc-Ferrer-i-Guardia-una-vida-per-la-llibertat>

Cortès Martí, J.M^a. (2009). Discurs de la racionalització del treball a Catalunya durant l'era de l'organització, 1900-1936. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. Retrieved from <http://www.tdx.cat/TDX-0126109-105805>

Culla, J. B. (1981). Del republicanisme català al catalanisme d'esquerres (1922-1931). *L'Avenç*, (37): 33-37.

Culla, J.B. (2009). La dreta espanyola a Catalunya. *L'Avenç*, 346

Dalmau, A. (2010). *El Procés de Montjuïc: Barcelona al final del segle XIX*. Barcelona: Base.
Retrieved from http://ccuc.cbuc.cat/record=b4381194~S23*cat

Danziger, K. (1990). *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.

D'Auria, A. (2009). Contra los jueces: El discurso anarquista en sede judicial. Buenos Aires: Libros d'Anarres. <http://www.derecho.uba.ar/investigacion/investigadores/publicaciones/d-auria-contra-los-jueces.pdf>.

De Certeau, M. *La invención de lo cotidiano*. (1980/1999). Universidad Iberoamericana, Instituto Tecnológico de Estudios Superiores de Occidente i Centro Francés de Estudios Mexicanos y Centroamericanos. México, D.F: Universidad Iberoamericana. Departamento de Historia.

Denger, Carlos E. (1878-1879) Lo que pasa en la cárcel. Fons Pere Armengol i Cornet de l'ANC.

Document A. (1905-1912). Lladres, incendiariis, bruts... (Dr.Mora). CPB-PM. Inventari 236. Arxivador 31. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).

Document B. (1904-1931). Obra del Patronato de Presos Adultos bajo la advocación de Nuestra Señora de las Mercedes. CPB-PM inventari 236. Arxivador 31. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).

Document C. (s.d.). Puntos esenciales y consideraciones sobre la importancia de la institución, que de echo ya actua, pero que se trata de organizar debidamente a fin de obtener el mayor rendimiento posible en su labor de regeneracion de presos y libertos, mediante si cristianización y alivio de necesidades materiales. Fons del Patronat de Ntra. Sra. de la Mercè. Arxivador 31, 1-5. ANC.

Document D. (1923-1930). Anònim. Document trobat als arxivadors 31 i 34 del CPB-PM, l'inventari 236. ANC.

Document E. (1904-1918). Carta dirigida a Ramón Albó de Rafael García, inventari de llibres, fotos. Caixa 39 i 41 de l'arxiu del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya.

Document F. (1907-1914). Actas de la prisión Modelo de Barcelona. (1907-1914). Fons CPB-PM 229. Inventari 236, carpeta 88 a 146. ANC.

Document G. (s.d.). Fons 236. Presó de Manresa. Caixa 2200. ANC.

Document H. (1882). Fons Pere Armengol i Cornet. Inventari 559, Caixa 1, N^o4, codi: 30-38. ANC.

Document I. (s.d.). Patronat de Penats. Fons Pere Armengol i Cornet. Capsa 2, inventari 559, arxivador 5 UC 40. ANC.

Document J. (1879-1896). Fons Pere Armengol i Cornet. Capsa 1, inventari 559, arxivador 5, UC 41 i UC 44. ANC.

Document K. (1848). Fons Pere Armengol i Cornet. Capsa 2, inventari 559, arxivador 5, UC 51. ANC.

Document L. (s.d.). Fons Pere Armengol i Cornet. Capsa 1, arxivador 3, UC 21-29. ANC.

Document M. (s.d.). Fons Pere Armengol i Cornet. Capsa 2, inventari 559, arxivador 6. ANC.

Document N. (1916). Obra del Patronato de Presos Adultos bajo la advocación de Nuestra Señora de las Mercedes. CPB-PM inventari 236, arxivador 31. ANC.

Document N1. (1930, maig). Obra del Patronato de Presos Adultos bajo la advocación de Nuestra Señora de las Mercedes. CPB-PM inventari 236, arxivador 31. ANC.

Document N2. (1930, maig 16). Obra del Patronato de Presos Adultos bajo la advocación de Nuestra Señora de las Mercedes. CPB-PM inventari 236, arxivador 31. ANC.

Document N3. (1931). Informe de un visitador. Obra del Patronato de Presos Adultos bajo la advocación de Nuestra Señora de las Mercedes. CPB-PM inventari 236, arxivador 31. ANC.

Document O. (1930, desembre 29). Informe d'un visitador. CPB-PM 362, arxivador 31-34. Fons del Patronat de Ntra. Sra. De la Mercè. ANC.

Document O1. (1928-1931). Informe d'un visitador. CPB-PM 362, arxivador 31-34. Fons del Patronat de Ntra. Sra. De la Mercè. ANC.

Document P. (1859). Capsa 2, arxivador 7, UC 68. ANC.

Document Q. (1934-1936). Fons 236. Caixa 274 i 280. ANC.

Document R. (1936). Llibre de registres d'entrada de delinqüents a la Presó Model. Fons 236. Caixa 289. ANC.

Donat, A. A., i Vidal, À. M. (2008). Homosexualitat i perillositat social: Bases mèdiques i científiques d'una llei tardofranquista. *Actes d'Història de la ciència i de la tècnica*, 1(1), 279–284. doi:10.2436/20.2006.01.31

Ealham, C. (2005). *La lucha por Barcelona: Clase, cultura y conflicto, 1898 -1937*. Madrid: Alianza.

El anarco naturismo: Doble camino hacia la libertad. (2012, 14 octubre). Recuperat de: <http://terraxaman.blogspot.gr/2012/10/el-anarconaturismo-doble-camino-hacia.html>

El atentado del Liceo. (1893, novembre 9). La Vanguardia.

El noucentisme en la filosofia a Catalunya. (2012). Generalitat de Catalunya. Recuperat en: <http://www20.gencat.cat//portal/site/culturacatalana/menuitem.be2bc4cc4c5aec88f94a9710b0c0e1a0/?vgnnextoid=67501277156d6210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextchannel=67501277156d6210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextfmt=detall2&contentid=9bb45ef481378210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD>

Estasen, P. *La Reforma Penal*. (1894, 29 agost -28 de setembre). La Dinastia.

Estatutos del PLIA: Patronat de Libertos y de la Infancia Abandonada. (1910). CPB-PM 362, arxivador 31. Fons del Patronat de Ntra. Sra. De la Mercè. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).

Epps, B. (2006). Un modernista davant els anarquistes. Els caps d'anarquistes de Santiago Rusiñol. *L'Avenç*, 311, 20–28.

Famvin. (2014). Família Vicenciana. Recuperat de: <http://famvin.org/>

Fajula, S i Zarzoso, A. (2011). Especialidades médicas en el papel: publicaciones y publicidad en la prensa médica catalana. XV Congreso de la SEHM. Transmisión del conocimiento médico e internacionalización de las prácticas sanitarias: una reflexión histórica. *Actas*, 283-286.

Ferla, L. (2004). Gregorio Marañón y la apropiación de la homosexualidad por la medicina legal brasileña. *Frenia*, 1, IV-I-2004.

Fernández Gómez, F. d. P. (2011). *Oleadas terroristas: Una crítica a la teoría de las oleadas terroristas a partir del análisis comparativo entre el terror anarquista y el fascista*. Barcelona: Aldarull.

Ferrer, J. (2013) Santiago Rusiñol. Recuperat en: http://www.escriptors.cat/autors/rusinols/pagina.php?id_sec=1595

Ferrer Benimeli, J.A. (1982). El contubernio judeo-masónico-comunista: Del satanismo al escándalo del P-2. Madrid: Istmo. Referència recuperada de: http://es.wikipedia.org/wiki/conspiración_judeo-masónico-comunista-internacional

Fleming, M. (1988). *The geography of Freedom: The Odissey of Élisée Reclus*. Montreal: Black Rose Books.

Fontova, R. (2010). *La Model de Barcelona. Històries de la presó*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Foucault, M. (1975/2002). *Vigilar y Castigar: Nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo XXI.

Foucault, M. (1978/2008). *Nacimiento de la biopolítica*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

Foucault, M (1979). El ojo del poder en: Bentham, J. *El panóptico*. Genealogía del Poder. Madrid: Ediciones de la Piqueta.

Foucault, M. (1979b). *Microfísica del poder* (2a ed.) Varela, J., i Álvarez-Uría, F.(ed). Madrid: Ediciones de la Piqueta. Recuperat en: <http://sociologicahumanitatis.files.wordpress.com/2009/10/foucault-m-microfisica-del-poder-espanol.pdf>

Foucault, M.; Senellart, M.; Pons, H. (2006). Seguridad, territorio, población: Curso en el Collège de France (1977-1978). Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica. Recuperat de: http://crucecontemporaneo.files.wordpress.com/2012/01/foucault_michel-seguridad_territorio_poblacion.pdf .

Fresquet, J.L. (2008). August Paul Von Wassermann. Universitat de València I CSIC. Recuperat en: <http://www.historiadelamedicina.org/wassermann.html>

Fuster, J. (1929). *Comentarios al empleo de la prueba de Fernald-Jakobohn en los delincuentes*. Madrid: Archivos de Neurobiología.

Fuster, J. (1930). *Qüestionari de Woodworth*. Ponencia presentada en el 6é Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana. <http://taller.iec.cat/cmibllc/fons/6/06.02.006.pdf>

Fuster, J. (1931). *Contribución al estudio experimental de la psicología del delincuente. La prueba de penalización de delitos*. Tesis de Joaquim Fuster Pomar. Universitat Autònoma de Barcelona, 2-93.

Fuster, J. (1931b) *Aspecto médico-legal de la lucha contra la toxicomanía*. Annals de l'Hospital de la Santa Creu i San Pau, 5-12.

Fuster, J. (1932). La prueba de las "P" en los delincuentes habituales. Barcelona: Revista de Medicina Legal, Criminología y Psiquiatría Forense. 1,(2).

Fuster, J. (1932b). Los delincuentes condenados por 'delitos contra las personas' ante la prueba psicológica de la penalización de delitos. Revista de Medicina Legal, Criminología y Psiquiatría Forense. 1, (7), 215-230.

Fuster, J. (1934). *La motivació delictògena*. Revista de Psicologia i Pedagogia, Secció d'Higiene Mental de l'Institut Psicotècnic de la Generalitat. Any II, (II), 80-95

Fuster, J i Rodríguez Cuevillas, C (1935). La valoración del delito y la noción de justicia en los delincuentes alienados. Revista Médica de Barcelona, (136), 299-324

Fuster Pomar, J. (1965-1980) Series documentales. Expedientes médicos: personal médico. Joaquim Fuster Pomar. Carpeta 15. Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Barcelona.

G. (1931, agost 15). La Societat de Sant Vicents de Taul (Sic !) a la Preso. La Opinió. Obra del Patronato de Presos Adultos bajo la advocación de Nuestra Señora de las Mercedes. CPB-PM

inventari 236, arxivador 31. ANC

Gabriel, P. (1998). El catalanisme federal i el federalisme del catalanisme d'esquerres del tombant dels segles XIX i XX. *L'Avenç*, 229.

Gabriel, P. (1981). Apunts sobre l'actuació de l'estat i l'església davant del "problema obrer Català" el (1903-1920) en: *Classe obrera i sindicats a Catalunya* (Tesi doctoral). Universitat de Barcelona. Recuperat de: <http://www.cedall.org/Documentacio/Castella/cedall203410200.htm>

Galeano, D.; García Ferrari, M. (2011). El bertillonage en el espacio atlántico sudamericano. [En ligne] Bertillon, Bertillonnage et polices d'identification. Articles mis en ligne le 19 mai 2011. Consulté 19/06/2013. Recuperado de: <http://criminocorpus.revues.org/387;DOI:10.4000/criminocorpus.387>

Galeano, D. (2010). Inter-urban policing networks. The rise of south american police cooperation 1905-1920. en Congress of the Latin America Studies Association. Toronto, Canada. October 6-9.

Gallardo, À. (2014, 30 de gener). Els psiquiatres es neguen a assumir el paper que els dona la "Llei Gallardón". *El Periódico de Catalunya*. Recuperat de: <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/societat/els-psiquiatres-rebutgen-assumir-paper-que-els-dona-llei-gallardon-3056181>

Garrett, H. E.; Schneck, M. R. (1928). A study of the discriminative value of the Woodworth Personal Data Sheet. *The Journal of General Psychology*, 1(3-4), 459-471.

Garrot. (1998). *Diccionari.cat*. Grup Enciclopèdia Catalana. Recuperat de: http://ca.wikipedia.org/wiki/Garrot_vil

Generalitat de Catalunya (2012). El Noucentisme en la filosofia de Catalunya. Recuperat en: <http://www20.gencat.cat//portal/site/culturacatalana/menuitem.be2bc4cc4c5aec88f94a9710b0c0e1a0/?vgnnextoid=67501277156d6210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextchannel=67501277156d6210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextfmt=detall2&contentid=9bb45ef481378210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD>

Germinal Esgleas Jaume. (2001). En *Enciclopedia del anarquismo español*. recuperat de: 286

<http://www.es.scribol.com/doc/13830913/Enciclopedia-del-anarquismo-espanol-parte-2>.

Gil Pecharromán, J. (1994). El fracàs d'una política: L'extrema dreta espanyola als anys trenta. *L'Avenç*, 186 .

Girón, Á. (1999). Metáforas finiseculares del declive biológico: Degeneración y evolución en el anarquismo español. *Asclepio*, 51(1).

Girón, Á. (2002). Los anarquistas españoles y la criminología de Césare Lombroso (1890-1914). *Frenia* 2(2), 81-108.

González, A. (2011). Los peritajes psiquiátricos en los tribunales. El caso de Samuel Willie en la prensa española (1894). *Revista de Historia de la Psicología*, 32,(1), 7-32.

González Calleja, E. (1994). Depassar el "llum vermell": La violència política en les jornades d'octubre. *L'Avenç*, 187, 22-29.

González Calleja, E.; Del Rey, F. (1995). Violència política y pistoleroisme a la Catalunya de la primera postguerra mundial. Propostes d'anàlisi. *L'Avenç*, 192, 34-45.

González Calleja, E. (2005). *La España de Primo de Rivera: La modernización autoritaria (1923-1930)*. Madrid: Alianza Editorial.

Gómez Sánchez, L. (2004). *Procesos de subjetivación y movimiento feminista. Una aproximación política al análisis psicosocial de la identidad contemporánea*. (Tesis doctoral). València: Serveis de publicacions de la Universitat de València. Recuperada de la base de datos Fundación Dialnet: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=7470&orden=0&info=link>.

Gould, S. *La falsa medida del hombre*. (1981/2007) Barcelona: Critica.

Grave motín en la cárcel celular. (1931, Setembre 3). *La Vanguardia*, 6-7. Recuperat de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1931/09/03/pagina-6/33180356/pdf.html>

Guitart, J. (1998). Solidaritat obrera i la repressió del bienni republicà-socialista. *L'Avenç*, 229.

Gurría Aizpún, J. (1947). Afectividad. Psicopatología de los estados de ánimo. Obsesiones fobias. *Anales de medicina y cirugía*. 21 (24), 387-403. <http://raco.cat/index.php/AnalesMedicina/article/view/183004>

Guzman, E. (2012). Medio siglo de sindicalismo español: Angel Pestaña. Barcelona: CGT Catalunya. <http://www.scribd.com/doc/102496776/Angel-Pestana-por-Eduardo-de-Guzman>

Hernández, B. (1994). Moviment catòlic i associacionisme popular obrer a Terrassa, 1868-1923: *Terme*, 9.

Herran, N. i Simon, J. (2009). Comunicar y comparar: La historia de la ciencia ante el localismo, la fragmentación y la hegemonía cultural. *Memoria y Sociedad, revista de historia*. Nº 13 (27): 143-161.

Hidalgo Luque, P. (2008). La guerra civil en Córdoba. El archivo de la prisión provincial de Córdoba como fuente para el estudio de la represión de la guerra civil. Recuperat de: http://www.laguerracivilencordoba.es/art_prisionprovincial.htm

Història d'amics del País-1822-. (2013). recuperat de: www.sebap.com/ca/historia/.

Horn, David G. (2006). Making criminologist - Tools, techniques and the production of scientific authority -. en: Becker, P; Wetzell, R.F. *Criminals and their scientists*. Cambridge University Press.

Huertas, R (1987). Psiquiatria Forense. El caso de Lafora, G.R. en la psiquiatría en el nuevo código penal español de 1928. En Huertas, R., Romero, A i Álvarez, R. (Coords). (1987). *Perspectivas Psiquiátricas: Nuevas tendencias*.

Huertas, R. (1996). Categoría antropológica en el ideario fascista español. *LLull*, 19, 111-130.

Huertas, R. (1998). *Clasificar y Educar: Historia natural y social de la deficiencia mental*. Cuadernos Galileo de Historia de la Ciencia, 18. Madrid: Cehic.

Huertas, R. (2002). *Organizar y Persuadir: estrategias profesionales y retóricas de legitimización de la medicina mental española (1875-1936)*. Madrid: Frenia.

La Cárcel de Barcelona y los sistemas penitenciarios. (1877). Barcelona: Est tip. de N. Ramírez y Comp.

La Cárcel Modelo de Barcelona: 1904-2004. (2004). Barcelona: Ateneu Llibertari Poble Sec etç.

La cárcel y el presidio. (1931, febrer 14). Ecos de la opinió.

La situación social en Barcelona: Contra la delincuencia. (1934, desembre 22). La Vanguardia.

La presó Nova. (1904, juny 16). Any 03. nº129. Cu-cut.

Lafora, G. R. (1932). Metodos psicotécnicos para el estudio de la personalidad. Ponencia oficial del VII Conferencia de Psicotecnia de Barcelona. Recuperat de:http://repositorio.educacion.gov.ar/dspace/bitstream/handle/123456789/109161/Monitor_9662.pdf?sequence=1

Lecourt, D, Cacciari, M., Fine, B., Cotesta, V., Weeks, J.,Dews, P.,Hussein, A., Foucaul, M. (1993) *Disparen sobre Foucault* .Horacio Tarcus (comp). Buenos Aires: Ediciones El cielo Por Asalto. Recuperado en: <http://www.scribd.com/doc/67532269/Lecourt-D-Cacciari-M-et-al-Disparen-sobre-Foucault-1993>.

Les Memòries del Patronat de Redempció de Penes pel Treball. (s.d.). Associació per la cultura i memòria de Catalunya (ACME). Hernández Holgado, F. (coord). Recuperat de: <http://www.presodelescorts.org/ca/papers>

Lombroso,C. (1894). *Los Anarquistas*. Madrid: Est. Tip. "Sucesores de Rivadeneyra".

Lombroso, C. (1902). *El delito, sus causas y remedios*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez.

Lombroso, C. (1905). *La Perizia: Psichiatrico-Legale*. Torino: Fratelli Bocca. Recuperat de: <https://archive.org/details/laperiziapsichi00lombgoog>

Luís Martín, F. De i Arias-González, L. (1997). *Las casas del Pueblo socialista en España (1900-1936)*. Ariel. Barcelona.

Madrid, F. (1926/2010). *Sangre en Atarazanas (Sang a les Drassanes)*. Barcelona: A contravent.

Mañé i Flaquer, J. (1895, octubre 18). La escuela para la reforma de Barcelona para jóvenes viciosos, vagabundos y abandonados. *Revista de los tribunales*.

Marañón, G. (1924). Sexo, trabajo y deporte. *Revista de Occidente*, Núm. XVIII. Madrid.

Martínez de Sas, M. T.; Pagès, P.; Martí, C.; Arnavat, A. (2000). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.

Maymon, A. (1926). Anarquismo y naturismo. Barcelona: La Revista Blanca, nº 56, 15 de septiembre 1925, 11-12. En: Roselló, J.M^a. (2005). El Naturismo Libertario en la Península Ibérica (1890-1939). *Ekinza Zuzena*, (32). Recuperat de: <http://www.nodo50.org/ekintza/spip.php?article310>.

Mella, R. (1896). *Lombroso y los anarquistas*. Barcelona: Ciencias Sociales Editores.

Mira y López, E. (1933). *Assaig psicològic sobre el dolor*. Tarragona: Tip. Sugrañés.

Mira y López, E. (1933b). Psicopedagogia de la sociabilitat. *Revista de Psicologia i pedagogia*, 1(4),354-368.

Mira y López, E. (1932/1981). *Manual de psicología jurídica* (6a ed.).Bogotá: Editorial Temis.

Miranda, M^aJ.(1979) Bentham en España. en Bentham, J. *El panóptico*. Genealogía del Poder. Madrid: Ediciones de la Piqueta.

Molero-Mesa,J., i Jiménez-Lucena, I. (2013). <<Brazo y cerebro>>: las dinámicas de inclusión-exclusión en torno a la profesión médica y el anarcosindicalismo español en el primer tercio del Siglo XX. *Dynamis: Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*, 33(1), 19-41. Recuperat des de <http://www.raco.cat/index.php/Dynamis/a>

Molero-Mesa, J., i Jiménez-Lucena, I. (2013b). (Des)legitimando jerarquías sociales, profesionales y cognitivas. Conocimiento y prácticas científicas en los procesos de inclusión-exclusión. *Dynamis*:

Acta Hispanica Ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam, 33(1), 13-17. Recuperat el des de <http://www.raco.cat/index.php/Dynamis/article/view/263900>

Monés, J. (1977). L'obra educativa de la Mancomunitat. *L'Avenç*, 3, 36-40.

Monlau, P. F. (1857). Elementos de higiene privada ó arte de conservar la salud del individuo. Madrid: Impr. y estereotipia de M. Rivadeneyra. Recuperat de: <http://books.google.es/books?id=I3FhO2DUikwC&pg=PA1&dq=higiologia&hl=ca&sa=X&ei=PexLU422J8Tx0gXfzYD4Bw&ved=0CFMQ6AEwBQ#v=onepage&q=higiologia&f=false>

Montenegro, C. (1937). Hombres sin mujer. Imeldo Álvarez (ed). (2000). La Habana: Cuba Literaria. Recuperado de: <http://www.cubaliteraria.cu/img/libros/218925.pdf>

Montero-Pich, O. (En premsa. 2014). Intersecciones entre historia local, historiografía y narración multidisciplinar. *Revista Ayer de Historia Contemporánea*. nº91. (Publicació prevista pel tercer trimestre 2014).

Montero-Pich, O. (2013). Entrevista a Emilia Musumeci. *Ictineu: Butlletí de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica*. (13 de desembre, 2013). Recuperat de: <http://ictineu.espais.iec.cat/2013/12/13/entrevista-a-emilia-musumeci-per-oscar-montero/>

Moreno-Cullell, V. (2010). L'impacte internacional de la Revolució Russa i la formació del Komintern. Entrada publicada a 11: La Revolució Russa i l'evolució de l'URSS. *Revista Sàpiens*. Recuperat en: <http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa/2010/05/14/l%E2%80%99impacte-internacional-de-la-revolucio-russa-i-la-formacio-del-komintern/>

Moreno-Cullell, V. (2011). La Renaixença: L'articulació d'una nova cultura catalanista. Entrada publicada a 07: Orígens i consolidació del catalanisme polític. *Revista Sàpiens*. Recuperat en: http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa/categoria/historia/6-historia-contemporania/2-lespanya-del-segle-xix/07-origens-i-consolidacio-del-catalanisme-politic/_page/2/ Última actualització: 2011, 4 de febrer.

Moreno-Cullell, V. (2011b). La conflictivitat social a Catalunya: sindicalisme, vaga de la Canadenca i pistolerisme (1917-1923). Entrada publicada a 09: La crisis del sistema de la Restauració. Revista Sàpiens. Recuerat en: http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa_/2011/03/02/la-conflictivitat-social-a-catalunya-sindicalisme-vaga-de-la-canadenca-i-pistolerisme-1917-1923/

Moreu, À. C. (2004). Psicopedagogía y ciencia jurídica en la España de finales del siglo XIX y comienzos del XX. Madrid: *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 56, 61 – 76.

Moreu, À. C. (2005). La recepción de las doctrinas correccionalistas en España: Políticas educativas y metodología psicopedagógicas. *Revista de Educación*, 340, 755-785.

Muccielli, Laurent (2013). "Criminology, Hygienism, and Eugenics in France (1870-1914): The medical debates on the elimination of "incurable" criminals". *Criminals and their Scientists*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press 2006.pp.207-230. Cambridge Books Online. Web 29 July 2013. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139052405.010>

Mülberger, A.; Jacó-Vilela, A. M. (2007). Es mejor morir de pie que vivir de rodillas: Emilio Mira y López y la revolución social. *Dynamis*, 27, 309-332.

Mülberger, Annette. (2009). Teaching Psychology to jurists: initiatives and reactions prior to world war I. *History of Psychology*. 12. (2): 60-86. Universitat Autònoma de Barcelona.

Navarro Navarro, J. (2004). El perfil moral del militante en el anarquismo español (1931-1939). *Spagna contemporánea*, 25, 34-68.

Nuñez, J. (2008). Notas para el estudio de los patronatos de liberados y excarcelados de las prisiones en España y la Argentina (1890-1918). Universidad Autónoma de Madrid. Instituto de Investigaciones de Historia del derecho. *Revista de penitenciaria*, (convocatoria), 1–31. Recuperat de: <http://www.scielo.org.ar/pdf/rhd/n39/n39a06.pdf>

Olsen, R.D. (1987). *A fingerprint fable: The Will and William West case*. Kansas City, KA: Kansas Bureau of Investigation, Identification News, 37(11). www.scafo.org/library/110105.html

Orde. (1998). Diccionari. cat. Grup Enciclopèdia Catalana. Recuperat de: <http://www.diccionari.>

cat/lexicx.jsp?GECART=0096896.

Oyón, J.L. (2006). Ravals de la Revolució: Anarquisme i immigració a la Barcelona dels anys 1930. *L'Avenç* 310, 34-41.

Pagès, P. (1996). *La presó Model de Barcelona: història d'un centre penitenciari en temps de guerra, 1936-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Pagès, P. (2003). Jordi Arquer (1906-1981). Fundació Andreu Nin. Recuperat de: <http://www.fundanin.org/arquer.htm>

Palomero, R.; Pérez-Rodríguez, J.M. (2006). *Histocard 2*. Barcelona: Castellnou.

Pardo-Tomás, J., i Martínez-Vidal, À. (2003). Annals de medicina: Expressió de la medicina catalana "noucentista". *Actes De La VII Trobada d'Història De La Ciència i De La Tècnica. Barcelona*, 333-336.

Pardo-Tomás, J., i Martínez-Vidal, À. (2006). Conservació i difusió del patrimoni documental del catalanisme mèdic: El llibre d'actes de l'associació de metges i biòlegs de llengua catalana (1915-1937). *Actes De La VIII Trobada d'Història De La Ciència i De La Tècnica, Barcelona.*, 237-242.

Pardo-Tomás, J., Martínez-Vidal, À., i Perdiguero, E. (2006b). Per la ciència i per la pàtria: Medical catalanism (1898-1936). Sixth ESSHC, Amsterdam.

Pena de muerte en Francia. (s.d.). En Encyclopèdia Encydia. Recuperat de http://es.encydia.com/fr/Pena_de_muerte_en_Francia.

Pérez Casanova, G.J. (2012). ¡Sálvanos Wilson!. El remedio americano para la decadencia europea. Navaja Zubeldias, C.; Iturriaga Barco, D. (eds). Coetánia. *Actas del III Congreso de Historia de Nuestro Tiempo*, 187-196. Recuperado de: http://dialnet.unirioja.es/buscar/documentos?query=Dismax.DOCUMENTAL_TODO=s%C3%A1lvanos+wilson.

Pérez- Delgado, E. i Mestre Escrivá, V. (1994). La tesis doctoral (1931) de J. Fuster sobre el Juicio Moral de los delincuentes y otras investigaciones de psicología moral, en España, antes de la guerra civil. *Revista de Historia de la Psicología*. 15, (3-4), 181-191.

Permanyer, Ll. (2013). Montjuïc, la muntanya odiada de Barcelona. Documental. Catalunya: Parallel 40, Tv3.

Permanyer, Ll. (1990, novembre 6). Un día en la memoria de Barcelona. La Vanguardia. Recuperat de: <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1990/11/06/pagina-2/33461213/pdf.html>

Peset, J.L. i Peset, M. (1975). *Lombroso y la escuela positivista italiana*. Madrid: Csic.

Pestaña, A. (1931, febrer 27). Cuando yo estuve en la cárcel. Obra del Patronato de Presos Adultos bajo la advocación de Nuestra Señora de las Mercedes. CPB-PM inventari 236, arxivador 31. ANC.

Pestaña, A. (1933). *Lo que aprendí en la vida* (II). Madrid: M. Aguilar.

Pestre, D. (2008). *Ciència, diners i política: Assaig d'interpretació*. Roqué, X. (ed), Batalla, J., & Hereu, J. (trad). Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum.

Pi i Sunyer, A. (1911). El ideal científico de Cataluña. Cataluña. *Revista semanal*. V (170-171), 15-16.

Planes, J.M^a. (2013/1934). *Los gánsteres de Barcelona*. Vitoria-Gasteiz: Ikusager.

Pous i Pagès, J. (1909). *De l'ergàstula: Impressions, confessions y suggestions de trenta dies de captiveri*. Barcelona: L'Avenç.

Prats, J. (2013, 28 desembre). La mujer que aborta no es una enferma mental. El País. Edició digital recuperat de: http://sociedad.elpais.com/sociedad/2013/12/27/actualidad/1388177385_228409.html.

Prefacio. (1936, maig). Revista de Psiquiatria, Neurología y Dominios Afines, 1, 1. Recuperat de: http://www.premamedica.cat/hemeroteca_publicacioPagina.php?Up1msuzm=EMGEL&

[UpTqyq305qom=EDIE](#)

Presó Model de Barcelona. (1930; 19uu). Reixes: Periòdic setmanal.

Proal, L.; Armengol y Cornet, P. (1893). *El delito y la pena*. Barcelona: libr. de Subirana Hermanos.

Proyecto de reglamento provisional para la prisión celular de Barcelona. (1904) Barcelona: L. Tasso.

Reflexiones. (1892, novembre 12). Any X, nº4559. La Dinastía. Diario político. Literario, mercantil y de avisos.

Rodríguez Dranguet, A. (1935). *Defensa social: legislación de vagos y maleantes*. Madrid: Góngora.

Roig Raventós. (1919). Sífilis matrimonial (ascitis infantil). *Tercer Congrés De Metges De Llengua Catalana*. <http://taller.iec.cat/cmibllc/cerca.asp?cerca=roig&select=Autoria>

Roig Rosich, J.M (coord). Termes, J; Segura, A.;Gabriel, P.; Rubí, M.G.; Izquierdo, S.;Corts, R.; González-Agàpito, J.;Forcadell, C. (2010). Els Fets de la Setmana Tràgica (1909). *Actes de les jornades organitzades pel CHCC, 28 i 29 de maig de 2009*. ISBN 9788439386247 Barcelona: Centre d'Història contemporània de Barcelona.

Roldán Barbero, H. (1988). *Historia de la prisión en España*. Barcelona: Publicaciones del Instituto de Criminología de Barcelona.

Rose, N. (1990). *Governing the Soul: The Saphing of the Private Self*. London: Routledge.

Roselló, J.M. (2005). El naturismo libertario en la península ibérica (1890-1939).Ekinza Zuzena. Nº32. Recuperat de: <http://www.nodo50.org/ekintza/spip.php?article310>

Sabaté i Casellas, F. (2011/1993). *Política sanitaria i social de la mancomunitat de catalunya, 1914-1924*. Corbella i Corbella, J.(director tesis). Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesis en xarxa. Recuperat en: <http://hdl.handle.net/10803/32207>

Saforcada, M.; Torras, O. (1930). *Comentarios psiquiátricos al nuevo código penal español*. Barcelona: Industrias Gráficas Barcino.

Saforcada, M. (1932). Inauguración de la semana de higiene mental: Importancia de las Ligas de la Higiene Mental. *Annals de l'Acadèmia De Medicina De Barcelona*, 14, 216-224. Recuperat de: <http://www.raco.cat/index.php/AnnalsRAMC/article/view/207507/311364>

Sáiz Roca, M. (2002). *Los inicios de la psicología científica y aplicada en cataluña (1900-1939)*. Barcelona: Avesta.

Sales, L. (2008). Freud i el reconeixament de l'esquizofrènia. Aloma: Revista de Psicologia, ciències de l'educació i de l'esport. Blanquerna. (20), 151-165. Recuperat de: <http://www.raco.cat/index.php/Aloma/article/viewFile/85844/110847>

Samaranch, E. A. (2005). Pasado y presente de las cárceles femeninas en España. *Sociológica: Revista de pensamiento social*, (6), 75-106.

Sánchez Castrillo. (2012). Arts. 22.8ª y 66.1.5ª. La reincidencia y la multireincidencia. Comentarios al código penal. Reforma penal. Recuperat de: <http://www.reformapenal.es /2012/01/10/arts-22-8-a-y-66-1-5-a-la-reincidencia-y-la-multirreincidencia/>

Sánchez-Valverde, C. (2007). La Junta de Protección a la Infancia de Barcelona, 1908-1985: aproximación histórica y guía documental. Universitat de Barcelona. Recuperat de: <http://www.tdx.cat/TDX-0528107-122248/>

Sánchez Vigil, J.; Fernández Fuertes, B. (2005). La fotografía como documento de identidad. *Documentación De Las Ciencias De La Información.*, 28, 189-195.

Serna, J.; Pons, A. (1993). El ojo de la aguja. ¿De qué hablamos cuando hablamos de microhistoria?. *Ayer, Revista de Historia Contemporanea*, 12, 93-133. Recuperat de: http://www.ahistcon.org/PDF/numeros/ayer12_LaHistoriografia_RuizTorres.pdf

Serra i Ràfols, J. (1926). La immigració a Catalunya. *Ciència. Revista de ciència i tecnologia*, 1, 447-456.

Siguan, M. (1991). Un siglo de psiquiatría en Cataluña (1835-1936). *Anuario de Psicología*, 51, 183-202.

Sociedad de Sant Vicente de Paul. (1858). Madrid: Imprenta del Tejado. Recuperat de: http://books.google.es/books?id=OSySsuF7z_sC&printsec=frontcover&dq=SOCIEDAD+DE+SAN+VICENTE+DE+PAUL&hl=es&sa=X&ei=f6X4UunRN-rJ0QXLz4CoBw&ved=0CDYQ6AEwAQ#v=snippet&q=trabajar&f=false

Sokal, M. M. (1987). *Psychological testing and American society, 1890-1930*. N.J.: Rutgers University Press.

Solà, À. (1993). Informes, crítiques i suggeriments a l'entorn de la historiografia sobre la burgesia catalana del segle XIX: La burgesia dels Països Catalans al segle XIX. *Afers*, 16. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Soler i Roig, J. (s.d.). *Epistolario de los presos: Psico-patología de delincuentes*. Barcelona: Biblioteca social.

Soler i Roig, J. (1907). *Cartas á los presos : Reeduación, sociología, antropología, criminología*. Barcelona: Imp. La Editorial.

Soler i Roig, J. (1908). *Psicología de delincuente: Memorias de un preso*. Barcelona: Tip. Valls y Borrás.

Soler i Roig, J. (1916). *El delito y la pena y las prisiones de europa*. Barcelona: Biblioteca social.

Sometent. (2013). Viquipèdia. Recuperat en: <http://ca.wikipedia.org/wiki/Sometent>. Última actualització: setembre de 2013.

Tavera, S. (1981). Possibilitats cenetistes: Un "republicanisme" de conveniències?. *L'Avenç*, 190.

Téllez, A. (1998). *Los sistemas penitenciarios y sus prisiones :Derecho y realidad*. Madrid: Edisofer.

Termes, J. (2009). La setmana tràgica (1909): Testimonis i records. *Fundació Revista de Catalunya*, 253, 24-55.

Teruel Carrerero, D. (1949). *Comentarios a la ley de Vagos y Maleantes: Ley de vagos y Maleantes del 4 de agosto de 1933 y reglamento del 3 de mayo de 1933*. 135, Madrid: Imp.Saenz.

Tipus. (1998). Diccionari.cat. Grup Enciclopèdia Catalana. Recuperat de: <http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART= 0134145>.

Trinidad, P. (1991). *La defensa social de la sociedad. Cárcel y delincuencia en España (siglos XVIII-XX)*. Madrid: Alianza editorial.

Ucelay Da Cal, E. (1981). Protagonistes cercant una base: Els separatistes catalans en la resistència a la monarquia dictatorial (1923-1931). *L'Avenç*, 194, 42-50.

Ucelay Da Cal, E. (1994b). 1934: La redempció de les províncies. Desembre, Barcelona: *L'Avenç*, 187.

Ucelay Da Cal, E. (2004). *El imperialismo catalán. Prat de la riba, Cambó, D'ors y la conquista moral de España*. Barcelona: L'avenç.

Últimos sucesos. (1902, febrer 24). La Vanguardia.

Valentí i Vivó, I. (1919). Evolución histórica de la medicina. Capítulo Vi. Sección 2nda: La herencia. *Anales de la Real Academia de Medicina y Cirugía de Barcelona*, 3, 152-157.

Vázquez, F. (2001). El discurso médico y la invención del homosexual (España 1840-1915). *Asclepio*, 53(2): 143-161. Recuperat de: <http://asclepio.revistas.csic.es/index.php/asclepio/article/viewArticle/163>.

Vázquez, F; Cleminson, R. (2011) *Los invisibles: una historia de la homosexualidad masculina en España, 1850-1939*. Granada; Comares.

Vilanou, C.; Bisquerra Alzina, R. (1998). *Emili Mira : els orígens de la psicopedagogia a Catalunya*. [Barcelona]: Facultat de Pedagogia, Universitat de Barcelona.

